

Úspěšné a neúspěšné strategie integrace cizinců

Zdeněk Uherek

Simona Hošková

Jaroslav Otčenášek

Etnologický ústav AV ČR
Praha 2002

Obsah

Integrace Arabů v Praze, v Liberci a v Plzni Simona Hošková	259
Řekové a řečtí etničtí Makedonci v České republice Jaroslav Otčenášek	273
Imigranti z Bulharska v České republice Jaroslav Otčenášek	293
Chorvaté, Srbové a Makedonci z vybraných zemí bývalé SRFJ v ČR Jaroslav Otčenášek	305
Imigranti z Bosny a Hercegoviny Zdeněk Uherek	319
Úspěšné a neúspěšné strategie integrace cizinců Závěry z terénních výzkumů Zdeněk Uherek	327

Integrace Arabů v Praze, v Liberci a v Plzni

Simona Hošková

Postoje Čechů k Arabům se vyznačují jak romantickým pohledem na arabský svět (Pohádky tisíce a jedné noci), tak neznalostí a nedůvěrou. Někteří lidé mají strach z islámu, z islámského fundamentalismu a terorismu. V jejich představách bývají Arabové zaostalí, necivilizovaní, prodávají na Václavském náměstí drogy, myslí jen na sex a na ženy (které jsou navíc v arabském světě velmi utlačovány), jsou líní a stále jen mluví a lžou. K tomuto obecnému obrazu nemálo přispívají i média. Veliké popularity se těšily kniha i film "Bez dcerky neodejdu", které se odehrávají v Iránu a v nichž je život emancipované americké ženy v této zemi vykreslen jako peklo. Zvláště po útoku na USA 11. 9. 2001 se často hovoří o „fanatických muslimech“.

Arabové, s nimiž jsem vedla rozhovory, jsou zpravidla přesvědčeni, že židovská komunita v Americe je velice silná a Izrael si udržuje svou převahu jen s americkou podporou. Arabové jsou na tuto otázku velmi citliví a materiální a technická převaha Západu je velice frustruje.

V České republice se poněkud liší názory obyvatel města (hlavně v Praze) a vesnice. Lidé z venkova nemají s Araby vesměs žádné zkušenosti, možná ani nikdy žádného neviděli, a tak snáze přiznávají, že vlastně nic o Arabech nevědí a jsou spíše zvědaví.

Svět se stále více propojuje, globalizuje, a i do České republiky migrovali a stále migrují Arabové. Je tudíž žádoucí, abychom se více zabývali studiem Arabů i arabského světa a snažili se pochopit důvody a příčiny jejich jednání. Studium a terénními výzkumy mezi Araby, kteří žijí v Čechách, se můžeme přiblížit životu a myšlenkám těchto lidí a mimo jiné zkusit zhodnotit, zda se představy českých lidí o našich arabských spoluobčanech potvrzují či nikoli.

V době komunistického režimu do České republiky přišlo mnoho studentů z arabských spřátelených zemí, zejména ze Sýrie, Iráku, Jordánska, Jemenu, Libye. Po roce 1950, když se ukázalo, že se v Izraeli neprosadí komunismus, nastal obrat v politice Sovětského svazu vůči Blízkému východu a země komunistického bloku začaly podporovat arabské státy. Arabským zemím byla poskytována vojenská pomoc (Československo bylo také významným dodavatelem zbraní), podepisovaly se kulturní a ekonomické mezinárodní dohody s arabskými zeměmi, dohody o vzájemném přátelství a spolupráci, podporovaly se výměny studentů, vědců, techniků a vysokoškolských učitelů (Yegar 1997: 137).

Mnoho Arabů, kteří v Československu studovali, se tady usadilo natrvalo, oženili se a založili rodiny.

Výměna studentů nebyla přerušena ani po roce 1989. Dále přicházeli lidé s obchodními a podnikatelskými zájmy a také žadatelé o azyl. Zároveň se však objevili i lidé, kteří se zabývají nelegálními obživnými aktivitami, např. obchodem s drogami či valutami, přičemž někteří z nich jsou zároveň žadateli o azyl (Právo, 19. 5. 2001: 15).

Základními otázkami terénního výzkumu bylo, jak se tito lidé dostali do České republiky, jaká byla jejich motivace k migraci, jaké jsou jejich obživné aktivity, jaké společenské kontakty udržují navzájem, s majoritou a zemí původu, jaké je jejich rodinné zázemí, problémy s úřady, majoritním obyvatelstvem a jak si představují svoji budoucnost. Výzkum byl prováděn volnými interview a probíhal především v Praze, dále v Plzni a v Liberci.

Respondenty byli především muži ve věku mezi 27 a 40 lety, 20% potom tvořili lidé mezi 50 a 60 lety. Většinou pocházeli z Iráku a Sýrie, méně z Palestiny, Jemenu, Libye a Egypta. Pouze jeden manželský pár měl středoškolské vzdělání, jinak se jednalo o vysokoškolsky vzdělané lidi nebo studenty. Rozhovory probíhaly v češtině, kterou všichni oslovení ovládali velmi dobře.

Důvody a okolnosti příchodu

Většina respondentů přišla do ČR, respektive do Československa, kvůli studiu, přičemž výběr země jim tehdy umožnily především nabídky ze školy, v níž původně studovali. Studovali nejrozličnější obory, především zemědělství, medicínu, techniku, žurnalistiku i na filozofické fakultě. Někteří v Československu získali dokonce doktorát.

"Ve škole (v Jemenu) jsme měli nabídky do různých socialistických států. Něco člověk už znal a slyšel, taky nám starší studenti nebo lidi, kteří už někde byli, vyprávěli, kde je to dobrý a kde zas špatný, no a tak jsem se sem dostal. Přišel jsem v roce 1989 ještě za komunistů, studoval jsem zemědělství, ale nikdy jsem v tomhle oboru nepracoval" (muž, 33 let, Jemen).

"Doma jsem studoval práva, ale tady jsem začal studovat textilní fakultu. Měl jsem jet původně studovat do Ruska, ale pak v Rusku zabili jednoho syrského studenta, tak prezident Asad začal posílat lidi do jiných zemí, třeba do Československa, později i na Západ" (muž, 30 let, Sýrie).

Respondenti před příchodem za studiem už většinou určitou představu a znalosti o ČR měli. Buď získali nějaké informace od starších spolužáků, kteří v České republice již byli, nebo zde měli příbuzné či známé.

Dále do České republiky přicházeli lidé kvůli zaměstnání či s obchodními záměry, a to zejména po roce 1990, kdy se zde naskytla dobrá příležitost začít s podnikáním a investicemi. Dvě příbuzné syrské rodiny se například živí obchodem s textilem (z jiného zdroje prý i obchodem s alkoholem) a provozem hotelu v Karlových Varech. Pouze jeden z respondentů přišel do České republiky už jako dítě kvůli zaměstnání svého otce. Narodil se v Egyptě, potom s rodiči odešel do Iráku a nakonec do Československa, kde už zůstal.

Část dotázaných žije v Čechách především z důvodu nepříznivé politické situace ve své vlastní zemi, některým byl v ČR udělen azyl. Nejúspěšnějšími žadateli o azyl byli lidé pocházející z Iráku (do současné doby asi 80 osob). Odchod ze země původu je pak obvykle spojen s nepříjemnými zážitky, o nichž se jim těžko mluví. V případech, kdy cizinec ani nemůže navštívit svou rodnou zem, je obzvláště patrná frustrace a pocit vykořenění, zejména u lidí mladších, kteří se ještě nedokázali s novým prostředím příliš sžít. Lidé v takové situaci se cítí odmítání svou vlastí a zároveň nepřijímání společenstvím novým. Žijí na pomezí dvou světů v marginálním postavení a s tím je mnohdy těžké se vyrovnat.

Nutno dodat, že respondenti vesměs vidí jako hlavní příčinu toho, že se dostali do Čech, náhodu, respektive osud.

"To byla úplná náhoda, my muslimové věříme na osud. Měli jsme nabídky ze školy, ale já jsem předtím o Československu vůbec nic nevěděl" (muž, 40 let, Libye). Jiný respondent zase vypověděl, že musel opustit svou vlast z politických důvodů a pak dostal 24 hodin na to, aby opustil Libanon. Letadlo, které mělo letět původně do Bulharska, však přistálo v Praze a on už tady zůstal.

"Já jsem přišel už v roce 1960 studovat. V roce 1961 přišel do Prahy i můj otec. To byla ale náhoda, on chtěl jet do Německa a v Praze se jen zastavil, ale oni mu řekli, kam bys jezdil, zůstaň u nás, a tak tu zůstal a Prahu si zamiloval" (muž, 59 let, Irák).

Velká většina dotázaných pokládá pobyt v Čechách za trvalý a nepředpokládá, že se někdy vrátí do země původu, nebo že by odešli do jiné země. Jen několik dotázaných se vrátit chce, ale v takových případech se jedná vesměs o mladé svobodné muže. Jeden z nich, který má v České republice azyl z politických důvodů a domů se tedy zatím vrátit nemůže, stále doufá, že se bude moci do své vlasti (Irák) jednou vrátit či alespoň odejít do nějaké jiné arabské země.

"Já jsem v Iráku nechal všechno, všechny příbuzný, známý, kamarády... copak můžu zapomenout místa, kde jsem vyrůstal? Rodičům jsem způsobil akorát problémy, kdykoli k nim může někdo přijít a zeptat se, kde má syna. Co pak budu dělat já?... Se svou rodinou se můžu setkat v Jordánsku nebo Sýrii, ale ještě jsem to neudělal... každej máme svůj důvod..." (muž, 32 let, Irák).

Studenti ze Sýrie zase vypověděli, že vrátit se domů je povinností, neboť to od nich jejich země očekává, také musejí vykonat vojenskou službu a kdyby se nevrátili, způsobili by své rodině problémy.

"Musím se vrátit, rodiče jsou na prvním místě, já jim nechci způsobovat problémy. Chci doma začít někde pracovat v továrně nebo ve firmě, oženit se, postavit dům. V Čechách se mi líbí, ale já sem nepatřím. Člověk může žít v jiné zemi, ale vždycky se mu bude stýskat. Člověk je jako květina. Když ji vytrhneš z jejího prostředí, tak uschne. Já nechci žít v cizí

zemi, ba ani v cizím městě, ale v Homzu, odkud pocházím. Nemůžu zapomenout na to, kde jsem vyrůstal, znám tam každou ulici i teď to úplně vidím" (muž, 30 let, Sýrie).

Jeden z respondentů nechtěl v Čechách zůstat, ale odejít někam dále na západ, nejlépe do USA. Většina se však už vracet nechce. Už si v Čechách zvykli a dosáhli určitého postavení, založili rodiny s českými manželkami či manželi, kteří by většinou ani nebyli ochotni odejít a žít v arabské zemi. Pokud tady ovšem lidé strávili větší část svého života a v podstatě se přizpůsobili zdejšímu životnímu stylu, už by si patrně jen těžko zvykali na arabský svět, který se navíc bezpochyby i změnil. Lidé z Iráku či Palestiny se většinou ani vrátit nemohou vzhledem k velmi špatné a nejisté situaci v těchto zemích.

"Do Iráku se vrátit nemůžu, a ani nechci, tam člověk nemůže nic začít... ten může říkat, že se chce vrátit, ale už by se mu tam nelíbilo... Ale já se samozřejmě stále cítím jako Iráčan, to přece v člověku zůstane, je to v něm zakořeněno" (muž, 38 let, Irák).

"Já do Iráku nejezdím, píšu články proti Husajnovi a ta situace tam není bezpečná. Se svými příbuznými se setkávám v Jordánsku, to jde dobře. Obchoduju a cestuju po celém světě, v Jordánsku, v Sýrii, taky v Evropě, asi pět let jsem žil v Kanadě, mám tam dodnes byt. Jsem svobodný a volný, ale chci zůstat v Čechách, protože se mi tu líbí, Čechy mají bohatou historii, zato v Kanadě není nic" (muž, 55 let, Irák).

"Do Sýrie nemůžu, nebyl jsem tam už čtyřicet let. Ale podívat bych se tam samozřejmě chtěl, teď zrovna probíhá jednání, aby mě tam pustili" (muž, 60 let, Sýrie).

"Manželce se v Jemenu líbí, šla by tam hned, ale ta situace tam není dobrá. Jezdíme tam, byli jsme tam jednou dva roky, ale vrátili jsme se. Muslimové mají za úkol šířit víru, to mě tady taky drží, chtěl bych být společenství prospěšný, ale ono mě moc nepřijímá, stále mě berou jako cizince..." (muž, 33 let, Jemen).

"Arabové jsou čestní a hrdí, ale u nás jsou vlády totalitní, já mám raději svobodu než jistotu. Nemám ani cestovní pas, vůbec mimo Českou republiku necestuju. V Egyptě jsem nebyl už spoustu let. Jako dítě jsem žil s rodičema v Iráku a už ve třinácti jsem přišel sem, dělal jsem tady gymnázium, tak abych ještě nemluvil tak dobře česky... Egypt o takového občana, jako jsem já, nestojí, nedělal jsem tam ani vojenskou službu" (muž, 38 let, Egypt).

"Já se už cítím jako Čech, miluju češtinu a mluvím česky raději než arabsky. V Iráku jsem byl jen do osmnácti let, byl jsem ještě mladej, když jsem odešel, i když to, že jsem Arab, v člověku zůstane" (muž, 59 let, Irák).

Jeden z dotázaných celý problém lakonicky shrnul: "Zvykneš si. První měsíc je to nejhorší, pak už je to lepší. Já jsem si zvyknul... i manželka si zvykla" (muž, 52 let, Irák).

Se svými příbuznými se respondenti nenavštěvují často a ani do země původu příliš nejezdí. Mnozí z nich nebyli ve své vlasti od té doby, co emigrovali. Zvláště pro Iráčany není lehké navštěvovat své příbuzné v Iráku, ale mohou se s nimi setkávat v Sýrii nebo Jordánsku. Často mají alespoň část příbuzných v Evropě, např. v Německu, Rakousku, Holandsku.

Odpovědi na otázku, jací jsou Češi, si byly všechny až neuvěřitelně podobné. Téměř všichni respondenti se shodli na tom, že Češi jsou nedůvěřiví, uzavření a příliš distancovaní. Většina dotázaných Arabů má sice českou manželku, s Čechy se kontaktují nejen pracovně, ale i soukromě, ale přesto odpovídali, že blízká a pevná přátelství navazují jen s Araby. Respondenti si stěžovali zejména na to, že příliš podléháme vlivu USA (jejichž politika je víceméně protiarabská) a nemáme svůj vlastní rozum a hrdost a že rodiny a lidé navzájem nejsou soudržní.

"Češi jsou nedůvěřiví, uzavření. Když přijdu mezi lidi, jsem opatrný, ale když mě lidi poznají, tak je to dobrý. Holky si myslí, že každý Arab myslí jen na sex, ale vždyť Češi na to taky myslí. Český kamarády mám, když lidi překonají počáteční odstup, tak je to dobrý. Lidi mají o nás zkreslený informace. Myslí si třeba, že jezdíme na velbloudech, ale mladá generace už je lepší, nemají takové předsudky vůči Arabům, jsou otevřenější. Pracoval jsem v Holandsku, tam je to vůči cizincům lepší, lidi jsou víc otevření, ale i tady to snad bude lepší" (muž, 30 let, Sýrie).

"Češi a Evropani vůbec jsou dost uzavření. Měli byste mít taky svoji hlavu a ne poslouchat všechno, co vám diktují Američané. Média vytvářejí špatný obraz Arabů, protože média ovládají Židé. Řekl bych, že je tady asi 20% špatných Arabů a asi 80% dobrých, ale vy vidíte jenom ty špatné, co jsou na Václaváku, ale mě nikdo nevidí, protože tady sedím v kanceláři. A Čechů, se kterými se setkávám, je asi 60% dobrých a 40% špatných. Vždyť Češi taky prodávají drogy a páchají zločiny" (muž, 37 let, Palestina).

"V Praze jsou lidi takový nepřátelský, na vesnici je to lepší, tam jsou lidi spíš zvědaví. Češi jsou spíš uzavření než nepřátelský. Já si víc rozumím s Araby, my se bavíme trochu jinak, třeba o náboženství, o islámu a hodně o politice. Vy se bavíte, jenom když se něco stane, ale my pořád a hrozně rádi" (muž, 33 let, Jemen).

"Lepší je říct, že Češi nejsou otevření, než že jsou uzavření. U nás doma třeba stojím na zastávce a bavím se s člověkem, i když ho už nikdy neuvidím. Tady to nejde, protože si každý hned myslí, že po něm něco chce. Lidi jsou nedůvěřiví k cizincům, ale za to může komunismus, u mladší generace už je to lepší, víc se zajímají a taky víc cestují" (muž, 40 let, Libye).

"Já žádný přátele nemám. Ani mezi Čechy ani mezi Araby. V České republice je rasismus a upřednostňování Židů. Hlavně po převratu se ode mě lidi odvrátili. Mysleli si, že přes den učím arabštinu a večer prodávám na Václaváku drogy, nebo co. Lidi začali být nedůvěřiví... když si holka nabalí Němce, tak je chytrá, když Araba, tak je blbá. Jednou přišla paní a povídala si se mnou, pak říká, že by s Arabem nepromluvila ani slovo, tak jsem jí řekl, jestli jí nevadí, že tu právě sedí s Arabem, tak se zděsila a nechtěla tomu věřit. Jednou jsem šel na úřad a paní hnedka, že musím mít povolení k trvalému pobytu... a já už jsem tady víc než čtyřicet let a mám dávno občanku" (muž, 60 let, Sýrie).

"Já mám Čechy v podstatě rád, chovají se ke mně dobře, ale vždycky se najde někdo, s kým se prostě mluvit nedá. Scházím se většinou s českými kamarády, líbí se mi tady, akorát rodiny tady nejsou tak soudržné" (muž, 27 let, Irák).

"Já jsem se věnoval obchodu. Přinesl jsem do Československa tolik peněz, takže jsem užitečný. Někteří Češi jsou nedůvěřiví, ale já jsem měl a mám hodně známých ve vysokých kruzích, mezi vzdělanými a inteligentními lidmi, kteří mě vždycky brali, takže já s tím problémy nemám, že jsem Arab" (muž, 55 let, Irák).

Kontakty s ostatními Araby

Češi mají sklon chápat Araby jako jedolitou skupinu a nedělají příliš velké rozdíly mezi Araby z různých států. Nutno však podotknout, že arabství a arabská jednota je pojem poměrně abstraktní a diskutabilní. S odpovědí na otázku, zda je pro dotyčného přednější být Arabem nebo příslušníkem národa, dotázaní často chvíli váhali. Nakonec však většina z nich chápe silněji příslušnost k národu, který je charakterizován a spojen s konkrétními životními podmínkami, tradicemi, novodobou historií, státním zřízením. Podobné podmínky a okolnosti života v zemi původu pak příslušníky stejného národa spojují. Ti se také spolu scházejí v národních klubech, snaží se prezentovat svou národní kulturu.

V současné době působí v ČR Česko-arabská společnost i několik arabských spolků a sdružení, které sdružují příslušníky jednotlivých národů, ale i přátele národních kultur a vůbec všechny zájemce z řad široké veřejnosti. Jejich činnost je zaměřena zejména na kulturní a společenskou oblast a snaží se seznamovat českou veřejnost s národními i arabskými tradicemi formou přednášek, besed, publikací. Zároveň pomáhají i ostatním Arabům ze stejné země původu lépe se orientovat a začlenit do české společnosti. Takto funguje například Libanonský, Palestinský, Syrský, Súdánský a Irácký klub. Palestinský klub se snaží zejména informovat o palestinském konfliktu, pořádá demonstrace apod. V rámci Iráckého klubu vznikl nedávno i klub Al-Jawahiri. Muhammad Mahdi Al-Jawahiri byl významný irácký básník, který žil v letech 1961-1991 v Praze. Toto město si velmi zamiloval a napsal o něm řadu krásných básní, tudíž mnoho lidí v arabském světě zná Prahu hlavně díky jeho poezii. 9. 6. 2001 byla v Praze uspořádána velkolepá oslava při příležitosti 100. výročí jeho narození.

Kromě toho vyvíjí svou činnost i sdružení Opus arabicum, které založil dr. Sharif Bahbouh ze Sýrie, ale jehož členy jsou téměř výhradně Češi. Také jeho posláním je seznamování české veřejnosti s arabským světem a kulturou.

V Praze též sídlí agentura Babylon, kterou založil irácký inženýr Rawah Jassani, jejímž hlavním zájmem je rozvíjení česko-arabských vztahů, zabývá se ekonomickými a politickými studiemi, propagací, překlady a pořádáním výstav. Vydává v arabštině časopis Český život, který oslovuje především podnikatelskou sféru, a arabským čtenářům u nás i v zahraničí poskytuje informace o politickém, kulturním a ekonomickém životě v ČR a o možnostech podnikání.

Někdy se dá skoro říci, že se Arabové z různých zemí navzájem pomlouvají. Nevraživé postoje jsou zaujímány zejména vůči bohatým zemím Perského zálivu.

"Syřani jsou chytří lidé, ti ze Zálivu mají jenom peníze, ale nic neumí, Iráčani jsou lháři... ale to říkám ne protože jsem Syřan, ale protože je to tak... vidělas už na Václaváku nějakého Syřana... Ale ani všichni Syřani nejsou samozřejmě dobrý. Dali mi sem na buňku jednoho kluka, taky ze Sýrie, ale já jsem ho vyhodil, protože dělal problémy. Jinej Syřan

tady zase učí na fakultě, ale je to had, blbec, závidí a je proti mě. Znemožňoval mi, abych pokračoval ve studiu....Měl jsem tady dobrý kamarády mezi Syřany, ale všichni už se vrátili domů" (muž, 30 let, Sýrie).

Na druhé straně však všichni jistým způsobem touží po arabské jednotě. Poukazují na to, jak je špatné, že jsou roztrženi, ba i rozhádáni, a vinu za to přičítají zejména vývoji po první světové válce, kdy Anglie a Francie rozdělily Blízký východ. Někteří si stěžují, že ani v České republice či v Praze nejsou Arabové jednotní, neboť jednota je chápána jako síla, kdežto roztržitost jako slabost. Arabové jako celek jsou spojeni především společným jazykem, náboženstvím, kulturou. Zvláště islám je používán jako prvek jednoty a identifikace, vyhranění se proti západnímu světu a jeho hodnotám. Poměrně často se tedy lze setkat s názorem, že přednější a nejdůležitější je víra.

"Možná je pro mě důležitější to, že jsem Palestinec než Arab, ale před tím, než být hrdý na to, že jsem Arab, jsem hrdý na to, že jsem muslim" (muž, 31 let, Palestina).

Arabové a arabští přátelé si svými vzájemnými kontakty často v podstatě nahrazují společnost v zemi původu. Arabské rodiny jsou, jak již bylo výše zmíněno, velice soudržné, vzájemně si pomáhají, ale na druhou stranu se o sebe někdy až příliš zajímají a kontrolují své životy. Podobně i společnost v arabských zemích je poměrně striktní a člověk podléhá určité kontrole, pomlouvám. Někdy se stává, že pokud Arab dělá v Evropě něco, co neodpovídá pravidlům jeho společnosti (má například přítelkyni), snaží se to tajit před svými arabskými kamarády.

V Praze funguje Libyjská a Egyptská škola, které jsou financovány vládami těchto států. Navštěvují je arabské děti, včetně dětí diplomatů. Do Libyjské školy chodí asi 70 dětí, jde o základní devítiletou školu a gymnázium. Vyučují se tradiční předměty podle libyjských učebnic a dosažené vzdělání má stejnou platnost jako vzdělání v těchto státech.

Obživné aktivity a společenské postavení

Výzkum probíhal mezi studenty nebo vysokoškolsky vzdělanými lidmi, všichni ovládali češtinu, a to vesměs velmi dobře. Část respondentů se zabývala studiem (ti dostávají stipendium), část obchodem, žurnalistikou, vydavatelstvím nebo překlady či pracovali jako učitelé, ženy byly v domácnosti, nebo dílem pomáhaly svým manželům. Jejich finanční a materiální zabezpečení bylo v podstatě dobré, stejně tak i společenské postavení, což by mohlo poukazovat na poměrně úspěšnou integraci. Dle výpovědí respondentů si však vydobytí určitého postavení vyžaduje mnohem větší úsilí, než jaké musí získání odpovídajícího postavení věnovat příslušník majoritního obyvatelstva. Dotázaní si taktéž v této souvislosti stěžovali na přehlíživý postoj Čechů, kteří se na Araby dívají s nedůvěrou a pohrdáním. Arabové jsou lidé hrdí, které nemožnost uplatnit se ve společnosti podle vlastních představ zraňuje a těžko se s takovou situací vyrovnávají. Někdy měli dotázaní problémy s hledáním zaměstnání.

"Chtěl bych pracovat v české škole, ale člověk má strach z odmítnutí. Už jsem se jednou ucházel o práci, nevzali mě, a já jsem měl pocit, že to je kvůli tomu, že jsem Arab. A ani ne kvůli jazyku, ale kvůli tomu, jak vypadám" (muž, 33 let, Jemen).

"Studoval jsem žurnalistiku, ale nikdy jsem nehledal práci v českých novinách. Zkoušel jsem různé práce, obchod, podnikání, ale nic se mi nedařilo. A to říkají, že Arabové mají vlohy pro obchod. Teď překládám do arabštiny, sice za to moc peněz není, ale baví mě to. Já mám rád arabštinu, taky arabskou hudbu a to je i pro Čechy zajímavý, hodně mladých chodí na naši kapelu" (muž, 38 let, Egypt).

"Přišel jsem hned v roce 1990. To tady byla dobrá šance něco začít. ... člověk je doma tam, kde může něco dokázat, říci svůj názor, prosadit se, kde vás neberou jako člověka druhý kategorie" (muž, 37 let, Palestina).

Kulturní zájmy, volný čas

Trávení volného času a zájmy úzce souvisejí s obživnými aktivitami a zaměstnáním. Lidé z arabského světa většinou věnují i svůj volný čas své práci, čtení i psaní článků, knih, básní, překládání. Často se zabývají činností ve svém národním sdružení, nebo se scházejí v mešitě s ostatními muslimy. Arabové se vůbec velmi rádi scházejí a mluví, ať už sami mezi sebou, nebo s Čechy. Zejména debaty o politice jsou mezi Araby oblíbené. Někteří se také aktivně věnují hudbě, dva z dotázaných dokonce pořádají koncerty arabské hudby pro veřejnost. Jinak se jejich zájmy nijak neliší od zájmů Čechů. Respondentům se vesměs česká kultura líbí, rádi chodí do divadla, dívají se na české filmy a čtou české knihy. Rádi také jezdí na výlety, do přírody, navštěvují příbuzné a známé.

Kontakty s úřady

Zkušenosti s úřady či úředníky byly různé. Někdy příjemné, někdy méně, ale lidé většinou nechápali styk s úředníky jako nějaký zvláštní problém. Značná část dotázaných už také má české občanské průkazy. V podstatě se vyjadřovali v tom smyslu, že lidé jsou různí, s někým se jedná dobře, s někým ne. Výtky se objevily kvůli tomu, že všichni cizinci musí chodit na cizineckou policii na jedno místo.

"Dřív to bylo lepší, když jsme chodili na oddělení policie třeba pro Prahu 6. Teď chodí všichni cizinci na jedno místo a to se mi nelíbí, i ti zaměstnanci jsou potom nervózní, když se setkávají jen se samými cizinci. Taky to trvá mnohem déle. Navíc je člověk víc označen jako cizinec, vystoupím z autobusu a jdu tam, a hned si každé řekne, kam jdu a že jsem určitě cizinec" (muž, 37 let, Palestina).

Náboženství

Muslimská náboženská obec u nás obnovila svou činnost na začátku 90. let. V roce 1991 se ustavilo Ústředí muslimské náboženské obce v čele s M. A. Šilhavým a sídlem v Třebíči, které začalo usilovat o registraci a úřední uznání státem. Muslimská náboženská obec však dosud není registrována jako právnická osoba, jelikož nepředložila požadovaný počet deseti tisíc zletilých stoupenců, kteří mají trvalý pobyt na území ČR, ačkoli někdy

uvádí, že v ČR žije 25 000 muslimů, což je patrně poněkud nadsazené.¹ V Praze a v Brně vznikly pobočky Nadace islámského centra, které byly zaregistrovány jako kulturní organizace. Kromě toho vzniklo r. 1992 v Brně Islámské centrum v ČR. V Praze založil dr. Petr Pelikán Ligu českých muslimů. Pelikán usiloval o to, aby se islám oprostil od nánosů romantiky a exotiky a tvrdil, že islám by měl u nás vytvořit svou vlastní kulturu a muslimové by měli respektovat českou tradici, kulturní a historickou identitu. Vedle toho existuje také Všeobecný svaz muslimských studentů v ČR, jehož členy jsou převážně arabští studenti z Prahy a Brna.

Téměř všichni muslimové respektují autoritu M. A. Šilhavého. Jedinou skupinou, která ho otevřeně neuznává, je Islámský svaz – klub přátel islámské kultury, který se aktivně pustil do vlastní propagační kampaně. Klub je založen na islámské mystice – sufismu (Bečka 1998: 185).

Zajímavě, až téměř politováníhodně, se přístup Čechů k Arabům a islámu projevil, když se jednalo o stavbě mešit. Již hned po roce 1989 se muslimové snažili získat prostory pro společné modlitby a shromáždění. Na podzim roku 1995 podala Nadace pro zřízení a provoz islámského centra v Brně žádost na výstavbu modlitebny a vzdělávacích prostor. Rada městské části Brno-střed nakonec žádost zamítla, a to proto, že jeden z radních měl špatné zkušenosti s muslimy a zastupitelé též vyjádřili obavy, že by se centrum mohlo stát základnou terorismu. Druhým důvodem byl prý nesoulad projektu s územním plánem města. Starosta Brna-střed také obdržel petici, pod níž se podepsalo 1 400 občanů, kteří vyjadřovali obavu z přistěhovalecké vlny Arabů a jiných muslimů a z islámského terorismu. Nakonec však byla stavba mešity v Brně přece jen povolena, ale pod podmínkou, že nebude mít minaret a orientální architektonické prvky, aby nenarušovala urbanismus města Brna. Mešita zahájila svoji činnost na jaře roku 1998 (Bečka 1998: 191).

O stavbu mešity se jednalo také v Teplicích, kde ji byl dokonce ochoten financovat jeden z návštěvníků lázní ze Spojených arabských emirátů. Starosta a městští zastupitelé s návrhem souhlasili jakožto s obohacením města. Zástupci některých křesťanských sborů však napsali radním dopis, ve kterém se mj. uvádí: "Jsme křesťané a zprávy o zamýšlené mešitě nás velmi znepokojují. Islám je náboženství velice ortodoxní, nekompromisní, agresivní a tvrdé. Jeho podstatou je víra v Alláha, který je lhostejný ve vztahu k člověku, což vede k potírání individuality a k fatalistickému přístupu k životu. Vedle již zmíněných dopadů šíření islámu u nás je třeba zmínit i otázku kulturní identity našeho národa. Jsme zemí s křesťanskou tradicí a stavba mešity by tedy vzhledem k naší historii a kulturnímu dědictví minulých staletí byla spíše ztrátou než ziskem." Arabský donátor pak nakonec raději od svého záměru upustil (Bečka 1998: 192 - 193).

Mendel a Bečka dále uvádějí, že v ČR žije asi 600 angažovaných praktikujících muslimů, kteří netvoří nějak významnou a organizační pospolitost, jež by mohla ohrozit a destabilizovat vnitropolitické poměry (Bečka 1998: 194).

¹ V rozhovoru pro Radio Praha z 16. 11. 2001, vedeném Milenou Štráfelovou, Muhammad Ali Šilhavý na otázku, kolik je v Čechách muslimů a v jakých oblastech žijí, řekl: „Bohužel nemohu vám dát přesnější zprávu. Společali jsme na to, že se to dozvíme po sčítání lidu, ale nestalo se tak. Zase jsme vedeni pod hlavičkou „a jiná náboženství“, tak to přesně nevíme. Odhadujeme, že je nás tady okolo dvaceti tisíc, Čechů okolo čtyř set. Jsou hlavně v Praze a v Brně a v univerzitních městech, protože je tady poměrně značné množství studentů, kteří pocházejí z muslimských zemí“ (Štráfelová 2001). Podle jiného neoficiálního údaje je muslimů v České republice asi deset tisíc (Marek 2002).

Pražští muslimové se scházejí v mešitě (Nadaci) v Praze na Černém mostě. Je otevřena každý den od poledne do pozdních večerních hodin jak muslimům, tak i zájemcům z řad nemuslimů. K pátečním modlitbám se tu schází údajně tři sta až pět set muslimů a muslimek. Jednou týdně jsou lekce a čtení z Koránu, každou druhou sobotu se pořádají přednášky pro nemuslimy a také se dvakrát týdně vyučuje pro zájemce arabština. Konají se zde muslimské sňatky, pohřby a rituální obřizky. Nadace se též věnuje charitativní a sociální činnosti, sleduje například situaci muslimů v uprchlických táborech. V menších městech, například v Plzni či Liberci, se muslimové setkávají především na studentských kolejích.

Respondenti v našem vzorku se přihlásili k islámu, pouze jeden ke křesťanství. Většinou se však jednalo o muslimy už víceméně formální, kteří islám praktikují jen v omezené míře nebo vůbec ne. V Boha sice věří, ale nemodlí se, do mešity nechodí, pijí alkohol a nevadí jim, že jedí nerituálně zabité maso a mají přítelkyně. Je nutné vzít v úvahu, že velká část Arabů přišla do České republiky již před rokem 1989, kdy tady neměli moc příležitostí veřejně se hlásit k islámu a i v zemích jejich původu byl islám zatlačován spíše do soukromé sféry a vládnoucí ideologií byl arabský socialismus a nacionalismus. Tak tomu bylo v Sýrii, Iráku a Egyptě, kde se ani dnes lidé nevyznačují silnou religiozitou. Na intenzitě získávala různá islamistická hnutí až v průběhu sedmdesátých let (v Iránu proběhla dokonce roku 1979 islámská revoluce), ačkoli islamismus má své kořeny již u autorů na přelomu 19. a 20. století, a různá islamistická hnutí vyvíjela svou činnost po celé 20. století.

Lidé se přikláněli znovu k islámu, neboť byli zklamáni dosavadním vývojem a světskými vládami a věřili, že navracení k původním hodnotám jim pomůže vyřešit nepříznivou politickou a ekonomickou situaci a sociální problémy. Islám jim zároveň slouží i jako vyhranění se vůči „zkaženosti Západu“, neboť jsou frustrováni jeho nadvládou a podporou Izraele v palestinském konfliktu. Islám není chápán pouze jako záležitost individuální religiozity, ale kolektivu. Být muslimem znamená spíše příslušnost ke skupině lidí, která vyznává podobné hodnoty a vychází ze stejné tradice. Náboženství a tradice v arabském světě jsou vůbec velmi silně spjaté a těžko odlišit jedno od druhého. Respondenti svou nízkou míru náboženského cítění odůvodňovali tím, že nejsou přece žádní fanatici.

"Jsem muslim, ale ne žádnéj fanatic... v mešitě jsem byl snad jednou, v Sýrii, ani modlit se neumím... moje sestra šátek nenosí" (muž, 30 let, Sýrie).

Většinou už ani nedodržují ramadán (posvátný postní měsíc). Jedna syrská rodina uvedla, že už ramadán nedrží, ale naopak slaví Vánoce, mají vánoční stromeček a pečou cukroví, a to hlavně kvůli dětem, aby jim to nebylo líto. Nikdo z dotázaných nepřiznal, že by víru ztratil. Spíše naopak se zde, v cizím a neznámém prostředí, někteří k víře více upnuli.

"Já jsem samozřejmě muslim a věřím v Boha, ale nemusím to nikde ukazovat. Je tady spousta lidí, kteří doma v životě do mešity nešli a až tady se k islámu přiklonili" (muž, 38 let, Irák).

"Já jsem poznala svého manžela v Sýrii, kde pracoval. Doma jsem chodila normálně v tričku s krátkým rukávem, bez šátku. Až tady jsme s manželem začali hledat a nakonec jsme se přiklonili k islámu" (žena, 35 let, Sýrie).

"Já jsem se přiklonil k víře až tady, asi před dvěma lety. Dřív jsem i pil alkohol a tak. Míval jsem problémy s páteří, ale od té doby, co se modlím, to zmizelo. Do mešity chodím pokud možno každý týden" (muž, 37 let, Palestina).

Manželství

Většinu respondentů tvořili muži, kteří žili ve smíšeném manželství s Češkou, neboť sem nejčastěji přicházeli mladí svobodní muži za studiem a zde si mnohdy našli svou životní partnerku, s níž se někteří odstěhovali do své vlasti, ale jiní zde zůstali i se svými rodinami. V podstatě jen zřídka se lze setkat s Arabkou, která je provdána za Čecha. Což odpovídá tradici, neboť jednak arabské ženy obvykle samy necestují, jednak by si muslimka měla vzít zase jen muslima. I přes obecně dosti negativní postoje veřejnosti se Arabové českým ženám líbí a oni zde zjevně nemají větší problémy najít si přítelkyni či manželku. České manželky muslimů jsou někdy ochotny přestoupit na islám. České ženy se většinou stávají muslimkami až po seznámení se svými budoucími manželi, kteří je s islámem obeznámí. Menší část z nich se přikloní k islámu ze svého vlastního podnětu, a ty se potom zase snaží najít partnera – muslima, což jsou u nás většinou Arabové. Většinou však ani sami manželé – Arabové nejsou příliš přísnými a praktikujícími muslimy a nevyžadují to ani po své manželce.

Muslimské manželství je možno uzavřít v mešitě (v Praze či Brně), ale i např. v bytě. Od mešity (Islámské nadace) manželé obdrží dokument – smlouvu, která ovšem v České republice nemá právní platnost, neboť, jak již bylo výše řečeno, muslimská obec není v ČR registrována. Před uzavřením muslimského sňatku žádá vedení mešity uzavření manželství na českém úřadě, a to především kvůli právní ochraně manželky – Češky. Do smlouvy si manžel i manželka mohou samozřejmě uvést své vlastní podmínky, např. žena si může uvést podmínku jedné manželky v rodině nebo země, ve které chce žít.

Získat informace o manželském životě je poměrně těžké. Muži mohou někdy záměrně přehánět problémy se svou manželkou, říkat, že s ní sice žijí, ale že ji nemilují, nebo že mají přítelkyni (ta se s nimi popřípadě právě rozešla, ale nebyl by problém mít přítelkyni jinou, novou). Pro většinu z nich však musí manželství vypadat navenek bezproblémově. Pro české ženy není lehké mluvit o své nespokojenosti a zklamání s manželem Arabem, kterého si pravděpodobně vzaly proti vůli svých rodičů a varování přátel, a tak nezbyvá nic jiného, než pokračovat v manželství a snažit se tolerovat svého partnera. Rozvod je samozřejmě možný, ale arabští muži se skutečně neradi vzdávají svých dětí.

Drtivá většina ženatých či vdaných respondentů měla pouze dvě děti, ojediněle pak tři či čtyři nebo žádné, podobně jako je to obvyklé i v české společnosti. Mateřským jazykem dětí je čeština a děti se už v podstatě stávají Čechy, i když otcové je trochu arabsky učí. I pokud jsou oba rodiče Arabové, velice se snaží, aby se jejich děti naučily česky a dostalo se jim dobrého vzdělání, aby se řádně začlenily do české společnosti. Zajímavý je též fakt, že i Arabové žijící v České republice stále dělají rozdíl mezi dcerami a syny, neboť se o své dcery více bojí a omezují je, například je nechťejí pouštět na diskotéku, nebo je nechat samotné dlouho do noci venku. V arabské společnosti jsou ženy více hlídány a pohlaví jsou více oddělená, než je tomu v české společnosti. V muslimské společnosti není obvyklé, aby si ženy povídaly společně s muži a téměř nepřipustné je, aby se žena sama stýkala s cizím mužem například v kavárně či doma v bytě. Arabové rádi poukazují na to,

že jsou velmi žárliví a je pro ně důležité mít jistotu, že jejich děti jsou opravdu jejich dětmi.

Někteří svobodní muži sami přiznávají, že soužití s českou partnerkou by bylo náročné jak pro ně, tak i pro ni. Často nejsou ochotni akceptovat přílišnou svobodu českých dívek. Arabští muži jsou vychováni jako vedoucí, ochránci a živitelé rodiny a pocítují napětí, pokud tuto roli nemohou plnit.

"Chodil jsem s Češkou čtyři roky, ale byla na peníze, pak mě opustila a našla si jinýho. Pak jsem měl ještě jeden kratší vztah, ale teď už ani s nikým chodit nechci, raděj si vezmu Syřanku. S Češkou bych být nemoh, nerozuměl bych si s ní. Je to přece jen jiná kultura. Třeba se mi nelíbí, že jde holka na diskotéku a když se jí pak zeptám, kde byla, řekne, co je ti do toho" (muž, 30 let, Sýrie).

"Já se zatím ani nemůžu oženit. Ženy chtějí jistotu a co nemám, nemůžu dát. ... kdyby mě milovala, šla by se mnou... Kdybych se oženil, měl děti a pak je musel opustit, byla by to pro mě katastrofa... Ale já vím, že by to pro každou ženskou odsud bylo v arabském světě těžký... Tady jsou ženy jako stroje, musejí furt pracovat, v práci, pak ještě doma, ale žena by se měla hlavně starat o děti, být doma. Může třeba chodit na návštěvu k příbuzným nebo přítelkyni" (muž, 32 let, Irák).

"Manželka je hodná, líbí se mi, ale někdy je hysterická, to má po své matce. Chci, aby byla doma, a když někam jde, musím o tom vědět. Musí nosit dlouhý kalhoty a rukávy. V Palestině jsme spolu jednou byli, ale ona by tam asi nedokázala žít, je příliš emancipovaná, chtěla by chodit třeba na výlety, koupat se v moři, místo toho, aby byla doma, četla si nebo vařila" (muž, 31 let, Palestina).

Syřanka (36 let) provdaná za Syřana uvedla, že smíšené manželství Češky s Arabem nedoporučuje. Arab prý, když si vezme Češku – nejlépe blondýnu, tak po určitém čase zjistí, že Arabka má také intimní části těla, a přitom by si s ní lépe rozuměl v manželském životě, neboť Arabky jsou poslušné, skromné, pasivnější a slušně vychované. Ona sama řekla, že svého manžela poslouchá a nedovolila by si mu odporovat. Když s něčím nesouhlasí, tak to manželovi pouze taktně naznačí a počká, jak on to rozhodne.

Nutno však podotknout, že arabský muž musí působit jako hlava rodiny navenek, před svými příbuznými a přáteli, ale většinou i arabské ženy si dokážou vydobýt svou roli uvnitř rodiny a bezpochyby za mnoha mužovými rozhodnutími stojí právě ony.

Češka (32 let), která si vzala Alžírana, hodnotila své manželství tak, že manžel se rád povaluje doma, a proto je na mateřské dovolené s druhou dcerou on, ale stejně se o domácnost nestará tak, jak by měl. Manžel pracoval jako kuchař, zatímco ona vyučuje angličtinu na jazykové škole. Myslí si, že jí manžel intelektuálně nestačí, prý rozumí jen politice. Do Alžíru by neodjela ani na návštěvu, neboť se bojí, že by podlehl tlaku své rodiny a chtěl by tam zůstat, nebo si ponechat děti. Žena si dále stěžovala na výbušné chování svého manžela, který se ve chvíli, kdy spolu řeší nějaký problém nebo mezi nimi nastane názorová neshoda, nedokáže ovládat. Prý například hází jídlo po zemi a pak toho lituje. Manžel nedokáže řešit problémy tak, jak by si představovala, a velkou míru zodpovědnosti nechává na ní. Tato žena také smíšené manželství nedoporučuje, Arabové prý velice lžou a 90% manželství Čechů s Alžírany se nakonec rozvede.

Pro Araby je rodina a její soudržnost velice důležitá. Dotázaní často zmiňovali, že v Čechách jsou právě tyto hodnoty posunuty, rodiny jsou roztržité, děti nectí rodiče. Zdá se, že tento problém trápí především arabské ženy, zvláště když mají malé děti. Doma by měla spousta příbuzných, které by jí pomohly s dítětem, popřípadě s domácností, pokud by potřebovala. Otec – muslim má povinnost starat se o svou manželku a dohlížet na výchovu svých dětí. Manželka by zase měla dbát na svou i rodinnou čest a starat se dobře o domácnost, děti a svého manžela.

"Jeden můj kamarád se tady oženil, vzal si Češku a už má syna. Jenže se musel vrátit do Sýrie a jít na vojnu, protože jinak by měla jeho rodina problémy. Ona mu nejdřív říkala, že by s ním šla taky. Jenže pak se asi bála nebo jí to rodiče rozmluvili. Tak musel odjet sám. No, řekni mi, kde najde lepšího otce pro svého kluka, než byl on" (muž, 30 let, Sýrie).

Na druhou stranu je nutné zmínit, že existuje řada manželství mezi Čechami a Araby (popřípadě obráceně), která lze považovat za úspěšná a spokojená. Bohužel se na tuto skutečnost příliš nepoukazuje. Manželství napříč takto poměrně odlišnými kulturami, mezi lidmi z různých zemí s různými tradicemi, si však vyžaduje velkou dávku tolerantnosti a přizpůsobení se z obou stran.

"My jsme žili nejdřív v Iráku, pak v Damašku, kde jsem pracovala v hudební škole. Bylo to těžké zvykat si tam, daleko od rodiny, ale já jsem si svůj život vybrala sama, nikdo mě nenutil. Zažili jsme toho hodně a překonávali jsme spoustu problémů, ale vždycky jsme drželi při sobě" (žena, 37 let, ČR).

Jedna česká muslimka, která je provdána ze muže z Jemenu, uvedla: „Jsem srozuměná s právy a povinnostmi manželů a snažím se o plnou spokojenost manželovu. V případě nedorozumění nejsme na sebe hrubí, ani se slovně nenapadáme, pouze zvýšíme hlas, potom oba přemýšlíme a po čase se vše vysvětlí a my se udobříme."

Miloš Mendel uvádí, že mnozí muslimští intelektuálové v Evropě a USA trpí rozpolceností. Na jedné straně přijímají vymoženosti západního vědecko-technického pokroku, myšlenkového liberalismu a pluralitního politického systému, na straně druhé jsou stále poutáni k duchovním hodnotám své mateřské civilizace (Mendel 1994: 27).

Podle mého názoru jsou Arabové zejména frustrováni mocenskou převahou a pohrdáním ze strany Západu, mají pocit křivdy a vadí jim nespravedlivý přístup Evropy i USA v palestinském konfliktu. Když Západu nestačí technicky, snaží se alespoň poukazovat na zkaženost Západu a na vyspělost, jakou Arabové měli kdysi a na tradice a hodnoty islámu, jež se snaží obnovit.

Respondenti, kteří žijí v České republice, se však velmi snaží začlenit do české společnosti. Jak již bylo výše uvedeno, většinou se jednalo o vzdělané lidi, kteří se snaží propagovat arabskou kulturu a rozvíjet dobré vztahy mezi českým a arabským světem. Jejich činnost je však stále poněkud zastiňována obecně negativními názory na Araby, jež většinou nejsou

podloženy řádnými znalostmi. Je proto stále nutné více se o ně zajímat a snažit se jim porozumět.

Rozhovory byly vedeny také v době po útoku na WTC v USA 11. září 2001. Nejprve jsem se domnívala, že lidé budou více uzavření a budou se bát o něčem podobném hovořit, ale setkala jsem se naopak se zcela jinou reakcí. Arabové žijící v Čechách vesměs uvedli, že je jim líto oněch lidských životů (násilí je proti islámu), ale na druhou stranu se jim nelíbí, že vláda USA říká celému světu, co má kdo dělat a hned určují, kdo je terorista, aniž by měli řádné důkazy. Také vyjadřovali názor, že Češi se zcela nekriticky přiklonili na stranu USA. Přirozeně je rozhořčovaly výrazy a slovní obraty v médiích, například svět barbarský a svět civilizovaný.

Miloš Mendel tvrdí, že v Čechách stále převládá xenofobie a strach z neznámého. Naproti tomu v západní Evropě, i přes nevraživý postoj části veřejnosti a médií, platí spíše otevřenost a tolerance, působí arabská a islámská kulturní střediska, vydávají se knihy a časopisy o islámu, Arabech a jejich kultuře (Mendel 1994: 45). Nezbývá tedy než doufat, že i u nás tomu bude podobně.

Literatura

Bečka Jiří – Mendel Miloš 1998: Islám a české země. Olomouc, Votobia.

Marek Jaromír: „Jak žijí muslimové v Česku“. <http://design.radio.cz/cz/clanek/24724/limit>.

Mendel Miloš 1994: Islámská výzva. Brno, Atlantis.

Štráfelová Milena 2001: „Začíná ramádán, posvátný měsíc muslimů“. <http://design.radio.cz/cz/clanek/5790>.

Yegar Moshe 1997: Československo, sionismus, Izrael. Praha, Victoria Publishing

Řekové a řečtí etničtí Makedonci v České republice

Jaroslav Otčenášek

Úvodní charakteristika skupiny

Řekové žijící v České republice jsou nově vytvořenou menšinou, která vznikla na základě násilné nucené migrace z jejich zemí původu 1948 – 1951.¹ V této době Řekové imigrovali také do Maďarska, Polska, SSSR a Rumunska. S výjimkou Ruska a Rumunska v těchto zemích žádná větší skupina Řeků nikdy nežila a nepracovala. Maximální odhad počtu imigrantů do Československa byl 14 000 osob. Při sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991 se k řecké národnosti v České republice přihlásilo 3 379 osob.

Základní pasportizace řeckých imigrantů

Skupina přistěhovalců řecké národnosti je vnitřně diferencována podle místa původu a lze ji rozdělit do několika subetnických, resp. regionálních nebo etnografických skupin.

1. **Lazi**, jindy též **Kavkazi** – pocházeli ze široké oblasti tureckého Karsu (severovýchodní Turecko), východní Anatolie a také z Gruzie;
2. **Pondi (Ponthi)** – jejich domovem byla už od 8. století př. n. l. města na pobřeží Černého moře (*moře* je v klasické řečtině *pontos*);
3. **Konstantinopolité** – Řekové původně usídlení v Istanbulu (řecky Konstantinopolis) a v jeho nejbližším okolí;
4. **Turkofoni**, též označováni jako **Karamanides** – etničtí Řekové z celého Turecka, kteří ale mluví turecky;
5. **Maloasijští Řekové** – asi nejpočetnější skupina Řeků mimo Řecko, pocházejí především z oblasti Smyrny (turecky Izmir) a jejího širokého okolí a pobřeží Egejského moře, celá oblast se řecky nazývá Mikroasiada (česky Malá Asie);
6. **Makedonci** – Řekové pocházející ze severořecké provincie Makedonia (česky Makedonie), nikoli tedy etničtí slovanští Makedonci;

¹ Viz též: Šatava, Leoš: Národnostní menšiny v Evropě, Praha, Ivo Železný 1994.

7. **Thrakioti** – název této skupiny Řeků pochází od starověkého indoevropského kmene Thráků, po nichž převzala jméno oblast – provincie Thrakia (česky Thrákie);
8. **Epeiřové** – obdobně vznikla i provincie Jižní Epeiros (severní část je v Albánii) a Řekové odtud pocházející;
9. **Thessalové** – Řekové ze středořecké provincie Thessalia (česky Thesálie).²

Výše jmenované skupiny Řeků pocházejí z vícero států. Jejich lokace ve státech původu byla způsobena turecko-řeckou válkou probíhající v letech 1920-22.³ Mezinárodní smlouva mezi Řeckem a Tureckem, která válku ukončila, stanovila rozsáhlou výměnu obyvatelstva. Z Turecka odešlo či spíše uprchlo více než dva miliony etnických Řeků (nejvíce ze Smyrny a okolí a z Istanbulu). Z Řecka odešlo asi půl milionu Turků. Další Řekové odcházeli před bolševickou vládou v Gruzii po porážce samostatného demokratického gruzínského státu (1921). Přicházející Řekové byli usídlováni především v oblastech, které opustili odcházející Turci, ve středním a v severním Řecku. V roce 1941 přepadlo Německo po předchozím neúspěšném italském pokusu Řecko a během několika týdnů ho zcela obsadilo. Řekové ovšem zbraně nesložili a na celém území probíhalo čilé a stále sílící protinacistické partyzánské hnutí. Hnutí ale bylo vnitřně značně roztržité (podle stranické příslušnosti), což položilo základ následné občanské válce. Ta probíhala v letech 1946-49 a odehrávala se především ve středním a severním Řecku. Řečtí komunisté se s podporou SSSR, Jugoslávie a Albánie snažili proměnit Řecko v další sovětský komunistický satelit. Ovšem strategická poloha státu a anglo-americké zájmy znamenaly ostrou konfrontaci komunistů s antikomunisty. Válka byla dlouhá a krvavá, přinesla velké hospodářské a materiální škody. Po roztržce mezi Titovou Jugoslávií a Stalinovým SSSR došlo k uzavření řecko-jugoslávských hranic a ukončení Titovy podpory řeckých komunistů znamenalo zásadní zvrat v jejich neúspěchu. V průběhu roku 1948, kdy útoky vládních vojsk nabývaly na síle a byla prováděna plošná bombardování vesnic, při kterých umíral značný počet civilního obyvatelstva, zvláště žen a dětí, rozhodlo vedení povstalců o jejich částečné evakuaci. Celkem takto uniklo přibližně 60 000 osob.⁴ Do našeho státu se dostala většina běženců přes Jugoslávii. Jugoslávské úřady se jich po překročení řecko-jugoslávské hranice ujaly a usídlily je ve vesnici Bulkes v bývalé autonomní oblasti Vojvodina. Tato vesnice byla prázdná, protože ji do svého odsunu v letech 1945-46 obývali Němci. Zde si uprchlíci vytvořili vlastní samosprávu. Po již zmíněné jugoslávsko-sovětské roztržce v roce 1948 se Tito rozhodl uprchlíky z Řecka vyhostit. Po dohodě s představiteli Československa, kde po únoru 1948 vládl komunistický režim, bylo rozhodnuto o přemístění části emigrantů na území tohoto státu. Po konečné porážce povstalců v roce 1949 odešla další skupina prokomunistického odboje do Albánie a Bulharska. Odtud pokračovali do dalších států a také do Československa. Jejich rozmísťování v cílových zemích bylo silně chaotické a není komplexně zmapováno. V Československé republice se celkový počet imigrantů z Řecka odhadoval na 14 000 osob (horní hranice).⁵

² Botu, Anfula : Etnografické studium Řeků v ČSSR, dipl. práce KEF FF UK, Praha 1977.

³ Hradečný, Pavel a kol.: Dějiny Řecka, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998.

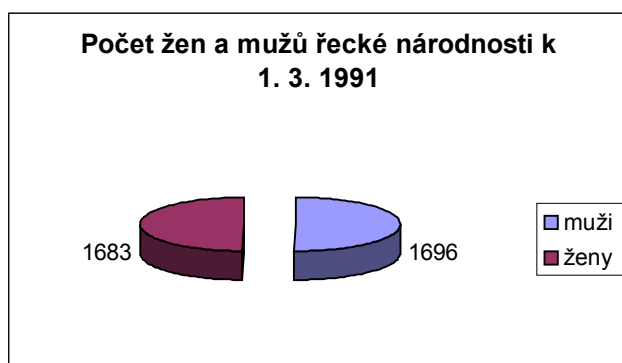
⁴ Hradečný, Pavel a kol.: Dějiny Řecka, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998.

⁵ Heroldová, Iva: Imigranti z Řecka v českém pohraničí, Zpravodaj KS VI, sv. II., ÚEF ČSAV, Praha 1986, str.133 - 150.

První transfer osob řecké národnosti do Československa se týkal dětí do 15 let. Mnohé z nich byly sirotci nebo ztratily jednoho z rodičů. Z Bulkesu vyjely naloženy v nákladních vagónech a přes Maďarsko dorazily do Parkánu (dnešní Štúrovo) na jižním Slovensku, odtud pak pokračovaly do Mikulova. Celou cestu je doprovázelo několik ošetřovatelek Červeného kříže a zástupci Komunistické strany Řecka. V Mikulově zřídil Československý červený kříž přijímací středisko. Následoval další transport, tentokrát do Všebořic u Ústí nad Labem. Po ukončení přechodného pobytu ve Všebořicích byly děti rozvezeny do 21 tábora po celé ČSR (Lešná, Nové Hrady, Kochanovce, Uhrovce aj.). Postupně přijelo asi 3 500 dětí. Během roku 1949 přijížděli dospělí – buď z Bulkesu, Albánie a Bulharska, nebo přímo z Řecka přes Jugoslávii. Také oni procházeli přijímacím střediskem v Mikulově a po kratší době byli rozmístěni po republice. Evidence uprchlíků byla příliš narychlo připravená, koordinace přepravy často selhala. Mnohokrát se stávalo, že nejbližší příbuzní skončili ve zcela rozdílných státech. Následné slučování rodin bylo velmi náročné, pomalé a komplikované. Spjovaly se jen nukleární rodiny (rodiče – děti). Vzdálenější příbuzní (bratřenci, tety apod.) museli zůstat ve státech, kam byli dopraveni.⁶ Vcelku lze říci, že řečtí emigranti si nevybírali stát, kde se usídlí, neboť pro rozhodování v této záležitosti neměli prostor ani možnost. Vše bylo rozhodováno především politickým vedením přijímajících států v kooperaci s moskevským komunistickým centrem. Na řecké straně se přejímaly direktivy z Moskvy, potažmo z dalších socialistických států. Migraci Řeků z Řecka do Československa můžeme označit za nedobrovolnou, politicky a vojensky podmíněnou. Ovšem emigrace povstalců měla mít zpočátku jen charakter krátkodobý. Předpokládalo se dřívější či pozdější vítězství socialismu v Řecku, eventuálně nějaká větší úprava režimu a brzký návrat uprchlíků.

Z **jazykového hlediska** se emigranti z Řecka dají rozdělit na tři skupiny. Většina uprchlíků hovořila řecky (různými dialekty), další skupina hovořila slovanskými jazyky – makedonsky (dialektem) a někteří možná bulharsky (teoretický předpoklad), třetí skupina byla aromunsky mluvící (románský jazyk, blízce příbuzný s rumunštinou).

Věkový průměr řeckých emigrantů byl nižší než v majoritní populaci. Děti byl vyšší počet (mnoho sirotek). Nižší byl oproti tomu počet starých lidí, neboť staří lidé se už stěhovat většinou z Řecka nehodlali.⁷

⁶ Jakovenko, Eva: Řecké děti, edice Dokumenty míru, Československo-řecká společnost, Praha 1949.

⁷ Všechny následující grafy vycházejí z výsledků sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 1991. Definitivní výsledky sčítání v roce 2001 nebyly v době práce na tomto výzkumu ještě známy.

Cílový prostor uprchlíků

Po příchodu hlavní uprchlické skupiny v letech 1948-50 se i Řekové podíleli na osídlování českého pohraničí. Československou vládou byli určeni především k dosídlení severní Moravy, kde byl vedle jižních a západních Čech úbytek obyvatelstva následkem násilného vystěhování sudetských Němců nejcitelnější. Umisťování řeckých uprchlíků směřovalo hlavně na venkov, menší počet do měst. Nejčastěji byli dislokováni do okresů Jeseník, Šumperk, Bruntál, Opava, Vsetín, Karviná, Ostrava, Nový Jičín a Trutnov. Zaměstnání získali zejména ve větších strojírenských, hutnických a textilních závodech. Jednotlivci či rodiny žijící ve městech využívali většinou podnikových ubytoven. Teprve s rozvojem státní bytové výstavby se dočkali vlastních bytů. Zaměstnávání byli chlapci od 15 let.

Ženy zpočátku zůstávaly doma, postupně se zaučovaly v místních textilkách. Městem s největším počtem řeckých uprchlíků se v polovině 50. let stal Krnov, kde jich žilo asi dva a půl tisíce. Mezi krnovskými Řeky byl Krnov nazýván „malými Athénami“.⁸ V druhé polovině padesátých let začalo docházet k druhotné migraci směřující z venkova do větších měst: např. Rychnov nad Kněžnou, Dvůr Králové nad Labem, Liberec, Jablonec nad Nisou, Brno, Plzeň, Rokycany, Hradec Králové, Pardubice, Beroun a nejvíce Praha.⁹ V těchto lokalitách Řekové již setrvali, nebo se vystěhovali do Řecka. V současné době žije patrně nejvíce Řeků v Praze a v Brně. Nejvyšší procentuální zastoupení dosahují v některých lokalitách Slezska (Buková, Žulová aj.). Podle sčítání lidu v roce 1991 žilo na území České republiky celkem 3 379 obyvatel hlásících se k řecké národnosti.¹⁰ Definitivní výsledky sčítání lidu, které proběhlo v roce 2001, nebyly v době zpracovávání této monografie známy. Lze předpokládat počet o málo nižší než v roce 1991 (přechod k české národnosti u dětí ze smíšených manželství, migrace do Řecka apod.). V tomto ohledu lze řeckou menšinu u nás označit za relativně stabilizovanou.

Problematika občanství

Řečtí uprchlíci v Československu měli zpočátku všichni řecké občanství. Počítali totiž s brzkým návratem do Řecka a o jiném než řeckém občanství ani neuvažovali. S vývojem politické situace se ovšem ukazoval brzký návrat do vlasti jako nereálný. Převážná většina emigrantů si však stále ponechávala řecké občanství, neboť doufali, že se do Řecka v budoucnu vrátí. Teprve po nastolení autoritativního vojenského režimu v Řecku v roce 1967 (který trval do roku 1974) začali řečtí uprchlíci hromadně přijímat československé občanství. Nepředpokládali, zvláště starší, že by se situace v Řecku ještě za jejich života mohla změnit natolik, aby se bez problémů vrátili domů. I přesto si část Řeků ponechala občanství Řecka dodnes. Jediněc, dlouhodobě žijící u nás, ale s občanstvím jiného státu trpí mnohými omezeními (neúčast na politickém životě státu, komplikace při jednání na úradech apod.), které by přijetí občanství odstranilo. Na druhou stranu by se tímto aktem, to je přijetím občanství ČSSR či poté ČR, velice zkomplikoval eventuální návrat do Řecka.

⁸ Botu, Anfula: Etnografické studium Řeků v ČSSR, dipl. práce KEF FF UK, Praha 1977.

⁹ Matějová, Vlasta: Národnostní poměry na Jablonecku po roce 1945, Zpravodaj KS VI, sv. II., ÚEF ČSAV, Praha 1986, str. 61-72.

¹⁰ Statistická ročenka Československé republiky, ČSSÚ, Československý spisovatel, Praha 1955 - 92.

Řečtí etničtí Makedonci oproti ostatním Řekům s přijetím občanství Československa příliš dlouho neotáleli, návrat do Řecka totiž již po krátké době zde strávené neplánovali. Přes všechna omezení determinovaná komunistickým režimem tu nabyl život etnických Makedonců z Řecka takových kvalit, jakých by v Řecku patrně nikdy nedosáhl (vzdělání, úroveň bydlení, možnosti používání rodného jazyka apod.).¹¹

Obživné aktivity Řeků

V předchozí kapitole jsme ohledně obživných aktivit popsali stav, jaký panoval v padesátých a šedesátých letech. Muži pracovali především v hutnickém a strojírenském průmyslu (Vagónka Studénka, Nová Huť, Třinecké železářny, Tesla Rožnov, Tatra Kopřivnice, Škoda Plzeň, Velamos aj.), na venkově pracovali na státních statcích a v JZD, dále též ve státních lesích, kamenolomech apod. Ženy ve velké většině pracovaly v textilkách, strojírenském průmyslu a v potravinářském a zemědělském sektoru.¹² V sedmdesátých a osmdesátých letech se postupně zvyšuje počet vysokoškolsky vzdělaných Řeků, a tím vzrůstají jejich možnosti nalézt zaměstnání v řídicích funkcích.

Zásadní zvrat přinesl listopad 1989 a s ním možnosti svobodného podnikání. Řekové se této příležitosti chopili ihned. Mnozí z nich založili cestovní kanceláře, které se specializují především na zájezdy do Řecka, na Kypr a méně pak do Turecka a Chorvatska (Goldair Greece Tour, Venus TT, Artemis, Electra tours, CK Hellas, Dafnis tour a další). O tom, že Řekové berou podnikání skutečně vážně, svědčí i skutečnost, že mezi zkrachovalými cestovními kancelářemi v ČR v letech 1995-2000 není ani jedna s řeckým majitelem.

Zpočátku se řecké cestovní kanceláře zvláště v menších městech soustřeďovaly na spoluobčany řeckého či smíšeného původu, kterým v mnoha případech zajišťovaly jejich první cestu do „staré domoviny“. Postupně začali tyto cestovní kanceláře využívat bez rozdílu všichni obyvatelé. Cenová politika cestovních kanceláří řeckých majitelů byla přístupná širokému okruhu zájemců. Ceny zájezdů jsou zhruba průměrné či jen lehce nadprůměrné ve srovnání s cenami všech cestovních kanceláří působících v České republice. Úroveň zájezdů je odpovídající, v tisku neproběhly v podstatě žádné aféry spojené s nekvalitními službami těchto CK. Ohledně velikosti jsou cestovní kanceláře řeckých majitelů spíše malé až střední. Zmíněné cestovní kanceláře patří mezi tradiční sponzory kulturních akcí českých Řeků.

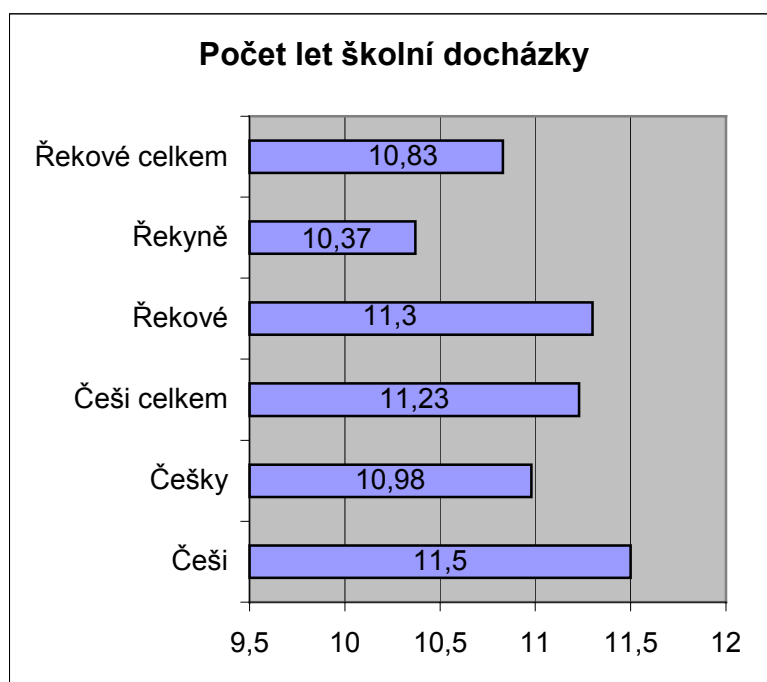
Mezi další podnikatelské aktivity českých Řeků patří provozování řeckých restaurací a kaváren (v Praze např. Řecká taverna v Revoluční ulici). Podává se tu tradiční řecká kuchyně (různé úpravy skopového masa, mořské plody, ryby, pita, řecká vína – Retsina, Imiglikos, či destiláty – Uzo, Metaxa aj.), prostory jsou doplněny fotografiemi či obrázky z Řecka. Personál ale bývá převážně český. Ceny v těchto zařízeních jsou obvykle vyšší,

¹¹ Danielidu, Sofie - Mañas, Jaroslav: Řecká rodina v českém prostředí, Zpravodaj KS VI, sv. II., ÚEF ČSAV, Praha 1986: 133-150.

¹² Botu, Anfula: Etnografické studium Řeků v ČSSR, dipl. práce KEF FF UK, Praha 1977.

což propůjčuje restauracím jistý nádech exkluzivity. Obdobný charakter ovšem mají takovéto řecké restaurace i v zemích západní Evropy.

Další část podnikatelů řeckého původu se specializuje na dovoz řeckého zboží do ČR, nejčastěji oliv, citrónů, citrónových koncentrátů, řeckých vín a destilátů. Dále se tyto firmy zabývají i exportem zboží české proveniencce do Řecka. Čeští podnikatelé řeckého původu při svých aktivitách využívají svých eventuálních znalostí řečtiny, příbuzných a známých v Řecku a dalších kontaktů, čímž jsou v jisté výhodě oproti jiným českým soukromníkům. Mnoho firem samozřejmě působí i v jiných oblastech (autodoprava, zlatnictví aj.).

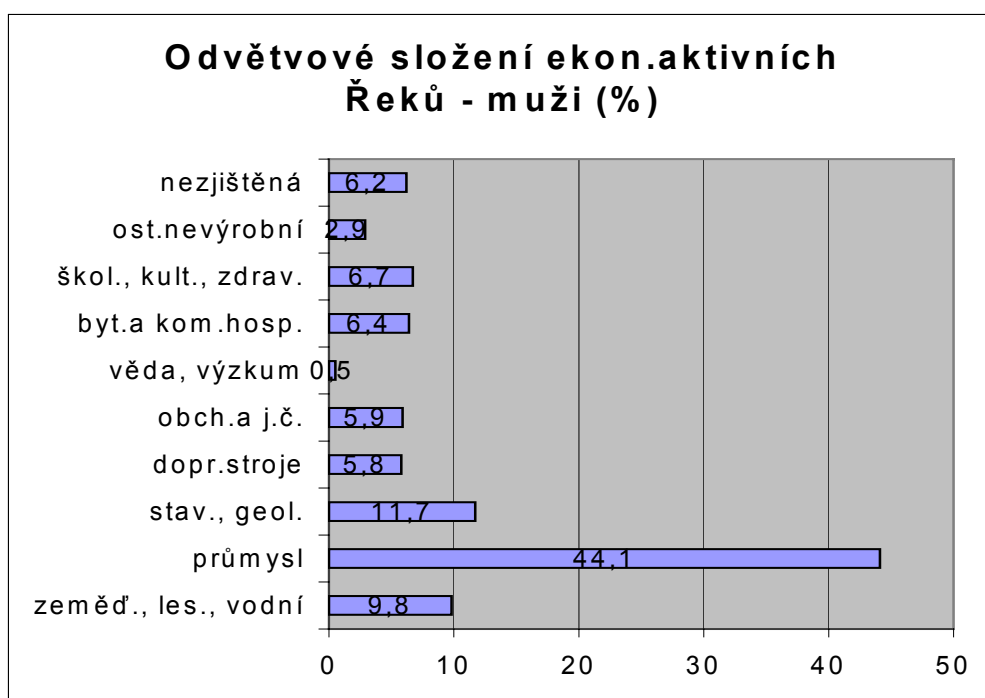
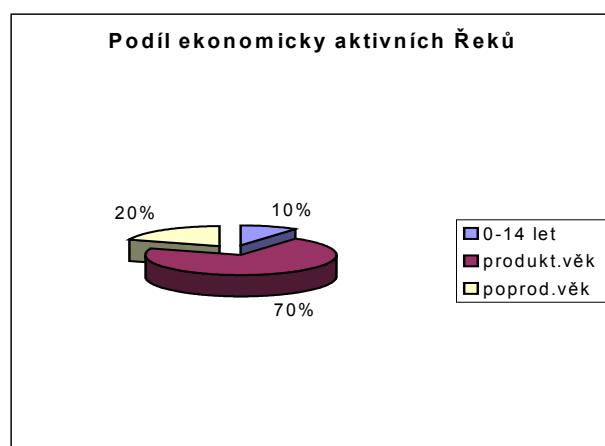

Zajímavé je, že velká část řeckých firem a podniků nese řecké, často mytologické jméno (viz výše), což má patrně deklarovat „správný“ řecký postoj a nezastírání si svého původu. Samozřejmě mnoho českých Řeků pracuje dále v průmyslu a zemědělství, jak tomu bylo před listopadem 1989.

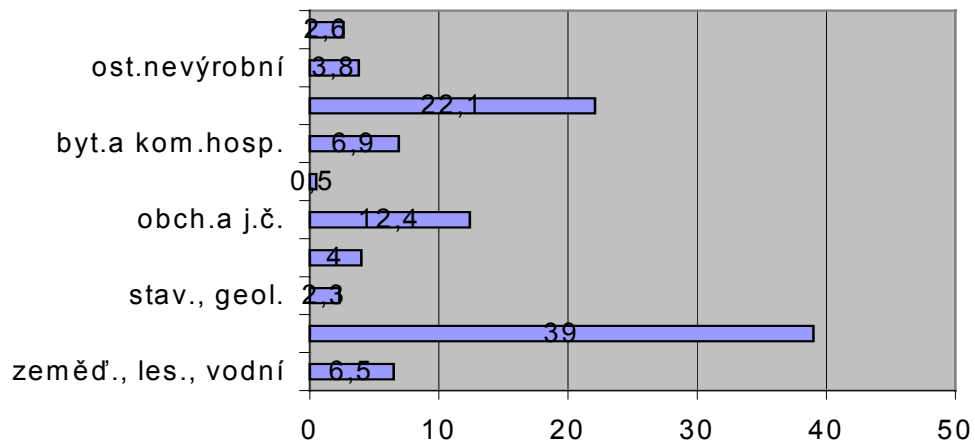
Další kategorii spoluobčanů řeckého původu tvoří důchodci – senioři. Ti pobírají důchod od českého státu v případě, že splnili všechny obvyklé podmínky (počet odpracovaných let, věk apod.), stejně jako občané českého původu. Pokud jim byla penze přiznána, jejich nárok platí, i kdyby reemigrovali do Řecka. Jestliže však dotýčný nedosáhl důchodového věku či nesplnil některou z podmínek, nárok na důchod ze strany ČR nezískal. Toto ovšem v případech reemigrantů řešila již Papandreova vláda v první polovině 80. let.¹³

Pokud bychom porovnali možnosti Řeků v České republice a jejich potenciální možnosti vzdělání a pracovního uplatnění v jejich původní domovině, můžeme konstatovat, že v Řecku by dosáhli pravděpodobně nižšího vzdělání (pocházeli z chudých horských krajů s málo rozvinutou infrastrukturou), s čímž souvisí i omezené možnosti následného uplatnění na trhu práce či v soukromém podnikání. Díky vzdělání a dovednostem, které nabyli v České republice, mívají reemigranti po návratu do Řecka menší problémy se získáním dobrého zaměstnání, než by patrně měli, pokud by v Řecku zůstali.

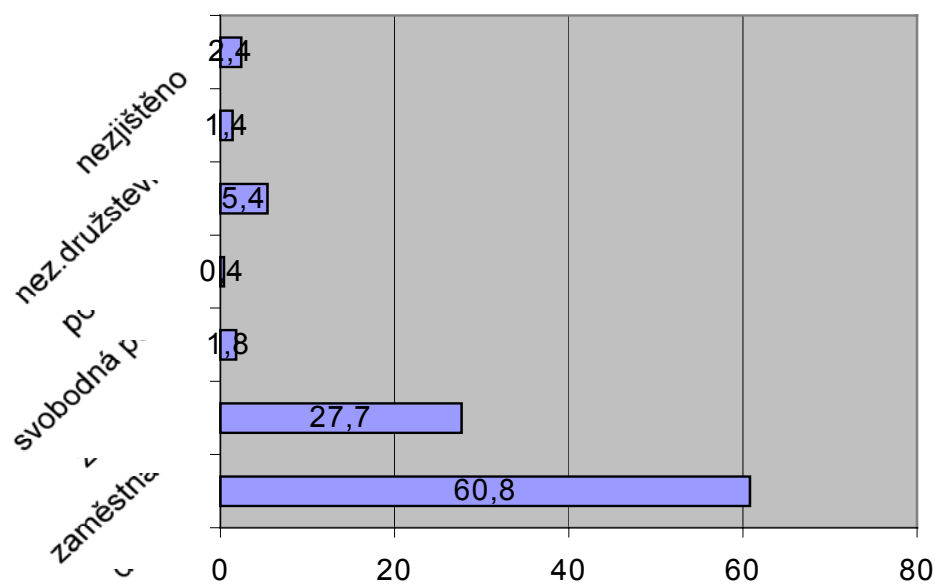
¹³ Hradečný, Pavel: Řecko, Svoboda, Praha 1989.

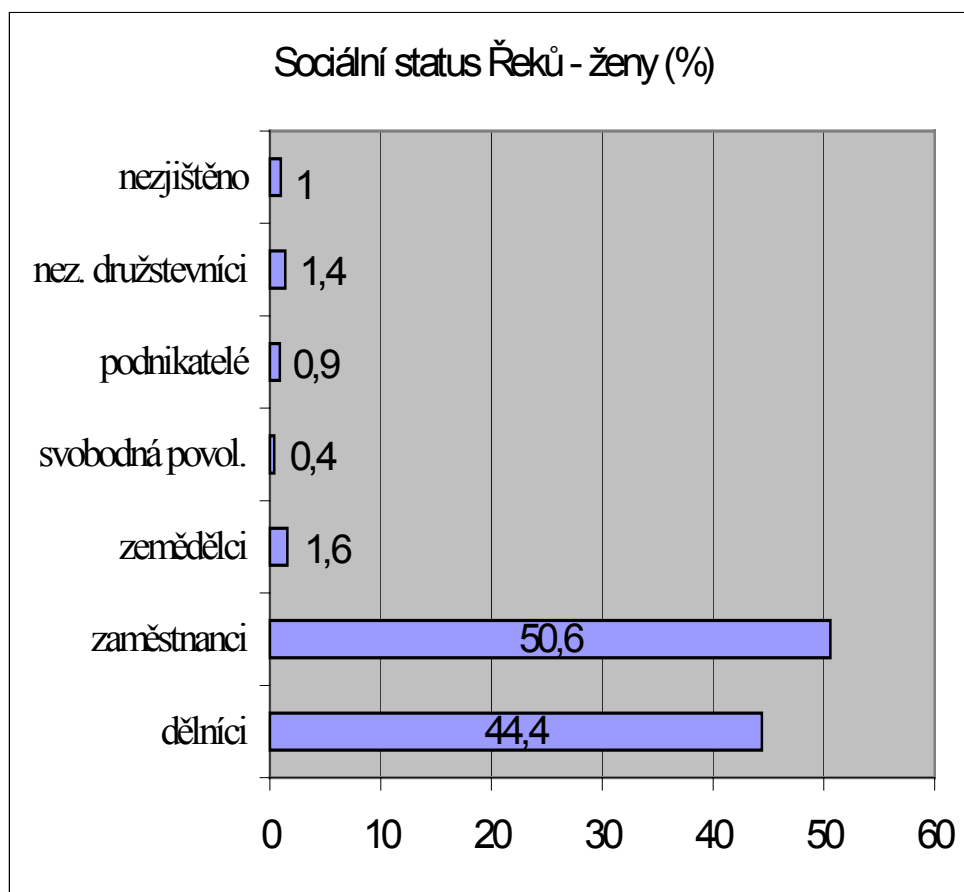

Odvětvové složení ekon.aktivních Řeků - ženy (%)

Sociální status Řeků - muži (%)

Náboženství Řeků

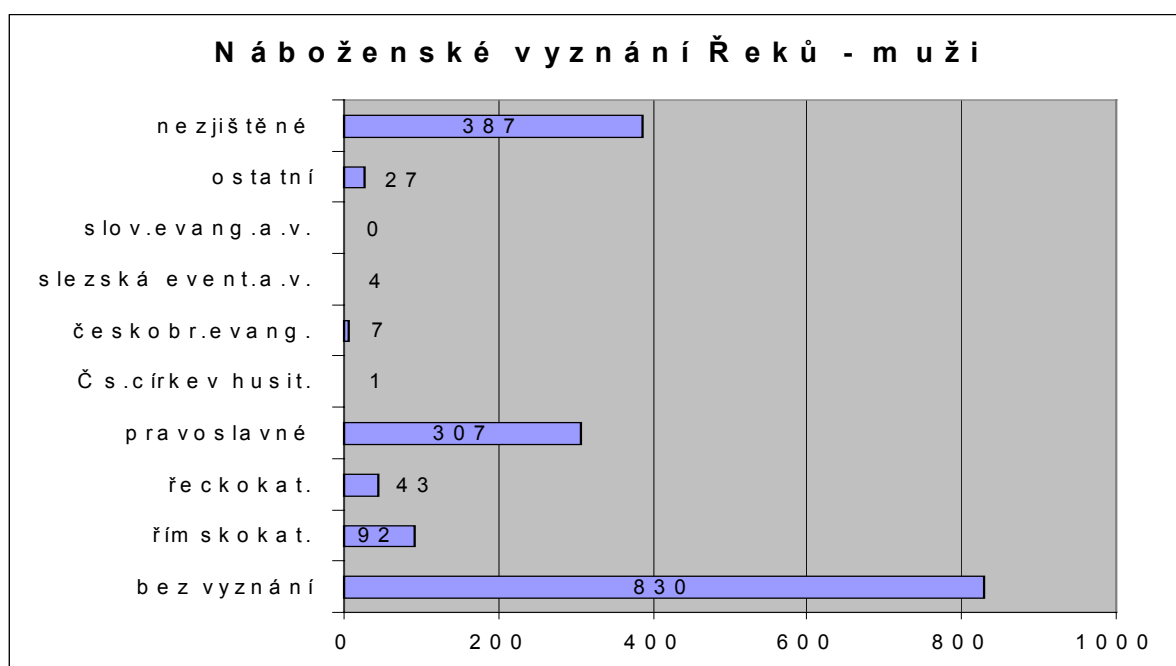
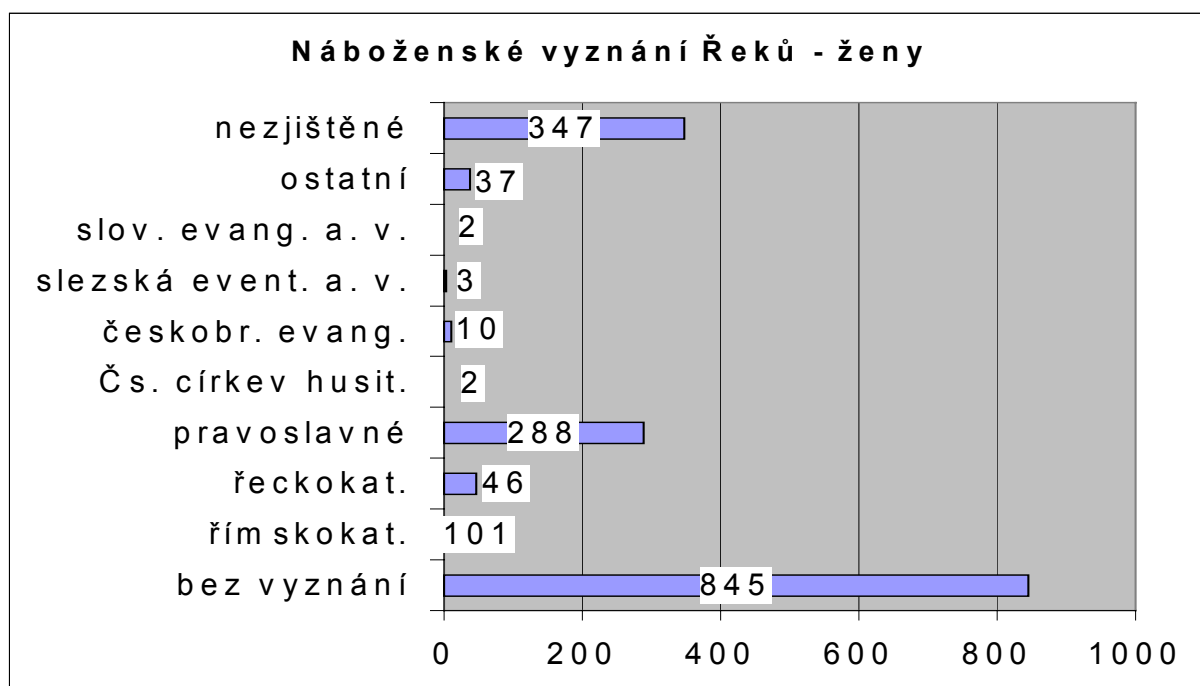
Řečtí emigranti usídlení v Československu byli převážně komunisté či blízcí sympatizanti komunistů. Většina z nich je proto ateistická či sice pokřtěná, ale neuplatňující víru ve svém životě (tj. neaktivní). Děti, které se za občanské války v Řecku narodily, už často nebyly křtěny. Duchovní řecké ortodoxní církve byli na vládní straně a u partyzánů patrně ani nebyl zvláštní zájem nechat těmito osobami děti křtít. Řekové, kteří se usadili v Československu, měli svatby i pohřby spíše civilního charakteru a děti rovněž nebyly křtěny (v převážné většině případů). Přesto bylo ještě tři roky po příchodu Řeků náboženství do školních osnov dětí zařazováno.¹⁴ Ovšem velký problém vznikl v této souvislosti až v šedesátých letech při větší reemigraci Řeků zpět do vlasti. V Řecku totiž až do osmdesátých let jiné než církevní sňatky a pohřby úředně neexistovaly, stejně tak děti byly křtěny automaticky. Stávalo se, že manželé oddaní občanským sňatkem byli po reemigraci do Řecka oficiálně svobodní, neboť civilní sňatek byl neplatný.¹⁵ Museli být proto v Řecku oddáni znovu – v kostele. Pokud nebyli křtěni, bylo nutné nejprve projít tímto obřadem. Jakmile se tuto komplikaci Řekové žijící u nás dozvěděli, začali žádat o křest a církevní sňatek již v Československu. Křty, sňatky i pohřby obstarával a dodnes obstarává ortodoxní pop (pro oblast Jeseníků pop ze Šumperku).

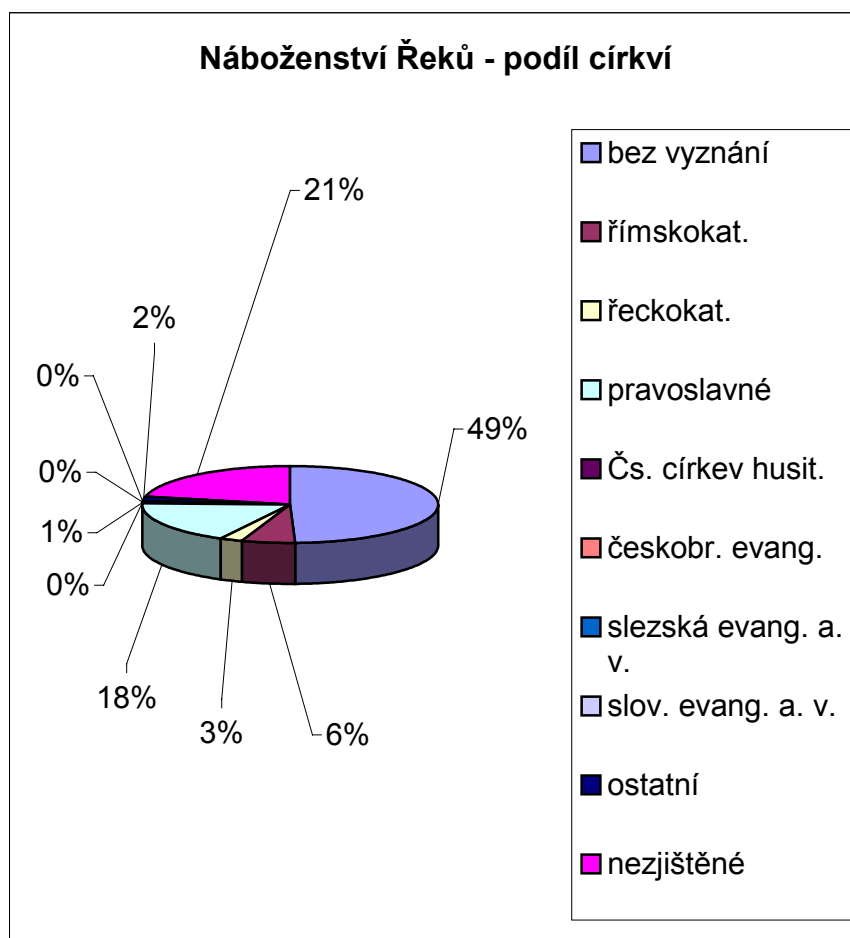
¹⁴ Heroldová, Iva: Novoosídlené pohraničí a etnografie, Zpravodaj KS VI, příl. II., ÚEF ČSAV, Praha 1978, str. 11-28.

¹⁵ Danielidu, Sofie - Mañas, Jaroslav: Řecká rodina v českém prostředí, Zpravodaj KS VI, sv. II., ÚEF ČSAV, Praha 1986, str. 133-150.

Potvrzení o církevním pohřbu sloužilo také jako doklad pro vydání majetku zesnulého po reemigraci pozůstalých – dědiců do Řecka, neboť majetek emigrantů většinou zestátněn nebyl. První ortodoxní církevní pohřeb se objevuje v roce 1966 v Krnově.

Po roce 1989 nastal v Československu zvýšený zájem zvláště mladých lidí o náboženství. Bylo téměř módní záležitostí dávat děti ke křtu a mít svatby v kostele. Tento přístup se v menší míře projevil na několik let i u Řeků. V současnosti tento trend opadl. Celkově lze říci, že mezi Řeky je většina nevěřících, menší část sice věřících, ale nepraktikujících. Jen malá část z nich je aktivně věřící (ortodoxní = pravoslavný ritus).

Uspokojování kulturních potřeb

Kulturně-společenský život Řeků v České republice lze rozdělit do dvou kategorií. První obsahuje akce, které mají dopad jen na lokalitu, kde jsou organizovány. Druhá skupina má rozsah celostátního až mezinárodního charakteru. V prvním případě jde o řecké zábavy, které jsou pořádány v obci místními Řeky. Frekvence jejich konání se od lokality k lokalitě liší. Zatímco v Praze probíhá téměř každý měsíc, ve Zlatých Horách jednou za dva až tři měsíce, jinde je interval ještě delší.

Před reemigrací většího počtu Řeků počátkem osmdesátých let bývaly řecké zábavy bohatší a četnější.¹⁶ Akce se konají nejčastěji v kulturních domech či v tanečních sálech hostinců. Hudební náplň obstarávají skupiny, které hrají tradiční řecké písně a i s pomocí moderních hudebních nástrojů dokážou vytvořit iluzi tradiční řecké hudby (např. pražská skupina „Akropolis“ s řeckými hudebníky působí již více než 20 let). Tato část programu patří k nejoblíbenějším, zvláště pro starší Řeky, jimž evokuje zasuté vzpomínky z dětství. Průběh zábav lze rozdělit na dvě poloviny, v první se hraje tradiční či lehce modifikovaná řecká hudba a tančí se klasické řecké tance; druhá polovina následuje po odchodu většiny

¹⁶ Danielidu, Sofie – Maňas, Jaroslav: Řecká rodina v českém prostředí, Zpravodaj KSVI, sv. II., ÚEF ČSAV, Praha 1986: 133-150.

příslušníků starší generace a hraje se pro mladé (taneční populární soudobá hudba české i mezinárodní provenience). Tyto kulturní akce mají veliký a nezastupitelný význam pro život řecké menšiny. Fungují jako důležitý komunikační bod pro širší skupinu Řeků než jen pro sousedy, jak je tomu v každodenní komunikaci; je to dobrá příležitost pro mladé nezadané jedince při vyhledávání partnera (tendence k jisté endogamii skupiny již není příliš významná, jak tomu bylo ještě v 50. a 60. letech). Především však tyto kulturní události slouží jako znovupotvrzení pocitu sounáležitosti emigrantů a jejich potomků a připomenutí si jejich původu. Zábav se samozřejmě neúčastní jen Řekové, ale také Češi. V současnosti se často stává, že celkový počet Čechů na těchto akcích převyšuje počet Řeků. Na místní úrovni se různá nepravidelná setkání konají i při jiných příležitostech (při svatbách, křtinách, pohřbech, odjezdu rodiny do Řecka apod.).

Kulturní akcí celostátního až mezinárodního významu, jež se koná jednou ročně, je řecký folklórní festival. Probíhá zpravidla v Ostravě na ploše výstaviště v Černé louce. Obvykle se sem sjíždějí Řekové z celé republiky i ze zemí, kam se Řekové kvůli občanské válce vystěhovali. Účastníci jsou pochopitelně také z Řecka a rovněž ze zemí západní Evropy, kde Řekové pracují jako „gastarbeiteři“ (Německo, Nizozemí aj.). Hraje se tu řecká lidová hudba, která je doprovázena hrou na tradiční řecké hudební nástroje, zpívají se lidové písně a tančí se lidové tance. Mezi pozvanými hosty bývá často i řecký velvyslanec v Praze a pracovníci ambasády. Ačkoli festival v roce 1975 přechodně zanikl, byl koncem 80. let znovu obnoven. Někteří příslušníci řecké menšiny pronikli na kulturním poli až do povědomí celého národa. Uplatňují se v české vážné i populární hudbě (např. sestry Martha a Tena Elefteriadu, jejichž hudební kariéra započala v roce 1969), překládají knihy z řečtiny, píší česko-řecké konverzační příručky a slovníky, vydávají kuchařky a knihy o Řecku apod. V roce 1986 se českým čtenářům představil mladý spisovatel Praxiteles Makris se svou novelou „*Děti vyděděnců*“,¹⁷ ve které, zčásti autobiograficky, popisuje prostředí řecké menšiny na severní Moravě v osmdesátých letech. V současnosti řecký režisér Georgios Agathonikiadis natočil celovečerní hraný film „*Podzimní návrat*“ (premiéra 10. 10. 2001), v němž se popisuje příchod Řeků do ČSR a jejich životní osudy až do současnosti.

Ze spolkových organizací fungoval ještě v nedávné době Svaz politických emigrantů. Před rokem 1989 se ale jednalo spíše o společenskou odnož Komunistické strany Řecka, dnes vyvíjí jen malou činnost. Dále dodnes funguje česko-řecká společnost, se sídlem v Praze, jež vydává svůj zpravodaj. Řecká menšina též přijímá dotace od Ministerstva vnitra ČR určené na rozvoj národnostních menšin. Spříslušníky řecké národnostní menšiny samozřejmě spolupracuje i Velvyslanectví Řecké republiky v České republice.

¹⁷ Makris, Praxiteles: *Děti vyděděnců*, Profil, Ostrava 1986.

Bydlení a materiální zajištění Řeků

Jak jsme se již zmínili v předchozích kapitolách, úroveň bydlení a materiálního zabezpečení řeckých uprchlíků v Československu byla na poměrně nízké úrovni, zvláště v prvních letech. Bydlení na podnikových ubytovnách nebylo pro rodiny s dětmi právě ideální místo. Řekové na venkově postupně dostávali přiděleny do pronájmu domy, uprázdněné po Němcích. Ve městech a městečkách v souvislosti s rozvojem bytové výstavby podniků získávali tyto byty do podnájmu. V původní vlasti žili uprchlíci hlavně na venkově a v malých městech, kde měla téměř každá rodina svůj dům. Z tohoto pohledu se životní úroveň Řeků u nás o dost snížila. Domy, ve kterých na venkově emigranti žili, ale postupně přecházely do jejich osobního vlastnictví, poslední pak po roce 1989 v rámci privatizací majetku bývalých JZD, státních statků, lesů či obecního majetku. Byty ve městech, které byly uprchlíkům postupně přidělovány, mohli získávat do osobního vlastnictví až po roce 1989, neboť se jednalo především o byty podnikové. Některé z nich privatizovány byly, jiné dosud ne.

Otázka materiálního zabezpečení je složitější. V horských oblastech severního a středního Řecka, odkud emigranti pocházejí, byly životní podmínky vždy těžké. Obyvatelstvo se živilo především zemědělstvím, ale půda byla málo úrodná a její obdělávání obtížné. Vzdělání obyvatelstva v těchto regionech bylo velmi nízké, častá byla částečná či úplná negramotnost. Zdravotní péče na odpovídající úrovni byla téměř nedostupná, léčení probíhalo spíše na domácí či sousedské úrovni. Oděv býval ještě tradiční, ženy chodily v krojích a značnou část oděvu si zhotovovaly samy. Druhá světová válka a následná válka občanská znamenaly ještě podstatné zhoršení situace obyvatel v těchto oblastech. Jejich emigrace zpočátku ale žádné zásadní zlepšení neznamenal (snad jen dostupnější zdravotní péče a pro děti povinná školní docházka). Po stabilizačním období prvních let následovalo určité zlepšení. Výrazně stoupl vzdělání Řeků, zkvalitnil se jejich zdravotní stav, podstatně klesla dětská úmrtnost a prodlužoval se i průměrný věk emigrantů. V 60. letech byla jejich životní úroveň vyšší než většiny jejich vrstevníků v autochtonním prostředí. Růst životní úrovně se ale zvláště v sedmdesátých a především pak v letech osmdesátých zvyšoval už jen pozvolna, v přímé souvislosti s rostoucími ekonomickými problémy socialistických zemí. Oproti tomu Řecko po roce 1974 zažívalo hospodářský růst, který se v souvislosti se vstupem Řecka do Evropského hospodářského společenství (EHS, předchůdce Evropské unie) v roce 1981 ještě stupňoval.¹⁸ Rozdíl v životní úrovni Řeků v domovském státě a řeckých uprchlíků se nejprve vyrovnal a následně se začal zvětšovat v neprospěch emigrantů. Ještě dnes, jedenáct let po pádu socialismu v Československu, je průměrná úroveň života v České republice nižší než v Řecku.

¹⁸ Hradečný, Pavel a kol.: Dějiny Řecka, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998

Intraetnické a interetnické vztahy; fenomén reemigrace

Řečí emigranti pocházeli z různých obcí v Řecku, ale leckdy se podařilo umístit do jedné lokality v ČSR bývalé sousedy, což přispělo k potlačení prvků izolace. Prvotní kontakty, jež uprchlíci po svém definitivním usídlení u nás vyhledávali, byly mezi nimi navzájem (bez ohledu na existenci či neexistenci předchozích vztahů). Svou úlohu sehrálo zejména zcela cizí a velmi odlišné prostředí, neznalost místního jazyka a celkové obavy z nejisté budoucnosti. Vztahy mezi uprchlíky byly a dodnes jsou velmi intenzivní, pokud možno každodenní (fenomén „našince“). Mezi emigranty a jejich potomky vzniklo husté předivo neformálních vztahů, jež mají svůj vliv při podnikání, organizování společenského života skupiny, popř. i při navazování vážných známostí. V prvních letech znamenaly intraetnické relace základ společenského života Řeků a řeckých etnických Makedonců. Postupně svůj význam získávaly i relace interetnické, tj. česko-řecké. Řečtí i čeští respondenti hodnotí tyto vztahy vcelku pozitivně. Řekové oceňují pomoc, které se jim dostalo od ČSR. Kromě pomoci materiální tu figuruje přátelský a zpočátku do jisté míry i zvědavý přístup Čechů k Řekům a řeckým etnickým Makedoncům. Samozřejmě se vyskytly ze strany Čechů i negativní přístupy. Někdy byli Řekové označováni za „přivandrovalce“, „Turky“, „Cikány“ apod. V některých případech jen z neznalosti, jindy za účelem urazit emigranta. S takovými problémy se uprchlíci setkávali už v dětském kolektivu. Celkově lze říci, že v česko-řeckých vztazích je v současnosti jen minimum třecích ploch a že tyto relace jsou na velmi dobré úrovni.

V některých předchozích kapitolách již byla problematika reemigrace naznačena. Uprchlíci považovali svůj pobyt u nás za krátkodobý a přechodný. Postupně zjišťovali, že se doba strávená v ČSR prodlouží. První jedinci se vracejí do Řecka již kolem poloviny 50. let. Větší počet Řeků odchází do vlasti až v letech šedesátých. V roce 1967 pak možnosti reemigrace v podstatě znemožnil vojenský převrat. Dosavadní navrátilci byli pro svůj levicový původ a postoje režimem diskriminováni.

Druhá intenzivnější vlna reemigrace nastala až v letech 70. (po pádu vojenského režimu v roce 1974), zvláště pak po roce 1981. V roce 1981 totiž ve volbách zvítězilo Panhelénské socialistické hnutí (PASOK) v čele s Andreasem Papandreu. V tomto roce byl přijat zákon, který rušil všechna omezení pro návrat Řeků do vlasti a poskytoval navrátilcům různé sociální výhody.¹⁹ Snad největší množství Řeků odcházelo do vlasti počátkem 80. let, kdy odešlo asi 2500 lidí. Řečtí etničtí Makedonci zájem o návrat do Řecka neprojevali. Vyhledy pro etnické Makedonce v Řecku nebyly příliš lákavé (snahy o grekizaci slovanského obyvatelstva v Řecku).

Třetí vlna reemigrace nastala po pádu komunistického režimu v Československu v roce 1989. Týkala se především nejmladší generace, pro niž byla možnost vystěhování se do Řecka velmi atraktivní. Jedinci pocházející ze smíšených rodin se v některých případech rozhodli místa pobytu kombinovat, teplejší polovinu roku tráví u své rodiny v Čechách a chladnější polovinu u příbuzných v Řecku (vyskytuje se hlavně u smíšených rodin, kde došlo k rozvodu či přerušení soužití). V několika případech došlo po vystěhování se do Řecka k následnému návratu zpět do ČR z důvodů cizosti řeckého prostředí, slabé znalosti jazyka a uvědomění si niterné blízkosti českých reálií a známých (zvláště u mladší generace, která celý svůj život prožila jen v České republice).

¹⁹ Hradečný, Pavel: Řecko, Svoboda, Praha 1989.

V současné době je počet Řeků v ČR celkově stabilizovaný. Někteří o případné reemigraci uvažují, ale jedná se spíše o jedince než větší skupiny.

Rodinné a partnerské vztahy

Tradiční řecká rodina zůstala dlouhou dobu patriarchální. Existovala zde výlučná patrilinearita principu vytváření rodiny a patrilokalita. Ženy (snachy) se do těchto rodin přivádávaly, čímž zároveň de facto přestaly být součástí své původní rodiny. Klasickou řeckou rodinu lze charakterizovat jako komplexní, kmenovou, neboť se může skládat i z několika generací příbuzných v jedné linii.²⁰ Nejstarší mužský člen bývá hlavou této rozšířené rodiny. Takto rámcově vypadal stav tradiční řecké rodiny v horském a podhorském prostředí středního a severního Řecka. Občanská válka tyto struktury přinejmenším vážně narušila. V českém prostředí po převozu uprchlíků muselo dojít nejprve k základní konsolidaci alespoň nukleární rodiny. Příslušníci jedné rodiny často skončili rozptýleni do celého východního bloku. Období konsolidace trvalo zhruba do poloviny padesátých let. V té době byly některé ze starých rodinných struktur zcela či alespoň zčásti obnoveny. Příbuzní se pokud možno stěhovali do jedné lokality. Ve většině rodin se předpokládal brzký návrat do vlasti, proto byl kladen značný důraz na endogamii skupiny (tj. snaha uzavírat sňatky výhradně v rámci vlastní etnické skupiny). Po určité době však v konfrontaci s „moderním životním stylem“ v českém prostředí pozvolna oslabuje vedoucí role otce a zároveň, patrně pod vlivem rozčarování z nemožnosti brzké reemigrace, dochází k porušování endogamie. Příslušníky řecké etnické menšiny žijící v Československu lze rozdělit do čtyř generačních skupin :

1. *Starší generace* – lidé narození ještě v Řecku (Turecku, Gruzii apod.) v období do druhé světové války. Tato skupina se na návrat do vlasti upjala, snažila se žít i v novém prostředí podle tradičních zvyků. Česky se nikdy příliš dobře nenaučili, měli jen slabou motivaci. Postupem času sílila jejich idealizace Řecka jako jediného „pravého“ domova. Celou dobu pobytu v Čechách a na Moravě trvali na svém návratu domů.
2. *Střední generace* – jedinci, kteří přijeli jako malé děti. Narodili se během druhé světové války, či těsně po ní. Jejich rodným jazykem byla řečtina (eventuálně makedonština, aromunština), kterou dodnes vcelku dobře ovládají. Pak se ještě naučili česky a více či méně rusky. Vyrůstali sice v prostředí lpění na tradicích a neustálém avizování návratu, ale díky intenzivnímu kontaktu s českým prostředím opouštěli některé doma naučené zvyky. Na rozdíl od nejstarší generace bývají jejich manželství někdy i smíšená. Dobrým příkladem přetrvávání tradic patrilineární rodiny je trvalá převaha sňatků Řeků s Češkami. Manželka českého

²⁰ Horský, Jan, Seligová, Markéta: Rodina našich předků, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997.

původu je sice vnímána jako cizorodý element, ale bývá přijata, neboť se předpokládá její alespoň částečné přizpůsobení. V opačném případě – sňatku Čecha a Řekyně, byla dcera považována za „ztracenou“ pro řeckou menšinu i pro případný návrat do Řecka. Jména byla dětem leckdy dávána s rozdílným přístupem podle pohlaví, chlapci častěji dostávali jména řecká, děvčata spíše mezinárodního charakteru (Katerina, Irina apod.).

3. *Mladší generace* – potomci střední či starší generace (narození v 50. a 60. letech). Řecko znají především z vyprávění a pro značnou část z nich představuje „zemi zaslíbenou“. Řečtina zůstává pro většinu z nich stále rodným jazykem. Jazyk se jeví jako jeden ze základních sebeidentifikačních prvků zdejší řecké národnostní menšiny. Čeština je pro ně druhým rodným jazykem, pokud ovšem lze o druhém rodném jazyce hovořit. Tradiční zvyky a formy rodinné struktury zanikají a jsou nahrazovány českými vzory. U této generace již nejsou smíšené sňatky ničím zvláštním. Když se po pádu vojenského režimu v Řecku (1974) znovu objevila možnost návratu, začalo se u sňatků od tohoto období uzavíraných opět o něco více dbát na národnost partnera. Reálně se s reemigrací počítalo a ne všichni partneři Řeků neřecké národnosti by s odjezdem souhlasili.
4. *Nejmladší generace* – jedinci narození v období od 70. let dodnes. Až do roku 1989, odkdy mohou cestovat do Řecka bez omezení, znali Řecko především z vyprávění prarodičů nebo z návštěv příbuzných, kteří reemigrovali. Dobrá znalost řečtiny klesá i v čistě řeckých rodinách. Děti řecky rozumějí, jsou schopny i jednoduše mluvit, ale znalost písma ovládají jen minimálně. Děti z rodin smíšených často řecky neumějí vůbec. Pokud se s rodiči stěhovaly do Řecka, byla tato neznalost velkým handicapem pro jejich tamní pobyt. Tato generace, stejně jako všechny ostatní, které prošly systémem českého školství, velmi dobře ovládá češtinu.

Současná rodina řeckých emigrantů a jejich potomků se tedy v zásadě od průměrné české rodiny liší jen velmi málo. Největší rozdíly jsou asi ve stravě, neboť tradiční řecká jídla (někdy i v modifikované podobě) zůstala součástí života uprchlíků a jejich potomků. Patří vedle jazyka k základním sebeidentifikačním prvkům.

Akulturační příslušníků makedonské etnické skupiny probíhala podstatně rychleji, především díky příbuznosti makedonštiny a češtiny jakožto slovanských jazyků. Makedonci také návrat do Řecka neplánovali a smíšené sňatky s Čechy nebyly ničím zvláštním už od počátku. Kontakty mezi Řeky a řeckými etnickými Makedonci nicméně byly a jsou značně intenzivní. Existují i smíšené řecko-makedonské rodiny, ač jich není mnoho.

Styky s českými úřady a institucemi

Řecké a makedonské emigranty z Řecka a jejich potomky lze rozdělit na dvě skupiny. V první jsou lidé, kteří si ponechali řecké státní občanství. Zůstali tedy cizinci, kteří u nás měli zprvu dlouhodobý, poté trvalý pobyt. Znamená to tedy, že se nemohou účastnit například voleb do parlamentu. Tím, že zůstali řeckými občany, získali i určité výsady. Například ženy nebyly povinny přechylovat svá příjmení a zůstávala v původním řeckém tvaru (např. Plastariadu – původní tvar, Plastariadisová – přechýlený tvar). Dále měli právo na návrat do Řecka, neboť stále měli řecký pas. Mohli cestovat do zahraničí podle podmínek platných pro řecké občany (ovšem to by zase měli problémy s našimi úřady, proto tuto možnost v praxi nevyužívali). V prvním desetiletí po svém příchodu měli Řekové hlavní problém v komunikaci s našimi úřady, neboť hovořili jen řecky, maximálně s několika naučenými českými slovy či větami. Navíc celý náš byrokratický systém fungoval zcela odlišně od řeckého (naš systém navazoval na rakousko-uherský, kdežto v řeckém se kombinovaly prvky turecké a západoevropské). Přestože se Řekové postupně česky více či méně naučili, zůstala pro mnohé z nich komunikace s našimi úřady dodnes „noční můrou“.²¹

Řekové, kteří československé občanství přijali, se stali plnoprávními občany. Zároveň si ale zkomplikovali možnost návratu do Řecka. Řecké úřady na ně totiž nahlížely zcela jinak než na držitele řeckého pasu. Při svém návratu do Řecka pak museli podstoupit veškeré procedury pro získání řeckého občanství (i když k jejich etnickému původu bylo přihlédnuto). Ideálním řešením by se jim jevila možnost vlastnit oba pasy, tj. český i řecký zároveň.

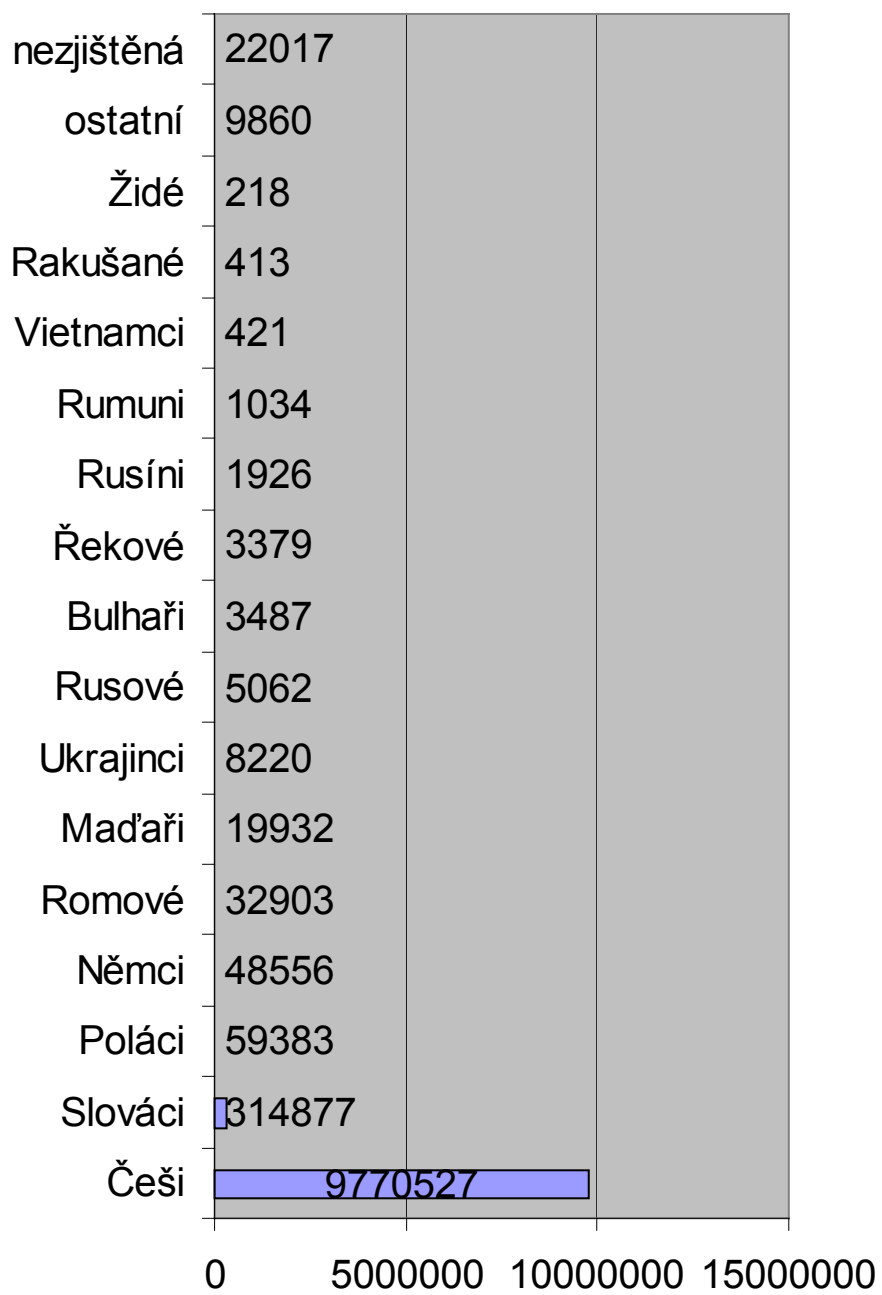
Etničtí Makedonci přijímali občanství ČSR poměrně záhy, čímž se zařadili mezi právoplatné občany našeho státu.

Subjektivní pohled na integraci a akulturaci

Řekové i řečtí etničtí Makedonci hodnotí svůj život v Česku pozitivně. Oceňují vcelku pozitivní přístup Čechů, uvědomují si, že takový stupeň vzdělání a z toho plynoucí osobní realizace by v Řecku s velkou pravděpodobností nedosáhli. Žádné zásadnější problémy se v česko-řeckých interakcích nevyskytují a patrně se nebudou vyskytovat ani v budoucnosti. Drobné problémy se v každodenním životě samozřejmě objevují, ale je otázkou, zda to má vztah k etnickému původu zainteresovaných osob. Řekové i řečtí etničtí Makedonci se chovají „nenápadně“, zprávy o nich se v tisku objevují jen minimálně a to především v čistě informativní podobě. V rámci skupiny existují stále silné soustředné tlaky, přesto není tato menšina nijak vůči Čechům uzavřená. Smíšené sňatky jsou běžné, užívání češtiny rovněž, přátelské vztahy mezi Čechy, Makedonci a Řeky také. Řecké firmy mají i české zaměstnance. S výjimkou stravy a některých aspektů kultury (lidová hudba apod.) lze hovořit u Řeků a řeckých etnických Makedonců o úspěšné a silné akulturaci a integraci.

²¹ Danielidu, Sofie – Maňas, Jaroslav: Řecká rodina v českém prostředí, Zpravodaj KSVI, sv. II., ÚEF ČSAV, Praha 1986, str. 133-150.

Národnostní složení ČR k 1.3.1991

Složení
výzkum
ného
vzorku

pořadí	národnost	pohlaví	věk.skupina*	skupina
				A 15-30
				B 30-50
				C 50 a více
1	Ř	Ž	A	
2	Ř	Ž	B	
3	Ř	Ž	B	
4	Ř	Ž	B	
5	Ř	Ž	C	
6	Ř	Ž	C	
7	Ř	M	A	
8	Ř	M	A	
9	Ř	M	A	
10	Ř	M	B	
11	Ř	M	B	
12	Ř	M	B	
13	Ř	M	C	
14	Ř/Č	Ž	A	
15	Ř/Č	Ž	A	
16	Ř/Č	Ž	A	
17	Ř/Č	Ž	B	
18	Ř/Č	Ž	B	
19	Ř/Č	Ž	B	
20	Ř/Č	Ž	C	
21	Ř/Č	Ž	C	
22	Ř/Č	M	A	
23	Ř/Č	M	A	
24	Ř/Č	M	B	
25	Ř/M	Ž	B	
26	Ř/M	M	B	
27	Ř/M	M	B	
28	Ř/M	M	C	
29	M	Ž	C	
30	M	M	B	
31	M	M	C	
32	M	M	C	
33	Č	Ž	A	
34	Č	Ž	A	
35	Č	Ž	B	
36	Č	Ž	B	
37	Č	Ž	B	

38	Č	Ž	C
39	Č	M	A
40	Č	M	A
41	Č	M	B

Imigranti z Bulharska v České republice

Jaroslav Otčenášek

Úvodní charakteristika skupiny

Príslušníci bulharské etnické skupiny se ve složení obyvatelstva žijícího na území dnešní ČR začali objevovat teprve nedávno. Bulharský stát byl po svém porobení ve 14.-15. století součástí Turecka až do poloviny 19. století. Do dnešních hranic se bulharský stát rozšířil až po první světové válce. Teprve po tomto období nastává migrace Bulharů do střední Evropy a tím i do tehdejší ČSR. Meziválečná emigrace nebyla početně příliš silná. Přicházeli sem pracovat převážně muži a prosluli hlavně jako výrobci a prodáváci sladkostí a zmrzliny. Své živnosti provozovali spíše ve větších městech (Praha, Brno, Ostrava apod.). Další skupinou Bulharů, kteří k nám migrovali, byli studenti vysokých škol. Vztahy mezi Bulharskem a Čechami byly, obzvláště na kulturním poli, velmi intenzivní již od 19. století, a tak po vzniku samostatné ČSR do ní přicházelo studovat mnoho mladých Bulharů.²² Část z nich se tu oženila a usadila. Období druhé světové války znamenalo nepříjemné přerušení jinak dobrých česko-bulharských vztahů, neboť Bulhaři, jako spojenci zemí Osy, byli z tohoto důvodu naši nepřátelé. V praxi se tato opozice ovšem nijak hlouběji neprojevila. Po obsazení Bulharska Rudou armádou a následné socializaci země prchla část Bulharů (většinou s vyšším vzděláním) do ČSR, tehdy ještě nesocialistické země. Z nich někteří po roce 1948 pokračovali dále na západ, ale většina se tu usadila. V průběhu let 1946-48 existoval dále program československé vlády po dohodě s vládou Bulharska na přizvání několika tisíc pracovních sil z Bulharska na pomoc československému zemědělství v pohraničních oblastech bývalých tzv. Sudet.²³ Tito lidé pak přicházeli s celými rodinami a usazovali se především v jižních a severních Čechách, méně pak v dalších částech republiky. Po ukončení vládního programu s pasteveckými a speciálními zemědělskými družstvy, kde tito imigranti pracovali, nastal jejich přesun do průmyslové výroby ve větších městech. Bulhaři se poté stěhovali hlavně do Prahy, Brna, Karlových Varů, Ostravy, Těšína, Ústí nad Labem, Kladna, Havířova aj. Po roce 1948 řízená migrace Bulharů do ČSR ustala. Během celého následujícího období socialismu (1948-89) pak probíhaly pouze individuální migrace, neřízené a nepříliš početné (např. sňatky, stěhování za příbuznými.), a to obousměrně.²⁴ Posun nastal až po roce 1989-90, kdy padla omezení pohybu jak pro občany ČSR, tak i Bulhary, a nastává období tzv. ekonomické migrace Bulharů do České republiky. Hospodářské potíže Bulharska z 80. let totiž přerostly téměř v ekonomický kolaps v letech 90., citelně klesla životní úroveň, drasticky vzrostla nezaměstnanost apod. Právě ekonomické důvody motivovaly především mladé lidi k opouštění vlasti. Jejich cílem pak byla hlavně západní Evropa (Německo, Nizozemí, Velká Británie aj.). Cesty migrantů procházely mnohokrát přes ČR, odkud Bulhaři nelegálně přecházeli „zelenou hranici“ do Německa. Mnoho migrantů bylo z Německa vráceno, nebo zadrženo ještě na české straně. Z nich pak velká část požádala o

²² Rychlík, Jan a kol.: Dějiny Bulharska, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000.

²³ Ryšánková, Milada: Pozůstatky bulharské etnické skupiny v Podkrkonoší (okres Trutnov), in: Materiály k problematice etnických skupin na území ČSSR sv. 8, ÚEF ČSAV, Praha 1988, s. 89-96.

²⁴ kol. : Побратим – Българи по чешките земи, Sv. Klimet Ohridski, Sofia 1994.

azyl, nebo se pokoušela o další průnik na západ. Další skupina bulharských emigrantů si ČR zvolila za konečný či dlouhodobý cíl.

Základní pasportizace emigrantů z Bulharska

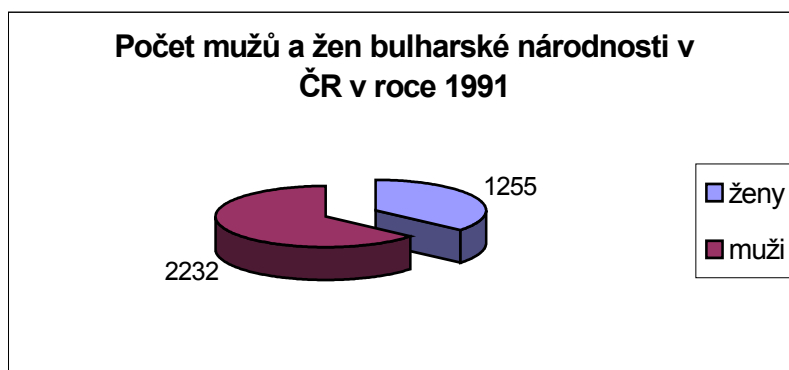
Imigranty z Bulharska lze dle etnických měřítek rozdělit na Bulhary a etnické Turky, rozlišovat další nuance (Pomaci apod.) nemá u migrantů opodstatnění. Etničtí Turci se v Bulharsku usazovali od ovládnutí země Osmany v průběhu 14. a 15. století. Jejich situace se komplikovala vznikem samostatného bulharského státu. Avšak nejsložitější podmínky jim vytvořil až komunistický režim Todora Živkova, který se je snažil v 80. letech 20. století odnárodnit a zbavit vlastní etnicity. Bylo oficiálně deklarováno, že v Bulharsku žádní Turci nežijí, že jde jen o poturečtělé Bulhary, turecká jména byla bulharizována apod. Tento tlak vyvolal masový odchod Turků do Turecka koncem 80. let, který již rozkládající se komunistický režim musel povolit.²⁵ Po obnově demokratického charakteru bulharského státu se životní podmínky bulharských Turků podstatně zlepšily, politická reprezentace Turků se objevuje tu a tam i v bulharských vládách. Mezi ekonomickými emigranty v ČR však tvoří etničtí Turci jen zanedbatelné procento. Bulharští Turci míří většinou do Německa, kde je turecké zázemí velmi široké (cca 2,5 mil. osob). Výsledky sčítání lidu v roce 1991 vcelku dobře postihují stav bulharské národnostní menšiny v ČR v její tradiční a ustálené podobě (příchozí před 2. sv. válkou a pováleční migranti – do roku 1990).²⁶ Drtivá většina ekonomických migrantů však začala přicházet do ČR až od let 1993-94, takže toto sčítání je nemohlo zachytit. Bohužel definitivní výsledky sčítání lidu z roku 2001 ještě nejsou známy.

Nově příchozí ekonomičtí migranti jsou spíše mladšího a středního věku. Převažují muži nad ženami. Ženy totiž obvykle tvoří až druhou fázi migrace rodiny. Manžel odchází do ciziny a buduje si ekonomickou i sociální pozici, teprve poté přichází žena s dětmi a eventuálně dalšími členy rodiny (sestry, rodiče apod.). Jiná je situace u studentů, již se zde rozhodli po studiu zůstat, kde si naopak i ženy budují svou pozici samy a až poté případně přicházejí členové jejich rodin. Tato varianta je ale méně častá. Prostředí, z něhož většina nových imigrantů pochází, je městské, na rozdíl od předchozích migrantů (do roku 1990), kteří pocházeli především z venkova. Mezi etnické vztahy v Bulharsku nebyly nikdy tak napjaté jako např. v sousedním Srbsku.²⁷ Bulharská rurální společnost po osamostatnění Bulharska zažila jen málokdy masové zabíjení a vyhánění Turků a příslušníků jiných etnik (Řeků, Rumunů aj.). Rovněž období druhé světové války neproběhlo v Bulharsku ve znamení takových etnických čistek jako v Jugoslávii. Na vnímání jiných etnik zanechal negativní stopu především již zmíněný Živkovův režim v 80. letech, který vyvolával až neopodstatněnou turkofóbií.

²⁵ Šatava, Leoš: Národnostní menšiny v Evropě, Ivo Železný, Praha 1994.

²⁶ Statistická ročenka Československé republiky, ČSSÚ, Československý spisovatel, Praha 1955 - 92.

²⁷ Rychlík, Jan a kol.: Dějiny Bulharska, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000.

Cílový prostor usídlení imigrantů

Bulharští migranti po roce 1990 se usazují v drtivé většině jen ve velkých či středních městech, což souvisí s jejich podnikatelskými aktivitami. Nejčastěji pak bydlí v Praze (Praha 4, Praha 8 aj.), Brně, Ostravě, Karlových Varech, Kladně, Ústí nad Labem, Děčíně, Havířově. Častokrát lokality, kde Bulhaři žijí již delší dobu, tj. usadili se tam již před rokem 1990, nově příchozí bulharští migranti cíleně vyhledávají. Jedním z hlavních důvodů je lepší zázemí, možnost využití zkušeností a praxe u nás žijících Bulharů, kteří se v naší legislativě zorientovali a kteří mohou vypomoci i finančně do začátku, poskytnout na kratší dobu ubytování apod.

Problematika občanství

Část z příslušníků bulharské národnosti, kteří k nám přišli před rokem 1990, si dříve či později zařídila občanství české (resp. československé). Ovšem nezanedbatelný počet migrantů si ponechal původní bulharské občanství. Jako důvod někteří z nich uvedli, že se cítí Bulhary, a proto je správné ponechat si bulharskou státní příslušnost, jiní uvedli, že jezdí do Bulharska a s bulharským pasem tam nemají problémy apod. Potomci těchto Bulharů jak z nesmíšených, tak ze smíšených česko-bulharských rodin, mají v převážné většině občanství české. Příslušníci nové ekonomické migrace po roce 1990 ještě většinou mají občanství bulharské, ale mnoho respondentů uvedlo, že perspektivně hodlají přijmout občanství ČR, samozřejmě pokud splní zákonné podmínky, anebo se nerozhodnou jít za prací dále na západ.

Obživné aktivity Bulharů

Většina Bulharů, kteří imigrovali do České republiky ještě před rokem 1990, pracuje v dělnických profesích.. Úzce to souvisí se vzděláním, které nabyli buď ještě v Bulharsku, nebo již u nás. Většina z nich má dokončené základní vzdělání a větší část pak ještě nějakou formu vzdělání středního – střední odborná učiliště, střední školy průmyslové, méně již gymnázia. Vysokoškoláků je mezi nimi malý počet, nejčastěji jsou to ti, kteří k nám přišli studovat VŠ a pak se tu usadili.

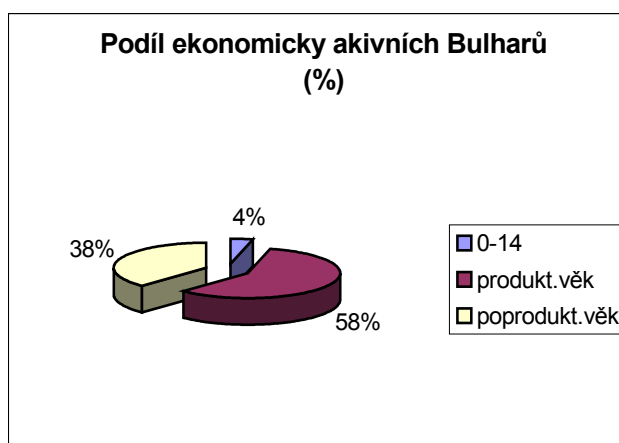
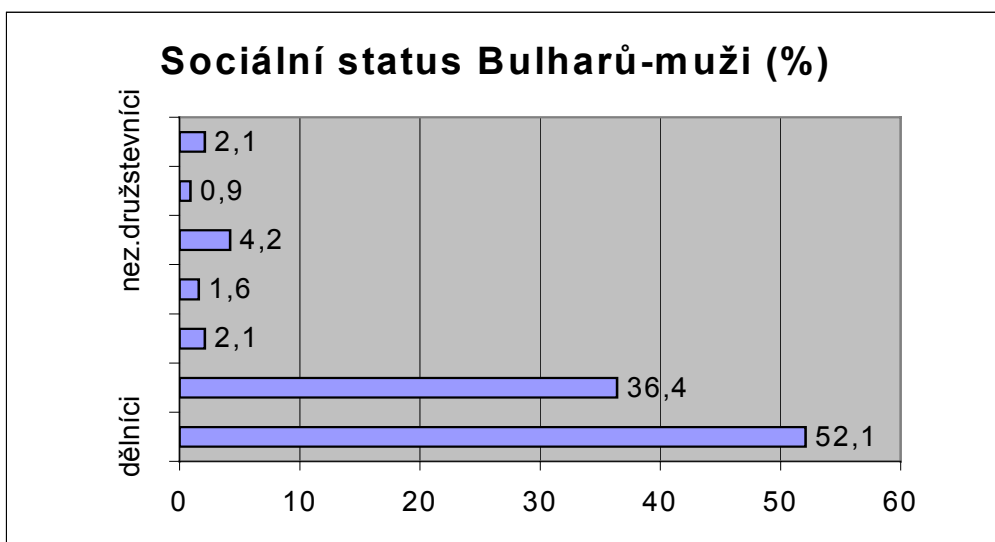
Kromě dělníků je mezi imigranty i menší počet zemědělců (ač zpočátku přichází z let 1946-48 byli určeni na zemědělské a lesnické práce). Práce tohoto typu se jevily jako neatraktivní, především finančně, a proto většina Bulharů odcházela ze zemědělství do průmyslu. Někteří z této skupiny bulharských imigrantů se hned koncem 80. let, kdy bylo ještě za socialismu povoleno soukromé podnikání (byť v omezené míře), zaměřili na tuto oblast.²⁸

Většina těch, kteří imigrovali do ČR z ekonomických důvodů po roce 1990, se věnuje soukromému podnikání. Často například dováží bulharské zboží do ČR (víno, cukrovinky, textil a výrobky z kůže, ovoce a zeleninu), případně vyváží českého zboží do Bulharska (potravinářské zboží a cukrovinky, elektrotechniku apod.). Část podniká též v autodopravě (silná konkurence ČSAD na lince Praha – Mělník firma Ivan Marinov, bulharská firma provozuje autobusovou linku Praha – Sofie), v cestovním ruchu (několik cestovních kanceláří se specializací na Bulharsko, Turecko a z menší části i na Řecko, Kypr a Chorvatsko), v gastronomii (v Praze je několik bulharských restaurací – Thrákie, Bulharský dům na Vinohradech aj.), vlastní obchody, kde prodávají nejčastěji zboží z části importované z Bulharska. Při dovozu a distribuci tohoto zboží uvádějí respondenti nutnost poměrně častého podplácení našich celních orgánů. S postupem času se tato situace zlepšuje a nutnost dávat úplatek klesá.

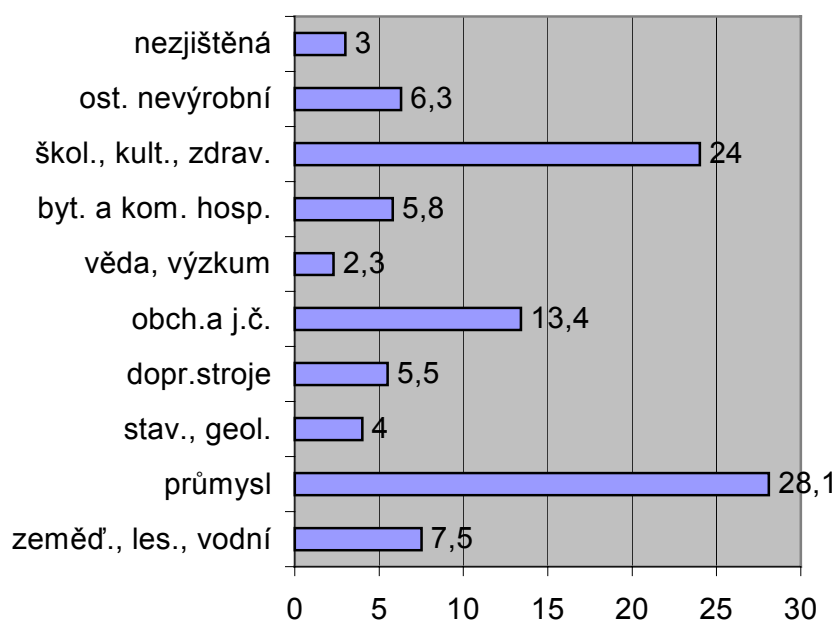
Část z Bulharů usazených v České republice již dříve vynikla i v kultuře (např. hudební skladatel a dramaturg Angelo Michajlov a jiní). Jistá část bulharských imigrantů provozuje činnost pololegální či zcela nelegální, „proslulá“ je např. vymahačská firma bratrů Stojanovových, další skupiny se věnují organizování převádění nelegálních migrantů přes zelenou hranici do Německa, pašování prostitutek a obchodování s nimi (prostitutky pocházejí především z Bulharska a zemí býv. SSSR), jiní se zabývají pašováním drog po tzv. balkánské cestě, ze střední Asie přes Turecko, Bulharsko a ČR dál na západ, a dalšími nekalými aktivitami.²⁹ Ovšem získat nějaká konkrétnější data, jež by se týkala těchto procesů, je krajně obtížné.

²⁸ Statistická ročenka Československé republiky, ČSSÚ, Československý spisovatel, Praha 1955 - 92.

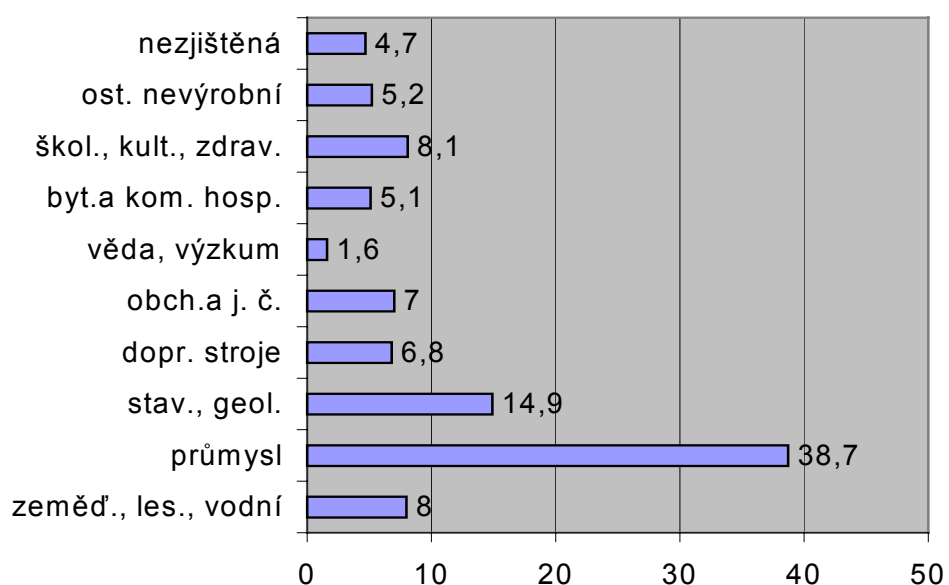
²⁹ Viz denní tisk.

Odvětvové složení ek. aktivních - ženy (%)

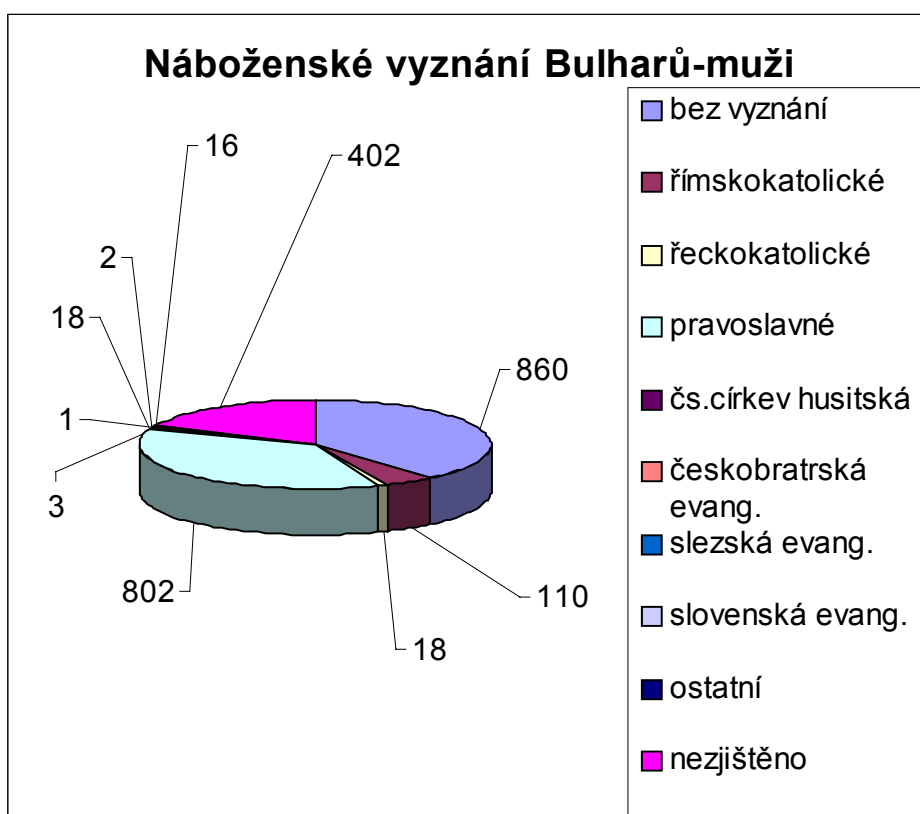

**Odvětvové složení ek. aktivních
Bulharů - muži (%)**

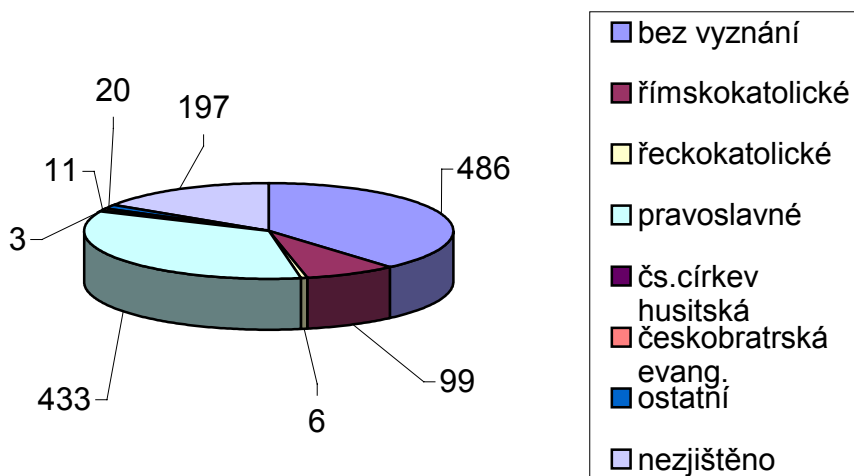
Náboženské poměry imigrantů

Předválečná a poválečná imigrace z Bulharska byla pravoslavná, aktivně věřící. Problémem byl ale naprostý nedostatek pravoslavných kostelů a kněží, i z tohoto důvodu někteří Bulhaři změnilí vyznání na katolické, v menší míře se přiklonili k některé z evangelických církví. Po převratu v roce 1948 bylo náboženství vytlačováno i ze života Bulharů, většina z nich pak přestala náboženské obřady dodržovat. Snad jen pravoslavný pohřební ritus zůstal dlouhou dobu tradiční, u některých Bulharů je dodržován dodnes. Ekonomická migrace po roce 1990 je ve velké míře ateistická, neboť přístup socialistického bulharského státu k náboženství byl obdobný našemu. Většina Bulharů se k pravoslavné víře (eventuálně k jiným vírám) sice oficiálně hlásí, jsou pokřtěni a své děti obvykle nechávají pravoslavně pokřtít také, ale v každodenním dodržování pravidel své víry jsou spíše neaktivní.³⁰ Náboženství hraje v životě Bulharů jen okrajovou úlohu, bez zásadnějšího vlivu na každodenní život.

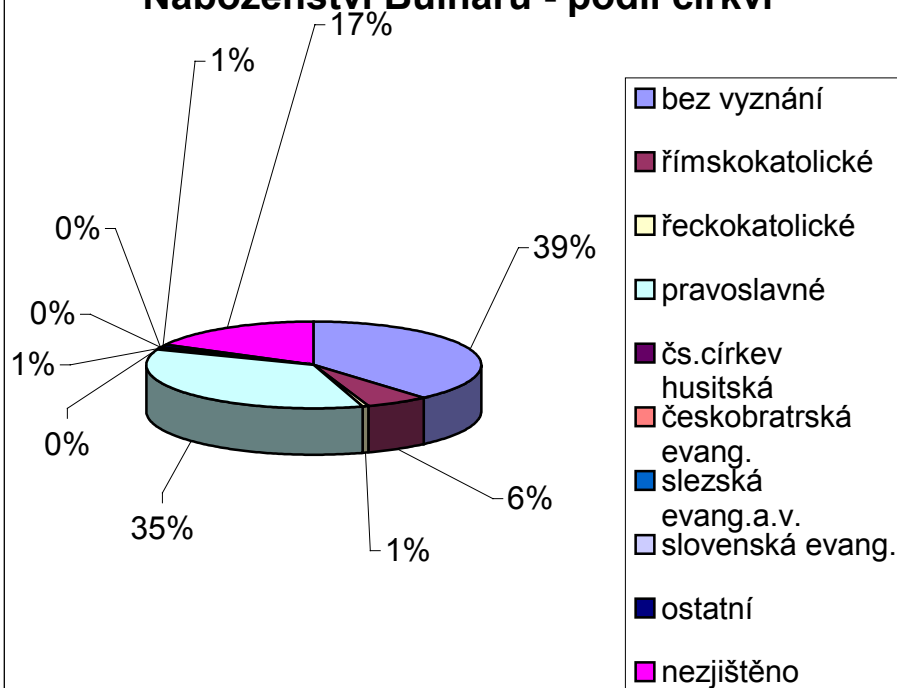

³⁰ Statistická ročenka Československé republiky, ČSSÚ, Československý spisovatel, Praha 1955 - 92.

Náboženské vyznání Bulharů - ženy

Náboženství Bulharů - podíl církví

Uspokojování kulturních potřeb

V Praze stále funguje bulharské kulturní středisko, takže Bulhaři žijící v České republice, studenti bulharistiky a další zájemci o Bulharsko mají mnoho příležitostí, jak jej lépe poznat. Bulharské kulturní a informační středisko pořádá výstavy, semináře, je tu možno zakoupit tradiční bulharské rukodělné i textilní výrobky apod. Vedení střediska je velmi vstřícné.

Další platformou, na níž se mohou příslušníci bulharského etnika i zájemci setkávat a kulturně se vyžít, je *Bulharský klub* na Vinohradech. Tento klub se nalézá v tzv. Bulharském domě, kde je mimo jiné restaurace, vinárna, hotel. Navštěvují ho „čeští Bulhaři“ i Bulhaři, kteří tu žijí krátkodobě. Pořádají se tu různé kulturní akce (oslavy státních svátků, Nového roku atd.). Další akce a oslavy obdobného charakteru pořádá Velvyslanectví Bulharska v Praze. Většina ostatních kontaktů mezi Bulhary je spíše charakteru osobního, bez většího kulturního obsahu. Celkově lze ale říci, že kontakty mezi Bulhary žijícími v České republice nejsou příliš intenzivní.

Bydlení a materiální zajištění

Starší generace bulharských imigrantů pocházela z venkova z poměrně velmi skromných podmínek. První roky v poválečné ČSR také nepatřily k nejlepším, ale celkově se jejich materiální situace začala pozvolna zlepšovat. Postupně se vypracovali až na slušný československý standard, který vynikl zvláště ve srovnání se soudobým Bulharskem. Vcelku lze konstatovat, že materiální podmínky a úroveň bydlení českých Bulharů byla zcela srovnatelná s českým průměrem. Obdobně se odvíjí životní úroveň Bulharů, kteří přišli jako ekonomičtí migranti po roce 1989. Někteří sice strávili první týdny a měsíce ve velmi svízelných podmínkách (uprchlický tábor, drahý a nekvalitní podnájem u jiných Bulharů apod.), ale po vyřízení formalit, získání pracovního povolení a usazení se nastalo většinou rychlé zvyšování životního standardu až na běžnou úroveň v Čechách, někdy i vyšší (zvláště u schopných podnikatelů, eventuálně při pololegálních či nelegálních způsobech obživy). Lze s jistotou konstatovat, že tak vysoké životní úrovně by v Bulharsku ve většině případů dosahovali jen velmi stěží a určitě podstatně delší dobu.³¹ To je patrně jeden z hlavních důvodů, proč téměř nikdo z respondentů neuvažuje o nějaké z forem návratu do Bulharska.

Intraetnické a interetnické vztahy

Již v oddíle věnovaném základní pasportizaci migrantů z Bulharska jsme naznačili, že Bulhaři jsou poměrně etnicky snášenliví. O tom svědčí mimo jiné i vysoké procento mezietnických sňatků (Bulhar – Češka, řidčeji Bulharka – Čech, či jiná národnost). U Bulharů se nevyvinula specifická nesnášenlivost vůči nějakému konkrétnímu etniku (jako

³¹ kol. : Побратим – Българи по чешките земи, Sv. Klimet Ohridski, Sofia 1994.

je tomu např. Albánci versus Srbové, muslimové versus Srbové), migranty lze tedy označit za v podstatě etnicky tolerantní. Etnické stereotypy mezi Bulhary a Čechy existují spíše jen z české strany. Bulhaři charakterizují Čechy jako pracovitě a velmi vzdělané lidi. Češi ovšem mají tendenci nahlížet na Bulhary poněkud svrchu, pletou si je často s Rusy či jinými Východoevropany (často úmyslně), což Bulhaři přijímají s nevolí. Češi také Bulhary vesměs považují za chudé a Bulharsko za stát plný bídy (existuje jisté opodstatnění, bulharská hospodářská situace byla v polovině 90. let opravdu katastrofální, ale už se pronikavě zlepšila) a neustále to Bulharům připomínají. Jinou proslulou kauzou byl případ písničky a videoklipu *Bulháři* od české skupiny J.A.R., která vzbudila negativní reakci Velvyslanectví Bulharska v Praze i zájem bulharských masmédií.³² Někdy se Bulhaři v Česku setkávají s ostřejšími výroky typu – „bulharský přivandrovalec“. V některých případech Češi srovnávají Bulhary s Romy (patrně díky snědší pleti Bulharů), většinou jsou si vědomi, že dotyčný není romského původu, ale cílem bývá danou osobu urazit či ponížit. Respondenti sami přiznávají, že mají – mimo jiné i z těchto důvodů – tendenci chovat se spíše nenápadněji a tišeji. Vůči jiným etnikům žijícím u nás nemají Bulhaři vesměs vyprofilovaný postoj. Vztahy mezi Bulhary samotnými jsou spíše chladnější. Pokud spolu nepodnikají či nepracují v jedné firmě či organizaci, příliš se nestýkají, a dotazovaní uvedli, že ani nemají velký zájem. Intenzivnější relace lze nalézt mezi Bulhary, kteří do Česka přišli po roce 1990, a mezi potomky ze smíšených manželství.

Rodinné a partnerské vztahy

Tradiční bulharská rodina byla ještě do nedávné doby patriarchálního typu, nejednou charakteru velkorodiny (= v jedné domácnosti žije několik nukleárních rodin, příbuzných v přímé i vedlejší linii). Rozpad těchto klasických struktur urychlila industrializace a urbanizace převážně rurální bulharské společnosti, zvláště za socialismu.³³ Na bulharském venkově se ovšem v mnohém dodržují tradice dodnes a rodinné vazby patří stále k velmi pevným. Velkou část z těchto relací si Bulhaři s sebou přinesli i do České republiky, ale pod vlivem české majority (tradiční rodinné struktury se u nás rozpadají již v 19. století) ustupují do pozadí. Přesto lze říci, že rodinné vazby jsou mezi příslušníky čistě bulharské či smíšené česko-bulharské rodiny podstatně pevnější a tradičnější než v průměrné rodině české. Ve smíšených česko-bulharských manželstvích (Bulhar – Češka) se vyskytují neshody často z důvodů různého chápání rodinných pozic. Manžel-Bulhar má tendenci k chování patriarchálnímu a očekává submisivnější přístup manželky-Česky, což je často příčinou sporů. V čistě bulharských rodinách se bulharština užívá jako jazyk základní komunikace a pro děti je jediným jazykem rodným. V rodinách smíšených respondenti buď udávají jako rodné jazyky češtinu i bulharštinu, v rodině se pak ke komunikaci užívají oba jazyky, nebo užívají jen češtinu. Bulharský rodič dbá na to, aby se znalost mluvené bulharštiny udržovala alespoň u jeho dětí. Trochu problematické je to s písmem. Bulhaři užívají upravenou azbuku-cyrilici, děti ze smíšených rodin ji příliš neovládají. Potomci v dalších generacích pak toto písmo neznají vůbec a znalost jazyka se také zhoršuje či mizí zcela.

³² Viz denní tisk.

³³ Rychlík, Jan a kol.: Dějiny Bulharska, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000.

Styky s českými úřady a institucemi

Styky s našimi úřady se přímo odvíjejí od druhu pobytu a podnikání Bulharů u nás. Předrevoluční imigrace (do roku 1990) buď přijala české (resp. československé) státní občanství a pak měla standardní vztahy s našimi úřady jako Češi, nebo si ponechala bulharské a musela pravidelně žádat o prodloužení dlouhodobého pobytu. Dalším problémem pro ty, kteří si bulharské občanství ponechali, byla aktivita bulharské tajné služby, jež měla tendenci se poměrně intenzivně o své občany žijící v zahraničí (tj. i ve spřátelených zemích) zajímat.

Vlna ekonomické imigrace po roce 1990 ještě většinou má občanství bulharské a z toho vyplývající povinnost pravidelně prodloužovat svůj dlouhodobý pobyt a pracovní povolení. Stížnosti na naši cizineckou policii jsou vcelku zanedbatelné, problémem jsou především dlouhé fronty a s tím spojená velká ztráta času při vyřizování těchto formalit. Pro více Bulharů středního věku bude problémem přechod do skupiny poproduktivní, neboť za léta odpracovaná v Bulharsku budou pobírat odpovídající bulharský důchod, což je velmi malá částka ve srovnání s cenami u nás. Problém korupce se Bulharům nejeví ve srovnání s Bulharskem jako významný. Složitější to bylo již u výše zmíněných importů bulharského zboží, kdy korupce celních orgánů byla velmi častá.

Subjektivní pohled na integraci a akulturaci

Bulharská emigrace před rokem 1990 v dnešní ČR netvoří kompaktní uzavřenou skupinu. Sami hodnotí svoji integraci jako pokročilou, cítí se být zapojeni do české majoritní společnosti téměř ve všech směrech. Výjimku tvoří jejich bilingvnost, někteří stále hovoří česky s přízvukem, nad čímž se někdy Češi pozastavují. U dětí narozených na našem území, ať už z čistě bulharských nebo smíšených rodin, tento problém samozřejmě odpadá. Kromě jazyka patří mezi základní prvky etnické sebereflexe tradiční strava. Bulhaři si na svou kuchyni potrpí a v převážné většině případů k české kuchyni nepřilnuli a příliš si ji neoblíbili. I ve smíšených česko-bulharských rodinách většinou převládá strava bulharská, český partner obvykle přiznává, že i jemu chutná více než česká, zvláště pro menší množství tuků a četnost zeleniny upravené na různé způsoby. Na rozdíl od Srbů, Chorvatů či Řeků si Bulhaři příliš nepotrpí na časté setkávání na osobní úrovni mezi sebou.³⁴ Panuje mezi nimi jistá nedůvěra, kterou ani sami Bulhaři neumějí konkrétně objasnit. Intenzivnější vztahy mezi sebou udržují spíše přistěhovalci z ekonomické imigrace. Jejich vztahy a styky s majoritním etnikem-Čechy jsou zcela normální intenzity. Výhodou pro Bulhary je i jazyková příbuznost, neboť bulharština patří k jižní skupině slovanských jazyků. Proto se učí česky poměrně rychle, zvláště mladší lidé a děti. Stupeň akulturace Bulharů je možná nejpokročilejší ze všech balkánských etnik zde žijících (týká se Bulharů žijících tu delší dobu) a i u nově přichozích je tento proces poměrně rychlý, což patrně souvisí s nízkým stupněm endogamie příslušníků tohoto etnika u nás.³⁵ Ve srovnání s jinými etniky jsou zprávy o českých Bulharech v našich médiích velmi zřídka. Bulhaři se sami snaží co možná nejrychleji splynout s českou společností a především na sebe neupozorňovat,

³⁴ Viz části věnované Srbům, Chorvatům, Makedoncům a Řekům.

³⁵ Šatava, Leoš: Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA, UK, Praha 1985.

bulharských specifík si zachovávají jen velmi málo (jazyk a stravu). Přístup k akulturaci a integraci je tedy spíše aktivní a poměrně rychlý. Hovořit o asimilaci ještě ve většině případů nelze, snad jen u potomků ze smíšených rodin. České prostředí bulharská etnická skupina obohatila ve stravě (včetně importu bulharských produktů), ovšem jen s omezeným dopadem. Zájem Čechů o Bulharsko jako rekreační oblast je opět na vzestupu a lze očekávat intenzivnější zapojení dalších českých Bulharů této sféry.

Složení respondentů

pořadí	národnost	pohlaví	věk.skupina*
			A skupina 15-30 B skupina 30 - 50 C skupina 50 a více
1	B	Ž	A
2	B	Ž	B
3	B	Ž	C
4	B	M	A
5	B	M	B
6	B	M	B
7	B	M	C
8	B	M	C
9	B/Č	Ž	A
10	B/Č	Ž	A
11	B/Č	Ž	A
12	B/Č	Ž	B
13	B/Č	Ž	B
14	B/Č	Ž	B
15	B/Č	Ž	B
16	B/Č	M	A
17	B/Č	M	A
18	Č	Ž	A
19	Č	Ž	C
20	Č	M	B
21	Č	M	B
22	Č	M	C

Chorvaté, Srbové a Makedonci z vybraných zemí bývalé SFRJ v ČR

Jaroslav Otčenášek

Úvodní charakteristika skupiny

Vývoj v socialistické Jugoslávii byl po roce 1945 poněkud odlišný než v socialistickém Československu. Nejprve se zdálo, že J. B. Tito bude oddaným žákem J. V. Stalina, režim, který Tito zavedl, se přímo stalinismem inspiroval. Po roztržce mezi Stalinem a Titem, která následovala po Stalinově zjištění, že Tito se nehodlá stát jen další poslušnou figurkou na jeho šachovnici, a po vyloučení z Informbyra v roce 1948 byla Jugoslávie pro ostatní země socialistického bloku tabu. Jisté oteplení vztahů nastalo po kritice kultu Stalina na XX. sjezdu KSSS v roce 1956. Ale ani tato perioda netrvala dlouho. Následuje další ochlazení vztahů a obdobné výkyvy pokračovaly až do Gorbačovovy „přestavby“.³⁶

V Jugoslávii žije početná česká a slovenská menšina, zejména ve Slavonii v oblasti Daruvaru (Češi) a ve Vojvodině (Slováci). Značná část krajanů se po skončení druhé světové války rozhodla pro návrat do staré vlasti. Podle sčítání lidu (posledního v SFRJ) v roce 1991 žilo na území Jugoslávie asi 35 000 Čechů a 60 000 Slováků (respektive jedinců hlásících se k těmto národnostem). Po vypuknutí občanské války, která nabyla charakteru vleklého a mimořádně krutého etnického konfliktu (1991 Slovinsko, Chorvatsko, 1992 Bosna a Hercegovina, 1999 Kosovo, 2001 Makedonie), se část z obyvatel hlásících se k české či slovenské národnosti rozhodla buď dočasně, nebo trvale přesídlit do ČR či SR. K obdobným přesunům docházelo i u občanů SFRJ, kteří byli smíšeného původu, a možnost přesídlení tím byla jednodušší. Ale i mezi Jugoslávci, kteří neměli s Českem či Slovenskem vůbec nic společného, se naše země stala cílem pro vystěhovávání. Prvním obdobím usazování se Chorvatů, Srbů či Makedonců (nejmenší počet) v Československu je konec šedesátých a sedmdesátá léta. Mnoho jugoslávských firem se účastnilo výstavby především průmyslových podniků (např. sklářský kombinát Crystalex v Novém Boru aj.). S tím byl spojen i příchod dělníků a techniků z Jugoslávie (na základě mezistátních dohod mezi ČSSR a SFRJ do Česka například v roce 1974 přišlo pracovat 6 500 jugoslávských pracovníků, jejich počty se rok od roku měnily jen lehce, data jsou z fondu Ministerstva práce a sociálních věcí ČSR).³⁷ Mnoho z nich využilo svého zdejšího pobytu k vyhledání partnerky a k následnému usazení se v českých zemích (jiní se i s manželkou vrátili domů). Zůstali především lidé, kteří pocházeli z chudších poměrů (z chorvatského vnitrozemí, z jižního Srbska apod.), pro něž znamenalo setrvání v Československu podstatné zlepšení situace (doma často i početné rodiny žily ve společných prostorách – typ vícegenerační rodiny, neboli velkorodina), zvláště v materiálním směru. Dále v sedmdesátých letech se československé hospodářství čím dál více potýkalo s nedostatkem (byť de facto fiktivním) pracovních sil, což náš stát řešil najímáním zaměstnanců ve spřáteleném zahraničí (především v Polsku, Vietnamu a také

³⁶ Pelikán Jan – Tejchman Miroslav: Dějiny Jugoslávie (1918 – 91). Karolinum, Praha 1994.

³⁷ Viz SÚA. Data k tomuto tématu jsou ve fondech čtvrtého oddělení.

v Jugoslávii). Občanů SFRJ bylo každý rok jen několik tisíc. Československá strana je oceňovala jako velmi pracovitě, což lze pochopit, neboť v Jugoslávii byla poměrně vysoká nezaměstnanost a možnosti práce v západním Německu se rok od roku zmenšovaly. Navíc náš stát platil výplaty pravidelně a v plné výši. Jugoslávské firmy už v této době měly nižší platební morálku a leckdy vyplácely jen část platů s odloženým doplatkem či je nějakou dobu zcela zadržovaly.

Zcela nová situace nastala po vypuknutí již zmíněného konfliktu. Počátkem devadesátých let začala nová vlna emigrace z Jugoslávie, a to z důvodu úniku před válkou. V této době (tj. 1991 – dnes) počet imigrantů ze Srbska početně převyšuje Chorvaty a Makedonce. Polofašistický Miloševićův režim totiž nepřímě vyháněl hlavně mladší a vzdělanější lidi ze země, neboť jejich šance na plnohodnotný kvalitní život byly velmi malé. Navíc ekonomické sankce uvalené OSN na SRJ a mafiánský styl vlády Miloševiče a jeho stoupenců zemi ekonomicky zcela zdevastovaly.

Základní pasportizace emigrantů z vybraných zemí bývalé Jugoslávie

Přistěhovalce z vybraných zemí bývalé SFRJ lze rozdělit podle národnosti a dále dle regionálních specifik.

- a. **Chorvaté** – příslušníky chorvatské národnosti lze rozdělit do dvou základních skupin.
 1. Chorvaté z území dnešního Chorvatska
 2. Chorvaté z Bosny a Hercegoviny, zvaní Hercegovci (ty dále nebudeme brát v potaz).
- b. **Srbové** – etnické Srby lze rozdělit do skupin tří :
 1. Srbové z vlastního Srbska
 2. Srbové z Vojvodiny (tzv. Prečanští Srbové)
 3. Srbové z Bosny a Hercegoviny
- c. **Makedonci**
 1. etničtí Makedonci pocházejí z území dnešní Makedonské republiky (tzv. Vardarská Makedonie),
 2. Makedonci žijící na území Řecka (tzv. Egejská Makedonie), zabýváme se jimi v práci o řeckých politických emigrantech v ČR.³⁸

Chorvatská migrace na území dnešního Česka je poměrně starého data. Chorvatští uprchlíci se usazovali na jižní Moravě – v lokalitách Jevišovka (býv. Frélichov), Nový Přerov a v dalších blízkých obcích. Z Chorvatska migrovali v důsledku neustálého postupu Turků na Balkáně směrem do střední Evropy v 16. a 17. století.³⁹ V těchto místech žili Chorvaté až do roku 1945, kdy byli násilně přesídleni do jiných částí Moravy

³⁸ Viz též Šatava, Leoš: Národnostní menšiny v Evropě, Ivo Železný, Praha 1994.

³⁹ Turek, Adolf: Chorvatská kolonizace, Brno 1937.

s odůvodněním, že kolaborovali s nacisty (obvinění byla vykonstruovaná). Rozsídlení mělo za následek velmi rychlou asimilaci jednotlivých chorvatských rodin. Pozdější imigranti z Chorvatska s touto skupinou neměli de facto žádné kontakty.⁴⁰

První Chorvaté, kteří se na našem území usadili po roce 1945, přicházejí až v šedesátých letech v rámci výše zmíněných stavebních projektů. Chorvaté původně nepřicházeli s úmyslem zde zůstat, tj. emigrovat ze SFRJ. Velká část z nich byla ovšem mladšího věku a svobodná. Našli si tu ženy-Češky a oženili se. V některých případech si manželky odváželi sebou na jih, ale častokrát tu zůstávali, usadili se. Situace v Československu byla pro mnohé z nich výhodnější, nehrozila tu nezaměstnanost, nebyly zadržovány mzdy a jako cizinci tu měli řadu výhod (o tom blíže v dalších kapitolách). Poměrně rychle se zhoršující ekonomická situace v SFRJ, zvláště v 80. letech, která vyvrcholila hyperinflací na přelomu let 80. a 90. a rostoucí nezaměstnaností, byla silným impulsem pro Chorvaty, aby si hledali práci v zahraničí. Zhroucení komunismu ve východní Evropě a nastolení demokratických poměrů umožnilo řadě Chorvatů přesídlit mimo jiné i do České republiky. Následný jugoslávský konflikt v letech 1991-95 tento trend jen podpořil.

Migrace Srbů do naší země je jevem zcela nedávným. Nikdy v historii se zde nějaký větší počet srbským imigrantů neusazoval. Mezi hlavní důvody lze počítat především příslušnost Srbů k pravoslavné církvi a většiny Čechů ke katolické (případně protestantské). Prvním obdobím, kdy sem Srbové přicházejí, jsou tedy již výše zmíněná 60. a 70. léta 20. století v souvislosti s investiční výstavbou a možností pracovat u nás. Životní podmínky ve vlastním Srbsku a ve Vojvodině se poměrně dost liší. Vojvodina (do roku 1990 autonomní oblast SFRJ) byla po většinu své historie součástí Uher, a tím i středoevropského kulturního prostoru (s výjimkou období pod nadvládou Turků), zatímco vlastní Srbsko mělo historii poněkud odlišnější (i období pod tureckou nadvládou bylo podstatně delší). Vojvodina je oblast tradičně národnostně pestrá (Maďaři, Srbové, Rusíni, Slováci, Rumuni, Romové, Chorvaté a další), a proto etnická snášenlivost je součástí kulturní historie. Ve vlastním Srbsku proběhlo po zbavení se vlády Turecka vyhánění a často též fyzická likvidace nesrbského, neboli nepravoslavného (rozuměj muslimského), obyvatelstva. Vlastní Srbsko je tedy ve dvacátém století státem etnicky téměř jednotným (neuvažujeme o Kosovu a Sandžaku).⁴¹ Specifická situace se vyvinula ve 20. století v Bělehradě. Toto dříve poměrně nevelké a nedůležité město se proměnilo v klasickou kosmopolitní metropoli, kam se, jako do hlavního města státu, stěhovali příslušníci všech národů a národností bývalé Jugoslávie. Většina pracovníků, kteří v 60. a 70. letech přicházeli do ČSSR, pocházela právě z vlastního Srbska, z prostředí venkova či malých měst, neboť nezaměstnanost tu byla poměrně vysoká a vyhlídky na lepší životní podmínky byly malé. Imigranti přicházející do Česka po roce 1990 oproti tomu pocházejí z Vojvodiny a Bělehradu. Hyperinflace a vleklá ekonomická krize, která postihla Jugoslávii na počátku 90. let, a následná válka vyvolaná polofašistickým Miloševićovým režimem znamenala pro obyvatele zmíněné Vojvodiny a Bělehradu značný pokles životní úrovně a možností osobní realizace. Celkově lze charakterizovat společnost ve Vojvodině jako otevřenou a tolerantnější, oproti tomu rurální prostředí vlastního Srbska je uzavřenější, konzervativní a méně tolerantní.

Prostředí, z něhož pocházejí makedonští imigranti, lze označit jako veskrze rurální a tradiční. Rozpad klasických rodinných struktur tu pokročil nejméně. Makedonská republika vznikla poprvé v dějinách až v roce 1945 v rámci federativní Jugoslávie. Území,

⁴⁰ Jeřábek, Richard: Moravští Charváti, dějiny a kultura (Antologie), ÚEF MU ČSAV, Brno 1991.

⁴¹ Pelikán Jan – Tejchman Miroslav: Dějiny Jugoslávie (1918 – 91), Karolinum, Praha 1994.

keré zabírá, je již výše zmíněná „Vardarská Makedonie“, žijí tu vedle sebe příslušníci makedonské, albánské, aromunské a romské národnosti.⁴² Minulost tohoto státu byla velmi pohnutá a často plná násilí (jen ve 20. století na tomto území proběhlo hned několik velkých válek – 1. a 2. balkánská válka, 1. a 2. světová válka). Problémy v soužití mezi výše zmíněnými národy téměř neustávaly, pouze byly tlumeny a následně o to intenzivněji eskalovaly. Posledním konfliktem byla válka mezi albánskými povstanci na severu Makedonie a makedonskými pořádkovými silami na přelomu tisíciletí. Spor se v současnosti podařilo utlumit, ale je otázkou na jak dlouho. Ovšem etnické problémy nebyly příčinou emigrace Makedonců do zahraničí, tedy ani do Československa. Důvodem byly již výše zmíněné ekonomické problémy SFRJ, které se v Makedonii, stejně jako v jižním Srbsku projevovaly obzvláště intenzivně. Životní úroveň Makedonců sice za léta Titovy Jugoslávie podstatně stoupla, ale i tak byla velmi nízká a Makedonie patřila (a stále patří) k nejchudším a nejzaostalejším oblastem Evropy. Ovšem kvůli stále silným tradičním rodinným vazbám se mezi gastarbeitery vyskytovalo jen velmi málo Makedonců. Ani do ČR jich mnoho nepřišlo, v souvislosti s již zmíněnou investiční výstavbou prováděnou jugoslávskými firmami koncem 60. a v 70. letech se zde usadilo asi jen několik desítek Makedonců - mužů. Po rozpadu Jugoslávie, kdy v roce 1992 Makedonie vyhlásila nezávislost, sice počet makedonských imigrantů lehce vzrostl, ale stále se drží na velmi nízké úrovni. Cílovými zeměmi pro emigranty z Makedonie jsou především, stejně jako pro obyvatele Bosny a Hercegoviny,⁴³ Německo, státy Beneluxu a Skandinávie.

Cílový prostor usídlení emigrantů

Obecně lze označit emigraci Srbů, Chorvatů a Makedonců za dobrovolnou, byť někdy i neplánovanou (zvláště u sňatků s Čechami v průběhu dočasného pracovního pobytu v ČR). Pro většinu z nich byla Česká republika zemí cílovou, pro některé spíše přestupní stanicí při cestě do některé západoevropské země (nejčastěji SRN, kde silná chorvatská i srbská menšina žije a pracuje už více než 35 let). Ovšem souhrou různých okolností i někteří jedinci, kteří původně mířili dál na Západ, nakonec v ČR zůstali. Zatímco se Srbové, Chorvaté a Makedonci – gastarbeitři na konci 60. a v průběhu 70. a 80. let usazovali v místech, kde pracovali a našli si ženy, nová imigrace po roce 1991 se koncentruje především do velkých měst, zejména pak do Prahy. Důvody jsou především ekonomicko-pracovního charakteru. Jak jsme již výše naznačili, po roce 1991 přicházejí do našeho státu především vzdělanější lidé ze středních a velkých měst (netýká se Makedonců). Imigrantů pocházejících z rurálního prostředí je velmi málo. Tito lidé spíše převažovali mezi gastarbeitři, kteří se tu usadili ještě za komunistického režimu. Největší koncentrace dosahují Srbové a Chorvaté usazení v ČR po roce 1991 v Praze a Brně, přičemž v Praze jich je zdaleka největší počet (jednotlivci ale žijí i v mnoha dalších českých městech). Lze jen těžko zjistit, kolik Srbů, Chorvatů a Makedonců zde vlastně žije. Ve výsledcích sčítání lidu v roce 1991 se samostatně ani jedna z těchto národností neobjevila, byli zahrnuti do kategorie „Ostatní“ či „Nezjištěná“. Jelikož definitivní výsledky sčítání lidu v roce 2001 v době psaní této práce nejsou známy, je možno počty zmíněných národností jen odhadnout. Nejméně žije v České republice Makedonců – patrně několik desítek až stovek,

⁴² Šatava, Leoš: Národnostní menšiny v Evropě, Ivo Železný, Praha 1994.

⁴³ Lovrenović, Ivan: Bosna a Hercegovina, ISE, Praha 2000.

o dost více je Chorvatů – několik stovek až tisíců a Srbů – obdobné rozmezí, celkově asi více než Chorvatů (v těchto odhadech jsou zahrnuti i Chorvaté a Srbové z území Bosny a Hercegoviny, neboť je lze početně jen těžko vydělit).

Problematika občanství

Tato oblast výzkumu je poměrně přehledná. Chorvaté, Srbové i Makedonci, kteří přišli po roce 1991, ve valné většině neměli tendenci žádat o československé, po 1. 1. 1993 české, státní občanství. Stejně tak Chorvaté, Srbové a Makedonci usazení v Československu před rokem 1991 neměli příliš zájem o naše státní občanství. Před rokem 1989 to bylo vcelku pochopitelné, neboť občanství Jugoslávie přinášelo ve srovnání s občanstvím ČSSR řadu nesporných výhod. Především mezi SFRJ a většinou západoevropských zemí existovaly dohody o bezvízovém styku, občané Jugoslávie pracovali v těchto zemích jako gastarbeiteri (SRN, Nizozemí, Švýcarsko atd.) a úloha, kterou Jugoslávie plnila v mezinárodní politice (vedoucí postavení v „*Hnutí nezúčastněných*“), nutila západní země přistupovat k SFRJ odlišně a podstatně přátelštěji než k ostatním zemím „východního bloku“. Navíc na Jugoslávii také nahlíželi jako na nejliberálnější zemi se socialistickým zřízením (tzv. socialismus de luxe),⁴⁴ a proto mnoho občanů SFRJ získalo v západní Evropě jak trvalý pobyt, tak po nějaké době i občanství (v současnosti žije jen v SRN podle odhadů kolem jednoho milionu bývalých pracovníků ze zemí bývalé SFRJ a jejich potomků, často už ovšem ze smíšených manželství). Pokud by se tedy stali občany ČSSR, velmi by si tím zkomplikovali možnosti cestování po západní Evropě (mnozí tam měli příbuzné či blízké známé) a složitější by bylo i cestování do Jugoslávie. Navíc, pokud by si dotyčný rozmyslel svůj pobyt v Československu a chtěl se natrvalo vrátit domů, nastaly by komplikace, neboť pokud se někdo jednou zřekl občanství SFRJ, nebylo vůbec jednoduché získat ho zpět a výsledek nebyl jistý. Proto si preventivně obyvatelé zemí bývalé Jugoslávie občanství ponechávali, a to i po sňatku s českou manželkou, což ovšem přinášelo zase jiné komplikace (česká manželka nemohla cestovat volně na *Západ* jako manžel, ani do Jugoslávie nebylo snadné častěji vyjíždět). Dětem ze smíšených manželství se udělovalo občanství ČSSR. Podle zákonů dnes platných v zemích bývalé SFRJ mohou potomci tehdejších jugoslávských otců získat občanství těchto zemí poměrně jednoduše, zvláště pokud si otec ponechal pas své vlasti.

Počátkem devadesátých let se začaly měnit podmínky pro cestování do západní Evropy. Postupně všechny západoevropské země zrušily vízovou povinnost pro občany ČSFR (poté ČR) a zmizely problémy pro cestování našich občanů na *Západ*. Jenomže po eskalaci konfliktu v zemích bývalé Jugoslávie (od léta 1991) byla vůči Bosně a Hercegovině, tzv. Nové Jugoslávii a Makedonii zavedena západoevropskými státy vízová povinnost. Bezvízový styk zůstal zachován jen se Slovinskem a Chorvatskem. Jinými slovy, situace se pro Srby a Makedonce usazené na našem území, ale s původním občanstvím, obrátila. V době, kdy už na *Západ* mohly cestovat jejich manželky, nemohli zas pro změnu oni. Obstarávání si víz přes ambasády v Praze je zvlášť pro mimopražské náročné časově i finančně, stejně tak státoprávní nejasnosti kolem srbsko-černohorské Jugoslávie komplikují udílení víz Srbům a Černohorcům do západoevropských zemí. Svou úlohu tu hrají i obavy západních zemí z vlny uprchlíků (především z Bosny a Hercegoviny, Srbska

⁴⁴ Pelikán Jan – Tejchman Miroslav: Dějiny Jugoslávie (1918 – 91), Karolinum, Praha 1994.

a Makedonie). Občané Chorvatska a Slovinska mohou cestovat bez problémů bez víz. Přes to všechno si dodnes velká většina Srbů, Chorvatů i Makedonců, přistěhovalých po roce 1991, ponechává svá původní občanství. Jedním z důvodů je také to, že nepovažují svou existenci v ČR za definitivní, ale jen za přechodnou. Plánují se buď vrátit zpět domů, nebo pokračovat dále na západ. V mnoha případech o budoucnosti příliš konkrétně neuvažují, ale původní pasy si raději ponechávají. Děti ze smíšených manželství mají občanství ČR, některé získaly dvojí (ČR + země původu otce). Případy zřeknutí se českého občanství u potomků jsou jen ojedinělou záležitostí, neboť dle vyjádření dotyčných dětí ze smíšených manželství se tito považují jak za Čechy, tak za Chorvaty, Srby či Makedonce.

Obživné aktivity Chorvatů, Srbů a Makedonců

Jak již vyplývá z předchozích kapitol, Srbové, Chorvati a Makedonci, kteří přišli do Československa před rokem 1991, pracovali v převážné většině ve stavebnictví, ať už jako dělníci, jako technici a inženýři, nebo v příbuzných sektorech sekundární sféry. Až zhroucení komunistického režimu v listopadu 1989 jim otevřelo nové možnosti. Velká část z nich začala velmi záhy podnikat v nejrůznějších oblastech. Nově přichodí po roce 1991 se ve velké většině také věnují soukromému podnikání. Provozují množství pizzerií, kaváren, provozoven rychlého občerstvení, restaurací, prodávají starožitnosti či suvenýry turistům, zabývají se dovozem zboží balkánského původu do Česka a vývozem českých produktů do svých původních vlastí. Cenová politika, kterou majitelé těchto provozoven zvolili, je v mnohém podobná přístupu Řeků, to znamená, že ceny nepatří k nejnižším, dají se hodnotit jako středně vysoké, ale úroveň zařízení i obsluhy odpovídá současným západoevropským standardům. Další část imigrantů působí v cestovním ruchu. Někteří vlastní či spoluvlastní cestovní kanceláře, orientované především na Chorvatsko, v menší míře pak na Slovinsko, Řecko a Turecko. Další jsou v cestovních kancelářích zaměstnáni právě pro znalosti poměrů ve své bývalé vlasti. Další Chorvaté, Srbové či Makedonci pracují ve státní správě ČR (v menší míře), či spolupracují se zastoupením svých států u nás, nebo pracují přímo pro české pobočky chorvatských a srbských firem (makedonské tady patrně ještě žádná zastoupení nemají), jako jsou např. Pliva, Podravka, Leka, Interkomerc, Kraš a další. U malé části, především Srbů a Makedonců, lze očekávat napojení na podsvětí a aktivní spolupráci při provozu tzv. "balkánské cesty" pro pašování drog z Asie přes Turecko a balkánské země do ČR a dále do západní Evropy. Bohužel podklady pro tento předpoklad jsou jen nepřímého charakteru. Další oblastí, v níž se Chorvaté, Srbové a Makedonci uplatňují, je tlumočení a překlad z češtiny i do češtiny. V této oblasti aktivně vystupují i jejich potomci či partneři (především manželky, které se rodný jazyk svého muže naučily). Vzhledem k velmi tíživé hospodářské situaci, jež panuje jak v Chorvatsku, tak v Srbsku i Makedonii, lze konstatovat, že prostor pro osobní realizaci z pracovního hlediska je v našem státě podstatně širší a svobodnější než v jejich původních vlastech. Ovšem ve srovnání se zeměmi západní Evropy je v České republice mnoho neřešených či jen napůl vyřešených problémů, především legislativního charakteru, které podnikatelům mnohdy zbytečně komplikují obživné aktivity.

Náboženské poměry imigrantů

Za Titovy Jugoslávie došlo k pokusu celou zemi sekularizovat a smazat tím jeden ze základních identifikačních faktorů, jenž rozděloval obyvatele dnes již zaniklé federace. Ovšem na většinu obyvatelstva to nemělo příliš velký vliv. Chorvatsko zůstalo silně katolickým státem dodnes (podle sčítání z roku 1991 něco přes 90% Chorvatů se deklarovalo jako katolíci). Jiná je situace v Srbsku a Makedonii, kde převážná většina je vyznání pravoslavného. Po příchodu do ČR chorvatští, srbští a makedonští imigranti často uvádějí pokles své náboženské aktivity. Jedním z důvodů je patrně chybějící tlak prostředí (který je v jejich domovině silný). Větší část z dotazovaných Chorvatů uvádí, že se do jisté míry snaží dodržovat aspoň základní povinnosti věřících, i když ne vždy se jim to daří. Srbové a Makedonci se potýkají s problémem aktivně praktikovat své náboženství tím více, že jsou pro ně pravoslavné kostely méně dostupné. Ale na druhou stranu malý počet kostelů umožňuje intenzivnější styky mezi věřícími Srby a Makedonci. Hledisko náboženské je na Balkáně jedním z hlavních způsobů rozlišování etnik a uplatňuje se i u nás, slouží i jako princip sebereflexivní. Celkově lze říci, že důležitost víry v každodenním životě většiny Chorvatů, Srbů a Makedonců žijících v České republice poněkud ustoupila do pozadí, zvláště při srovnání s poměry ve vlasti.

Uspokojování kulturních potřeb

S kulturními akcemi pořádanými Chorvaty, Srby a Makedonci pro širší veřejnost se v České republice setkáváme poměrně zřídka. Jsou omezeny především na akce oficiální, spojené se státy, z nichž dotyční pocházejí. Jedná se hlavně o oslavy státních svátků a jiných významných událostí na velvyslanectvích těchto států. Ambasády dále pořádají některé specifické akce, na něž zvou příslušníky svých etnik (ambasády většinu dotyčných evidují), např. pokud v Praze hostuje divadlo, promítá se v rámci klubu film, křtí se knihy nějak spojené s těmito státy aj. Na tyto akce bývají kromě příslušníků etnik pořádajících států zváni i čeští přátelé (lidé z politiky a kultury) a někdy i další zahraniční představitelé (oslava státního svátku apod.).⁴⁵ Chorvaté, Srbové a Makedonci se mezi sebou scházejí především soukromě. K běžným schůzkám využívají nejčastěji kavárny či restaurace provozované „jejich“ lidmi, tedy krajany.

Bydlení a materiální zajištění

Životní podmínky a s tím související úroveň bydlení se v Jugoslávii po roce 1945 poměrně rychle zlepšovala. Před válkou většina obyvatel žila na venkově, na poměrně dost nízké úrovni i při srovnání s jinými tehdejšími evropskými státy. Asi největšího kvalitativního nárůstu dosáhlo bydlení v Jugoslávii v 70. a zvláště v 80. letech, kdy jugoslávští gastarbeiteri peníze vydělané v západní Evropě investovali právě do svých nových obydlí, která často zároveň sloužila i jako podnikatelské prostory (kavárny, restaurace, motely,

⁴⁵ Týden chorvatské kultury pod záštitou Dagmar Havlové proběhl v červnu 1998 v Praze.

apartmány apod.). Na venkově dochází k rychlé likvidaci tradiční lidové zástavby a budují se rozsáhlé, leckdy až okázalé usedlosti, které stály, i na tehdejší poměry, velké množství finančních prostředků. Nejvíce se stavělo ve Slovinsku a Chorvatsku, o něco méně pak v Bosně a Hercegovině, nejméně v Makedonii. Existuje tu přímá úměra mezi množstvím občanů, kteří vycestovali za prací (z Makedonie nejméně). Trochu složitější byla situace ve velkých městech, nejsložitější pak v Bělehradě. Chronický nedostatek bytů dodnes způsobuje jejich přelidněnost. Často spolu v malém panelovém bytě žije i více generací jedné rodiny a naděje na zlepšení situace je bez značného množství finančních prostředků i dnes minimální.

Z tohoto pohledu lze rozdělit zkoumané imigranty ze SFRJ na dvě skupiny. Většina Chorvatů pokládá svoji bytovou situaci za obdobnou jako ve své vlasti, ceny bytů a domů jsou však v Chorvatsku značně vyšší než v České republice, blíží se cenové hladině v německojazyčných zemích. Z tohoto pohledu se pak nemovitosti a byty zde jeví jako poměrně levné a Chorvatům nečiní větší problémy některé v našem státě zakoupit. Podle stále platného zákona ovšem cizinec nemůže bez zvláštního povolení zakoupit nemovitost v ČR, proto zájemci nakupují buď přes své české partnery, nebo přes třetí osoby s českým občanstvím. V menší míře si byty pronajímají, i ceny podnájmu jsou v Praze nižší než např. v Záhřebu.

Situace Srbů a Makedonců je složitější, především z finančního hlediska. O své úspory častokrát přišli během hyperinflationy z počátku 90. let (Chorvaté měli úspory spíše v německých markách) a další ztráty utrpěli během ekonomického zhroutení za Miloševićova režimu. Ceny bytů a domů jsou kvůli tomu v Srbsku a Makedonii (s výjimkou hlavních měst) nižší než v Chorvatsku. Ve srovnání s Prahou a dalšími českými městy lze konstatovat cenové přiblížení, v případě Makedonie je ale ubytování v Česku mnohem dražší. I u těchto lidí je však tendence zakoupit si vlastní byt či dům. Celková úroveň bydlení v ČR je u Srbů o něco vyšší a u Makedonců pak výrazně vyšší než v jejich vlastech. Všichni respondenti dále pokládají své materiální potřeby za průběžně dostatečně zajišťované, a to i v případech potřeb nadstandardních (dražší automobily, nejnovější mobilní telefony apod.). Vyplývá to již ze zaměstnání dotazovaných, neboť většinu tvoří podnikatelé a své příjmy převážně hodnotí jako lehce či více nadprůměrné (v porovnání s českým průměrem). Celkově lze označit životní úroveň Chorvatů za přinejmenším obdobnou, jaké by dosáhli v Chorvatsku, v mnoha případech spíše vyšší. Podobně je tomu u Srbů. U Makedonců je zdejší životní úroveň podstatně vyšší, než jaké by v drtivé většině případů dosáhli ve své původní vlasti.

Intraetnické a interetnické vztahy

Vztahy mezi příslušníky jednotlivých etnik jsou víceméně bezproblémové. Jak jsme již výše uvedli, tyto vztahy jsou z největší části na osobní úrovni. Z toho se také odvíjejí případné problémy. Zvláště Srbové jsou na sobě navzájem mnohokrát závislí, především pracovně. Podnikatelé nezaměstnávají ve svých provozovnách jen příslušníky vlastní rodiny, těch nebývá dostatek, ale přijímají i jiné své krajany-známé. Tito zaměstnanci jsou pak v některých směrech alespoň na počátku závislí na svém „chleboďárci“. Právě tyto vztahy nebývají zcela bezkonfliktní. Ale z celkového pohledu lze konstatovat, že

intrarelace mezi příslušníky jednotlivých národností jsou na běžné, ničím nevybočující úrovni.

Taktéž kontakty se zemí původu jsou poměrně rozvinuté. Zde je ale již nutné poněkud diferencovat. Chorvaté jezdí na návštěvy do vlasti poměrně často. Jedním z důvodů je poměrně nevelká vzdálenost mezi ČR a Chorvatskem, nevyskytují se vcelku problémy na hranicích apod. Pravidelné autobusové spojení mezi Prahou a Záhřebem existuje již několik let. Linka je celoročně provozována firmou z Chorvatska. V letní sezóně existuje linek více, z nichž některé provozují české cestovní kanceláře (Praha – Split, Praha – Rijeka, Praha – Pula apod.). Komplikovanější a delší cestu domů mají Srbové. Velkým problémem jsou tranzitní víza na Slovensko a do Maďarska, která k cestě do země původu nezbytně potřebují. Situace se po pádu Miloševiče přece jen poněkud zlepšuje, lze tedy očekávat postupné rušení víz pro občany SRJ. Přes uvedené obtíže většina Srbů jezdí domů pokud možno alespoň na hlavní svátky (tedy asi 2x ročně). Autobusové spojení mezi ČR a SRJ je obdobné chorvatskému, celoroční přepravu zajišťuje bulharská firma, linka Praha – Sofie vede přes Nový Sad ve Vojvodině a Bělehrad v Srbsku. Počet spojení se nemění během roku. Asi nejkomplikovanější situaci mají Makedonci, jejichž stát se nachází nejdále a komplikace spojené s cestou (tj. tranzitní víza, za Miloševiče ještě občasná šikana ze strany srbských pohraničnicků a policie) jim odčerpávají mnohdy i značné finanční částky. Přímé spojení mezi Prahou a Skopjem není. Makedonci využívají již zmíněné bulharské linky Praha – Sofie. V Niši si pak musí přestoupit na autobus jedoucí na jih do Makedonie. I přes tyto problémy se většina Makedonců snaží cestovat do vlasti alespoň jednou za rok na návštěvu rodiny (jak jsme se již výše zmínili, rodinné vztahy jsou na Balkáně dodnes daleko intenzivnější než v Česku).

Ani interetnické vztahy nejsou nijak specificky komplikované. Relace Čech –Chorvat, či Srb nebo Makedonec jsou podle vyjádření drtivé většiny respondentů na velmi dobré úrovni. Imigranti oceňují českou snášenlivost k nim, občas se vyskytly drobnější problémy, ale vcelku nic podstatného. Objevily se maximálně slovní invektivy, fyzický útok (z etnického důvodu) žádný respondent nezaznamenal. Občasné komentáře ze strany imigrantů jsou k relacím česko-romským, nepříznivě vyznívají pro Čechy, zároveň jsou si respondenti (zvláště z Makedonie) vědomi, že ani v jejich vlasti nejsou vztahy k Romům právě ideální. Oproti tomu se značně přehlíživě vyslovovali imigranti (převážně Chorvaté) k pracujícím Ukrajincům. Je otázkou, nakolik měly na jejich postoj vliv české názory z jejich okolí. Vztahy mezi jednotlivými zkoumanými etniky navzájem jsou spíše rezervovanější. Od konce války na území bývalé SFRJ neuplynulo ještě mnoho let a těžce poškozené vztahy mezi těmito národy se budou normalizovat ještě dlouho. Makedonci se u nás intenzivně stýkají s etnickými Makedonci z Řecka a přes ně i s Řeky v ČR usedlými. Respondenti považují etnickou situaci v ČR za stabilní i pro sebe a neočekávají nějaký kvalitativní posun k horšímu, spíše naopak.

Rodinné a partnerské vztahy

Většina respondentů starších 18 let je vdaných či ženatých, s dětmi. Menší část, převážně ve věku 18-30, je ještě svobodná, ale zpravidla žijící v partnerském svazku. U Chorvatů je větší část svazků smíšených: Chorvat-muž má českou partnerku, menší část má manželku ze své původní vlasti. Mladší, ještě svobodní, mají v převážné většině vztahy s českými

muži či ženami. Děti v nesmíšených manželstvích mají jazyk svých rodičů jako rodný (tj. chorvatštinu), česky však hovoří dobře; děti ve smíšených česko-chorvatských manželstvích pak hovoří oběma jazyky – jsou bilingvní, přičemž česky mluví lépe (vliv okolí, školy). Znalost jazyka rodiče-imigranta je velkou výhodou při pobytech v Chorvatsku (kontakty s příbuznými aj.), ač jeho úroveň mnohdy nepřekračuje znalost základních konverzačních obrátů. Oproti tomu u Srbů je četnost mezietských česko-srbských sňatků menší. Imigranti středního věku jsou již většinou v Srbsku ženatí a jejich manželky za nimi přicházejí až po nějaké době, kdy si tu oni vybudují stabilnější pozici. Srbové a Srбки mladšího věku často uvažují o partnerovi své národnosti, ale nevylučují ani eventuální sňatek s Čechem či Češkou. Vzhledem k nižší četnosti smíšených srbsko-českých manželství lze konstatovat, že téměř všechny děti srbských imigrantů ovládají srbštinu v té či oné podobě. Situace Makedonců je jednodušší vzhledem k jejich nízkému počtu. Sňatky jsou téměř výhradně smíšené makedonsko-české. Děti z těchto manželství hovoří česky, makedonsky málo, ale alespoň pasivně rozumějí.

Rodinné vazby jsou na Balkáně stále podstatně silnější a intenzivnější než v Česku. Rozpad tradičních rodinných struktur ještě zdaleka nepokročil tak, jako jinde v Evropě.⁴⁶ Tento přístup Chorvaté, Srbové i Makedonci aplikují i u nás, včetně smíšených manželství. Dotazovaní čeští partneři toto hodnotí spíše jako pozitivní přínos, jde o jistou netypičnost, neboť rozpad rodinných struktur v ČR je velmi silný a tento přístup imigrantů je oceňován. Z těchto důvodů jsou čeští partneři poměrně intenzivně zapojováni do rodin v původních vlastech přistěhovalců a většinou se pravidelně účastní návštěv a významných rodinných událostí (svatby, pohřby apod.).

Styky s českými úřady a institucemi

Velká část Chorvatů, Srbů i Makedonců si stále ponechává své původní občanství. Z toho vyplývá řada komplikací pro jejich každodenní život u nás. Většinou mají dlouhodobá pobytová víza nebo povolení k trvalému pobytu. Po zákonem stanovené době trvalého pobytu a splnění několika dalších podmínek mohou zažádat o státní občanství České republiky. Někteří z imigrantů o podání žádosti uvažují, ale nemají většinou ještě splněnu podmínku dostatečné délky trvalého pobytu. Respondenti mající jiný typ povolení k pobytu musí před vypršením lhůty na cizineckou policii s žádostí o prodloužení. Stěžují si na fronty a na někdy trochu arogantní přístup úředníků.

Soukromé podnikání je v České republice spojeno se stále se zvětšujícím množstvím předpisů, leckdy respondenty chápáných jako překážky. Také neustále se měnící podmínky pro podnikání na ně nepůsobí příliš dobře. Toto zvláště ostře vnímají Chorvaté, Srbové a Makedonci, kteří již v minulosti pracovali v zemích západní Evropy. Ovšem na druhou stranu, pokud porovnají podnikatelské prostředí v ČR a ve svých vlastech, musejí konstatovat, že podmínky u nás jsou podstatně příznivější (nižší kriminalita, nižší korupce státních i obecních úředníků, není hrozba ozbrojených konfliktů aj.). Z prostředí zemí bývalé Jugoslávie jsou zvyklí na častou zvůli úředníků a „drsné“ vymáhání úplatků. Situace v Praze je sice podle názorů respondentů v něčem podobná („nutná“ korupce některých městských úředníků apod.), ale podle nich, na rozdíl od Chorvatska, Srbska či

⁴⁶ Horský, Jan, Seligová, Markéta: Rodina našich předků, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997.

Makedonie, se postupně zlepšuje. Také chování obecních i státních úředníků se v průměru, podle imigrantů, zlepšuje.

V neposlední řadě je třeba se zmínit o prvním kontaktu těchto migrantů se zastupitelskými úřady ČR v Záhřebu (pro Chorvatsko a Bosnu a Hercegovinu) a v Bělehradě (pro SRJ a Makedonii). K práci úřadu v Bělehradě byli dotazováni poměrně kritičtí. Úředníci prý poskytují málo informací. Zejména Makedonci nechápou, proč si musejí např. vízum vyřizovat na zastupitelském úřadě v Bělehradě (obzvláště během války v Kosovu to bylo velmi komplikované a drahé), cesta do Sofie by pro ně byla podstatně kratší a levnější.

Subjektivní pohled na integraci a akulturaci

Chorvaté, Srbové a Makedonci, kteří se u nás usadili ještě před rokem 1991, většinou uvádějí, že si v České republice již zvykli. Svazky s původní vlastí jsou však stále živé a aktuální. Všichni pečlivě sledují dění a vývoj v zemích původu a stále se považují za ne-Čechy. Při sčítání obyvatelstva se hlásí ke své národnosti.

Situace imigrantů, kteří k nám přišli po roce 1991, je diferencovanější. Někteří, zvláště mladší, se považují do jisté míry za integrované, jiní hovoří jen o integraci částečné, někdy pociťují vůči české společnosti silnou distanci. Pozvolna si ovšem zvykají. Za několik let lze očekávat u respondentů, již u nás zůstanou, silnější integraci. Pomáhá jim blízkost jazyků (čeština, stejně jako chorvatština, srbština a makedonština jsou jazyky slovanské). Přesto jsou rozdíly mezi imigranty a Čechy v mnoha směrech veliké, liší se především celkový styl života a pohled na něj. Respondenti mají tendenci i v ČR v rámci možností uplatňovat "jižní styl života". Většina dotazovaných ovšem trvalý návrat do vlasti neplánuje, a proto lze postupnou akulturaci předpokládat. Potomky těchto jedinců lze charakterizovat jako zcela integrované a akulturované, ovšem s některými zvláštnostmi. Procesům integrace a akulturace jistě napomáhá, podle imigrantů, otevřenost české společnosti vůči nim a tolerance jak etnická, tak náboženská. Imigranty lze vcelku charakterizovat jako bezproblémové, se zájmem o aktivní zapojení do naší společnosti. Zaměstnání si hledají sami, často vytvářejí nová pracovní místa, na kterých zaměstnávají nejen své krajany, ale i Čechy. Vztahy s majoritním etnikem (= Čechy) jsou v podstatě bezproblémové, předsudky se vyskytují jen málo (spíše u starší generace Čechů). Imigranti se neuzavírají do sebe. Důkazem jsou mimo jiné časté exogamní sňatky. Mají zájem o včlenění do majoritní společnosti. Děti ze smíšených manželství jsou většinou zcela integrovány do lokálních společností a kolektivů svých vrstevníků.

Přítomnost Chorvatů, Srbů a Makedonců v České republice lze celkově hodnotit pozitivně. Otvírají českou společnost jinokulturním vlivům, obohacují ji a přispívají k její toleranci a orientaci ve světovém dění.

Složení výzkumného vzorku

pořadí	národnost	pohlaví	věk.skupina*
			A skupina 15-30 let B skupina 30-50 let C skupina 50 a více let
1	M	Ž	C
2	M	M	B
3	M	M	B
4	M/Č	M	B
5	Ch	Ž	A
6	Ch	Ž	B
7	Ch	M	A
8	Ch	M	A
9	Ch	M	B
10	Ch/Č	Ž	A
11	Ch/Č	M	A
12	S	Ž	A
13	S	Ž	A
14	S	Ž	B
15	S	Ž	B
16	S	M	A
17	S	M	A
18	S/Č	Ž	A
19	S/Č	Ž	A
20	S/Č	M	A
21	Č	Ž	B

Literatura a prameny k tématu Řekové, Bulhaři, Chorvati, Srbové, Makedonci

- Bartoněk, Antonín: Zlaté Mykény, Panorama, Praha 1987.
- Botu, Anfula: Etnografické studium Řeků v ČSSR, dipl. práce KEF FF UK, Praha 1977.
- Botu, Anfula: Řecká etnická skupina v Československu, Český lid 1, Praha 1982, str. 47-50.
- Buchvaldek, Miroslav : Dějiny pravěké Evropy, SPN, Praha 1985.
- Danielidu, Sofie, Mañas, Jaroslav: Řecká rodina v českém prostředí, Zpravodaj KSVI, sv. II., ÚEF ČSAV, Praha 1986, str. 133-150.
- Dorazil, Otakar: Světové dějiny v kostce, Papyrus-Jeva, Rudná u Prahy 1995.
- Heroldová, Iva: Imigranti z Řecka v českém pohraničí, Zpravodaj KSVI, sv. II., ÚEF ČSAV, Praha 1986, str.133-150.
- Heroldová, Iva: Novoosídlenecké pohraničí a etnografie, Zpravodaj KSVI, příl. II., ÚEF ČSAV, Praha 1978, str. 11-28.
- Horský, Jan, Seligová, Markéta: Rodina našich předků, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997.
- Hradečný, Pavel: Řecko, Svoboda, Praha 1989.
- Hradečný, Pavel a kol.: Dějiny Řecka, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997.
- Hroch, Miroslav a kol.: Obecné dějiny II, Dějiny novověku, Svoboda, Praha 1989.
- Jakovenko, Eva: Řecké děti, edice Dokumenty míru, Československo-řecká společnost, Praha 1949.
- Jeřábek, Richard : Moravští Charváti, dějiny a kultura (Antologie), ÚEF MU ČSAV, Brno 1991.
- kol.*: Greek traditional costumes, Secretariat general for press and informations, Athény 1993.
- kol.*: Macedonia – History and politics, Ekdotike athenou, Athény 1993.
- kol.*: On scientific truth about Macedonia, National technical university, Athény 1993.
- kol.*: Побратим – Българи по чешките земи, Sv. Klimet Ohridski, Sofia 1994.
- Lovrenović, Ivan: Bosna a Hercegovina, ISE, Praha 2000.
- Makris, Praxiteles: Děti vyděděnců, Profil, Ostrava 1986.
- Matějová, Vlasta: Národnostní poměry na Jablonecku po roce 1945, Zpravodaj KSVI, sv. II., ÚEF ČSAV, Praha 1986, str. 61-72.
- Matyska, Josef: Příspěvek k osídlení okresu Bruntál, Zpravodaj KSVI, příl. IV., ÚEF ČSAV, Praha 1981, str.195-201.
- Müller, Helmut: Dějiny Německa, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995.

- Pelikán, Jan, Tejchman, Miroslav: Dějiny Jugoslávie (1918-91), Karolinum, Praha 1994.
- Rychlík, Jan a kol.: Dějiny Bulharska, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000.
- Ryšánková, Milada: Pozůstatky bulharské etnické skupiny v Podkrkonoší (okres Trutnov), in: Materiály k problematice etnických skupin na území ČSSR sv. 8, ÚEF ČSAV, Praha 1988, str. 89-96.
- Shepard, A. W.: Co se děje v Řecku?, Československo-řecká společnost, Praha 1997.
- Slezák, Lubomír: Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Blok, Brno 1978.
- Srb, Vladimír: Demografické a ekonomické charakteristiky obyvatelstva České republiky podle národnosti k 3.3. 1991, Slezský sborník 1, SIÚ AVČR, Opava 1994, str. 48-58.
- Statistická ročenka Československé republiky, ČSSÚ, Československý spisovatel, Praha 1955 - 92.
- Statistická ročenka České republiky, ČSÚ, Československý spisovatel, Praha 1993-99.
- Šatava, Leoš: Autochtonní malá etnika v Evropě, Zpravodaj KSVI, č. 6, ÚEF ČSAV, Praha 1987.
- Šatava, Leoš: Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA, UK, Praha 1985.
- Šatava, Leoš: Národnostní menšiny v Evropě, Ivo Železný, Praha 1994.
- Turek, Adolf: Charvátská kolonizace, Brno 1937.
- Utěšený, Slavomír: K vývoji severomoravského pohraničí po roce 1945 po jazykové stránce, Zpravodaj KSVI, sv. III., ÚEF ČSAV, Praha 1986, str. 235-247.
- Vieweghová, Miloslava : Řecko v boji za svobodu, Mladá fronta, Praha 1946.
- Vykoupil, Libor: Slovník českých dějin, Georgetown, Brno 1994, str. 215.

Periodika :

- Český lid, EÚ AV ČR, Praha 1949-2001.
- Československá etnografie, ÚEF ČSAV, Praha 1953-62.
- Oderské vrchy, Vlastivědný kroužek Oderských vrchů, Spálov 1968-72.
- Rudé právo, ÚV KSČ, Praha 1948-53, 1956, 1974 (vybrané ročníky).
- Severní Morava, VIÚ Šumperk, Šumperk 1957-99.
- Slezský sborník, SIÚ AV ČR, Opava 1948-2000.

Imigranti z Bosny a Hercegoviny

Zdeněk Uherek

Migrační most mezi územím dnešní České republiky a Bosnou a Hercegovinou se v novodobých dějinách otevřel v roce 1878, kdy došlo k okupaci Bosny a Hercegoviny rakouskou armádou. Bosna a Hercegovina, která byla do té doby pod osmanskou nadvládou, se tímto aktem ne zcela dobrovolně “vrátila do Evropy” a mohla začít navazovat na polozapomenuté vazby s křesťanským světem, jež zde existovaly za středověku, a na nesystematické kontakty, které začali rozvíjet představitelé osmanské říše zejména v posledních letech své vlády.⁴⁷

Pokud uvažujeme o vztazích mezi obyvateli území dnešní České republiky a Bosny a Hercegoviny po roce 1878, lze konstatovat, že migrační proud směřoval především z Čech do Bosny a Hercegoviny, která se stala vítaným odbytištěm výrobků, prostorem pro podnikání a místem, kde se mohla uplatnit celá řada profesí. V letech 1874 – 1918 se v Bosně a Hercegovině vytvořila relativně početná česká menšina a vytvořil se zde i základ pro dlouhodobé hospodářské a kulturní kontakty (podrobněji např. Uherek 1998; Uherek – Lozoviuk – Toncrová 2000).

Po roce 1918, po vzniku samostatného jugoslávského státu, se migrační tok změnil. Část rodáků z českých zemí (české i německé řeči) se navrátila a ostatní se zemí původu komunikovali jednak individuálně, jednak prostřednictvím krajanských organizací, českých besed.⁴⁸ Vedle krajanských kontaktů však existovaly kontakty mezi podnikatelskými firmami a vzájemné kulturní a vzdělávací pobyty.

Po okupaci Čech a Moravy se migrační tok opět otočil a migrační most tentokrát sloužil českým antifašistům, kteří jej využili pro odchod do exilu. Ve druhé polovině 40. let, těsně před roztržkou mezi Stalinem a Titem a zmrazením kontaktů mezi Československem a Jugoslávií, došlo pak k repatriaci části české menšiny, která dosídlila české pohraničí po odsunu Němců z České republiky těsně po druhé světové válce. Tehdy z celé Jugoslávie přesídlilo přibližně 5 000 osob českého původu včetně jinoetnických rodinných příslušníků. Největších koncentrací přesídlenci dosáhli na jižní Moravě a v západních Čechách.

Přesídlování neproběhlo bez problémů. Po zpočátku jasně projevené vůli české menšiny v Jugoslávii migrovat do Čech se objevilo jisté váhání způsobené jednak otázkami kolem majetkového vyrovnání a jednak nevstřícným jednáním z jugoslávské strany, která zcela pochopitelně bránila odlivu kvalifikovaných pracovních sil a majitelů půdy. Z prostoru Bosny a Hercegoviny migrovaly do Čech osoby ze zemědělsko-řemeslnické enklávy Vranduk, několik osob z Mačina Brda a Nové Vsi, dále skupina z Nové Topoly, Usory a z několika dalších enkláv. Integraci Čechů z Bosny a Hercegoviny do českého prostředí byla věnována celá řada textů. I v době limitovaných kontaktů s Jugoslávií právě tato skupina zesilovala vzájemná pouta mezi oběma prostory.

⁴⁷ O kontaktech Bosny a Hercegoviny s územím Čech a Moravy před rokem 1878 viz např. Murko 2000.

⁴⁸ Podrobněji o těchto institucích a jejich činnosti viz Matušek 1996.

Po Stalinově smrti došlo na konci 50. let k opětovnému navázání užších kontaktů s Jugoslávií a zesílila výměna zboží, osob a idejí. Díky pobytům dělníků a studentů z Jugoslávie v České republice i díky turistickému ruchu, kdy čeští turisté směřovali na chorvatské a černohorské pobřeží, docházelo i ke zvýšenému počtu smíšených sňatků. Ne všechny manželské páry volily jako zemi pobytu Českou republiku. Část z nich se rozhodla pro prostor Jugoslávie. V Bosně a Hercegovině nalezneme celou řadu smíšených manželství uzavřených v rozmezí 60. – 80. let. Většinou převládají manželství Češka – jinoetnický příslušník. Pro toto období je typické, že české partnerky většinou nebraly zřetel na konfesi partnera, a proto v Bosně a Hercegovině z této doby zaznamenáme manželství Čechů jak s katolíky, tak i s pravoslavnými a s muslimskými partnery. Ještě před druhou světovou válkou nebyly sňatky s muslimy při studiu smíšených manželství s českým partnerem/partnerkou na tomto území zaznamenány vůbec.⁴⁹

Po roce 1968 migrační most přes Jugoslávii sloužil také jako tranzit pro uprchlíky z České republiky do západních států po potlačení Pražského jara sovětskými vojsky.

Migrační situace mezi prostorem Čech a Moravy a Bosnou a Hercegovinou se v době války v Bosně a Hercegovině v letech 1992 – 1996 výrazně změnila. Její charakter formoval jednak vstřícný postoj prezidenta České republiky a vlády zejména k muslimsko-chorvatské koalici, humanitární pomoc, jež byla na území Bosny a Hercegoviny vypravována organizací Adra, Člověk v tísni a dalšími institucemi, a dále předchozí pozitivní zkušenosti, kterou přímými nebo zprostředkovanými kontakty obyvatelé Bosny a Hercegoviny s českou společností měli. V letech 1992 – 1997 poskytla Česká republika dočasné útočiště 5 500 uprchlíkům, z nichž převážná část byla právě z Bosny a Hercegoviny (Drbohlav 2001: 210). Poskytování dočasného útočiště obětem válečného konfliktu mimo jiné vedlo k tomu, že extrémně nestoupl počet žadatelů o azyl. V letech 1992 – 1996, kdy probíhala v Bosně a Hercegovině válka, požádalo v České republice o azyl pouze 65 osob.⁵⁰ V letech 1996 – 1997 se do Bosny a Hercegoviny vrátilo zpět 700 válečných uprchlíků (Drbohlav 2001: 210). Další migrovali do západních zemí. V České republice zůstaly jen jednotlivé rodiny. Kromě toho bylo 120 osobám z Bosny a Hercegoviny, které měly vážné fyzické nebo mentální obtíže a nemohly se vrátit do země původu a u nichž byla současně perspektiva, že v České republice setrvají, z humanitárních důvodů poskytnut trvalý pobyt. Tyto osoby byly zařazeny do tzv. státního integračního programu v rámci projektu *trvalého řešení situace osob v dočasném útočišti na území České republiky*, který byl schválen usnesením vlády č. 580 ze dne 13. listopadu 1996. Právě vzhledem k těmto uprchlíkům byl uvedeným projektem upraven okruh osob, jež mohou státní integrační program využít. Jednalo se zejména o to, aby osoby, které vzhledem k postižení nemohou odcestovat zpět do Bosny a Hercegoviny spolu se svým doprovodem, mohly na území České republiky získat odpovídající bydlení. Tak jako v případě přesídlovaných krajanů⁵¹ byla situace řešena renovací a pronájmem bytů s regulovaným nájemným z rozpočtu Ministerstva vnitra ČR na deset let a jeden den.

⁴⁹ Bylo studováno v rámci grantových projektů zaměřených na problematiku Čechů v Bosně a Hercegovině autorem textu.

⁵⁰ Možnosti azylové procedury využil v průběhu války jen malý počet osob z Bosny a Hercegoviny. Nejvíce občanů z Bosny a Hercegoviny žádalo o azyl ze strachu z politického pronásledování těsně po válce, v roce 1997. Počet žádostí však ani v tomto roce nebyl velký. Jednalo se o 20 osob. Zdroj: údaje Ministerstva vnitra ČR na internetové adrese: <http://www.mvr.cz/uprchlici/statvse.html> (listopad 2001).

⁵¹ Srv. např. Uherek – Valášková – Kužel – Dyměš 2003.

V letech 1997 – 2000 bylo takto uvolněno 41 bytů pro 97 osob. Celkové náklady na integraci těchto cizinců činily 13 410 000,- Kč.⁵²

Vedle aktivit na území České republiky zaznamenáváme také snahu o užší kontakty s Českou republikou a možnost využití migračních mostů i na území Bosny a Hercegoviny. V roce 1993 byla v Sarajevu založena Společnost bosensko-českého přátelství, která na jedné straně signalizovala, že etnizace bosenské společnosti měla vliv i na zvýšený zájem o zemi původu u potomků českých imigrantů do Bosny a Hercegoviny na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století, a na druhé straně naznačila zvýšený zájem bosenských intelektuálů a podnikatelů o Českou republiku jako o prostor vhodný pro vzájemnou kooperaci. Je příznačné, že iniciátory založení společnosti byli mimo jiné ředitel sarajevských dopravních podniků, který měl ve svém vozovém parku české tramvaje a později tento park mohl rozšířit díky poskytnutí dalších strojů z České republiky, dále bývalý dlouholetý zástupce jugoslávské firmy v Praze, majitel cestovní kanceláře (všichni Muslimové⁵³) a komentátor sarajevské televize (měl předky českého původu). V roce 1994 tvořilo členskou základnu 48% Muslimů, 32% Čechů, 12% Chorvatů, 7% Srbů a 1% ostatních národností v Bosně a Hercegovině. Neobvyklé pro společnosti tohoto typu je, že 53% členské základny mělo vysokoškolské vzdělání.

Řada z členů společnosti si zřejmě slibovala, že jim společnost otevře více příležitostí ke spolupráci s Českou republikou. Společnost však v tomto ohledu měla jen omezené možnosti. Přesto se ještě během války představila na osobním setkání prezidentovi České republiky, podnítila některé hospodářské aktivity a několik jejích členů do České republiky přesídlilo. Obdobné organizace vznikly v bosenské Tuzle a Zenici, i když jejich činnost nebyla již tak dynamická. Jednalo se spíše o spolky organizované na etnickém základě a po skončení války jejich aktivity do značné míry ochably (podrobněji: Uherek 1999). V roce 1996 se ze Společnosti bosensko-českého přátelství odštěpila Česká beseda, krajanská organizace pro potomky českých imigrantů do Bosny a Hercegoviny, jež plní úlohu kontaktní organizace pro obyvatele Sarajeva, kteří se, alespoň v určitých ohledech, cítí být Čechy. Podobnou úlohu mají krajanské organizace obnovené ve druhé polovině 90. let v Banja Luce, Mačině Brdu a v Nové Vsi.

Motivace k migraci do České republiky

Z uprchlíků z Bosny a Hercegoviny, kteří v letech 1992 – 1997 pobývali na území České republiky, zde zbyla jen velmi malá část. Kromě postižených, o nichž již byla řeč, z této válečné migrace setrvali lidé, kteří zde nastoupili na vysoké školy, lidé, kteří využili zdejšího prostředí k obchodním aktivitám nebo osoby, které měly k prostředí České republiky hlubší vztah (například vnímaly Českou republiku jako zemi předků, měly zde příbuzné z repatriací po roce 1945, znaly již při příchodu do České republiky částečně jazyk atd).

Uvedené charakteristiky se u jednotlivců různě kombinují. Společné pro jejich nositele však je, že se zpočátku jednalo o tzv. survival migration, tedy migraci motivovanou

⁵² Podrobněji viz <http://www.mvcr.cz/index.html> (zaznamenáno: prosinec 2001).

⁵³ Termín Muslim zde používám jako označení národnosti, což je v případě Bosny a Hercegoviny v odborné literatuře legitimní a často používaný postup – proto též velké písmeno na počátku slova.

bezprostředním ohrožením života a vážným hmotným strádáním. Motivační charakteristiky se tudíž začínají diferencovat teprve ve chvíli, kdy se jednotlivci začínají rozhodovat, zda setrvají dlouhodobě i po ukončení válečného konfliktu.

Základní charakteristiky migrantů

Imigranti z Bosny a Hercegoviny netvoří uzavřenou skupinu. Nemají specifické demografické charakteristiky, společnou etnicitu, náboženství ani unifikované obživné aktivity. Na českém území nevytvářejí síť s pravidelnými vzájemnými kontakty. Obvykle vědí jeden o druhém, ale svoje vlastní perspektivy v České republice většinou nevážou na osoby společného původu. Pokud ano, tak jen v rámci užších skupinek nebo rodinných kolektivů.

Imigranty z Bosny a Hercegoviny lze rozdělit do těchto kategorií:

1. Na českém území pobývá úzká skupina bosenské intelektuální elity, která někdy vytváří výrazné hodnoty. Známí byli zejména absolventi pražské FAMU. Jde o mladé lidi, často svobodné, kteří svůj pobyt zde považují za dočasný. Někteří z nich projevili zájem o sňatek do České republiky, ale vzhledem k tomu, že status Bosny a Hercegoviny mezi českou veřejností není vysoký, často i pod tlakem příbuzných partnera z České republiky se vztah ještě před sňatkem rozpadne a členové této kategorie odcházejí.

2. V jednotlivých sídlech České republiky žijí rodiny, které přišly během války a rozhodly se zde setrvat. Jejich předchozí osudy, jež ovlivnily motivaci k setrvání, jsou velmi různorodé. Uvedme několik typických příkladů, které jsou odvozeny z reálných příběhů lidí:

A: Katolická rodina, politicky aktivní, hlásící se k Chorvatům, žila na území, které během války patřilo k tzv. Republice srbské. Během války začala být rodina politicky pronásledována a jen šťastnou shodou okolností se jí podařilo vyváznout a uprchnout do Chorvatska. Protože v Chorvatsku v té době nebyly příznivé podmínky k životu (nezaměstnanost, neutěšené hospodářské podmínky), využila rodina toho, že měla v České republice určité kontakty a že měla z jedné třetiny české předky, a přestěhovala se do České republiky. Zpět na území Republiky srbské se rodina poprvé odvážila na krátkou návštěvu až v roce 2000.

B: Rodina srbsko-česká, původně ze Sarajeva. Hlava rodiny musela narukovat do srbské armády, odkud později dezertovala. Jako vojenský zběh byl muž pronásledován ze srbské strany pro dezerci, jako bývalý voják srbské armády byl však současně nepřítel z úhlu pohledu bosensko-muslimské federace. Východiskem z ohrožení života od obou zneprátených skupin byla emigrace. Do Čech odešel vzhledem k několika kontaktům, jež zde měl, a částečné znalosti jazyka. Brzy zde začal podnikat. Ještě po válce nějakou dobu, až do amnestie, nesměl do Sarajeva, a tak v Čechách zůstal natrvalo.

C: Rodina srbsko-česká, původně ze Sarajeva, která však zůstala v době války v obleženém muslimsko-chorvatském Sarajevu. Synovi se z obleženého města podařilo uprchnout a dostat se do České republiky. Zde získal práci u zahraniční firmy a po válce

vytvořil podmínky k pobytu i pro své rodiče, kteří v poválečné Bosně a Hercegovině pro sebe nenalezali mnoho perspektiv.

Variant podobných případů bychom našli celou řadu. Jejich společným rysem je, že migrace byla řešením mezní situace. Situaci řešily nukleární, případně rozšířené rodiny individuálně, a proto i věkové, vzdělanostní, kvalifikační, ale též konfesní nebo národnostní charakteristiky imigrantů jsou velmi různorodé. Svě postavení v České republice se imigranti z Bosny a Hercegoviny snaží řešit individuálně, bez pomoci státu i etnických sítí, a nezávislost na vnějších sociálních sítích je hodnota, jíž si velmi cení.

Bydlení, materiální zabezpečení, obživné aktivity

Rodiny z Bosny a Hercegoviny najdeme v nízkých koncentracích v různých typech sídel po celém území České republiky. Velmi často působí jako drobní podnikatelé. Zdá se, že podnikání jim dává více možností než zaměstnanecký poměr, když byli velmi často nuceni opustit svou kvalifikaci a přijmout nekvalifikovanou, špatně placenou práci. Z empirické zkušenosti, která však není podložena statistickými daty, mohu konstatovat, že jako zaměstnanci se tito imigranti, pokud nejsou subjekty některé z forem stínové ekonomiky, pohybují spíše v nízkých příjmových hladinách a jejich životní úroveň je spíše nižší, zatímco jako podnikatelé prosperují. Pro zaměstnance se situace většinou zlepšuje, pokud mohli v Čechách absolvovat alespoň část vzdělávacího procesu – navštěvovat zde střední nebo vysokou školu, dokončit zde kvalifikaci. V takovém případě mají většinou stejné šance na uplatnění jako příslušníci majoritního obyvatelstva. Z hlediska hodnotových orientací a společenského jednání tito imigranti téměř splývají s majoritní společností.

Společenské kontakty

Vzhledem k tomu, že jde o imigraci, jež zde setrvává zpravidla již více než pět let, můžeme u ní konstatovat i určité kontakty v lokálních skupinách. Zejména praktikující katolíci si prostřednictvím církevních obcí nacházejí cestu do lokálních společností. Další instituce občanské společnosti k absorpci jinoetnického elementu do lokálních společností uzpůsobeny nejsou, kromě školy, která v tomto ohledu působí velmi pozitivně.

Přestože kontakty s lokální společností se v průběhu pobytu cizinců rozvinuly, zejména pro podnikatele většinou nejsou dostatečné k tomu, aby svoje podnikatelské aktivity zakládali jen na nich. Téměř ve všech případech je podnikání alespoň částečně svázáno také se zemí původu a podnikatelé využívají toho, že se orientují ve dvou sociálních prostředích, která se v určitém smyslu mohou doplňovat. Velmi často cestují mezi oběma státy, pobývají v jednom i druhém a propojují je. Tato aktivita přináší českému lokálnímu prostředí určité výhody, ale také rizika.

Rodinné vztahy

Rodiny imigrantů ze zmíněného prostoru jsou vícedětnější, než je českým průměrem. Nejčastěji se setkáváme s rodinami se dvěma až třemi dětmi, zatímco v České republice se porodnost na jednu ženu pohybovala ve druhé polovině 90. let v blízkosti hodnoty 1,2 dítěte (Pavlík – Kučera 2001: 33).

Rodinná koherence a kooperace je v rodinách z Bosny a Hercegoviny vyšší, a to nikoli jen díky pobytu v novém prostředí, ale díky habitu, který si imigranti přivezli ze země původu. Shledáváme zde i kvalitní mezigenerační vztahy.

Bez ohledu na náboženství jsou rodiny z Bosny a Hercegoviny patriarchální a spíše gerontokraticky orientované. Žena sice jedná samostatně a v nepřítomnosti manžela ho zastupuje (včetně podnikatelské činnosti), v jeho přítomnosti se ale většinou drží v pozadí. Stopy patriarchální společnosti se projevují i při výchově dětí, je brán zřetel na kulturně kodifikované role obou pohlaví. Přestože se rodiny snaží dát všem dětem to nejlepší vzdělání a kvalifikaci, je chlapcům i v tomto ohledu, pokud k tomu mají předpoklady, dávána přednost.

Vztahy s úřady, místní správou a samosprávou

Osoby z Bosny a Hercegoviny, které se zabývají legální činností, mají vztahy s mocenskými strukturami většinou na dobré úrovni. Způsob úřadování není v obou zemích zásadně odlišný. V některých případech jim někdy usnadňuje, jindy znesnadňuje pozici skutečnost, že v místě původu ještě více než v České republice platí, že mezi literou zákona a jeho praktickým používáním je dostatek prostoru pro kreativitu toho, kdo je povinen se jím řídit. Také velmi častý životní postoj obyvatel Bosny a Hercegoviny, že zákony člověk dodržuje nikoli z vnitřního přesvědčení, ale proto, aby nebyl potrestán, a že jejich drobné porušování je vlastně projevem svobodné vůle a osobní odvahy, se do jejich jednání s úředním aparátem promítá. Ve srovnání se zemí původu však pozitivně hodnotí vstřícné chování úředníků a jejich nižší úplatnost.

Pro uprchlíky (žadatele o azyl, azylanty, osoby s dočasným útočištěm), kteří přišli v průběhu války, byli zaměstnanci úřadů, zejména pracovníci ministerstva vnitra, často delší dobu jedinými osobami, jež jim zprostředkovávaly kontakty s majoritou. Přes ně někteří získali i první zaměstnání (někdy prováděli drobné práce přímo v objektech ministerstva vnitra). S jejich pomocí, nebo s pomocí pracovníků charitativních církevních organizací, Českého helsinského výboru a dalších, také sehnali bydlení a další nezbytné prostředky integrace. Vzájemný vztah imigrantů a těchto institucí je v tomto případě někdy až paternalistický a imigranti neskrývají, že jsou za tuto pomoc vděční. Na lokální úrovni tuto funkci někdy plní starostové obcí. Suplují tím často úlohu nefungujících struktur občanské společnosti i za cenu, že se to v příštích volbách může obrátit v jejich neprospěch.

Seběprojekce, vyhlídky do budoucnosti

Přestože imigranti z Bosny a Hercegoviny zde žijí často 6 – 8 let, jen zřídka žádali o občanství České republiky. Důvodem je, že absence občanství je podstatně neomezuje v podnikání ani zaměstnání. Naopak ztráta občanství Bosny a Hercegoviny by jim často limitovala možnosti podnikání, kontakty s příbuznými v Bosně a Hercegovině a především řešení majetkoprávních otázek. Celá řada osob z Bosny a Hercegoviny pobývajících v Čechách má na území Bosny a Hercegoviny domy, byty, zemědělskou půdu atd. a čeká na majetkové vyrovnání, chystá se převzít dědictví a podobně. Proto vyčkává i v otázce občanství. Uspokojivě tuto otázku vyřešily některé ženy, které se do Bosny a Hercegoviny provdaly a kterým se ještě během války a nebo těsně po ní podařilo vyřídit dvojí občanství (z praxe vím alespoň o dvou případech).

Velmi úzce často spojují své další osudy s Českou republikou děti imigrantů, které zde prošly školní výukou a získaly odpovídající zaměstnání. Mají zde přátele, známé, jsou do českého prostředí integrovány celou řadou vazeb. Rodiče si spíše nechávají otevřený prostor pro další rozhodování.

Závěr

Migrační most do Bosny a Hercegoviny je stále v obou směrech prostupný a tato skutečnost je pro obyvatele Bosny a Hercegoviny nyní možná důležitější než kdy jindy. V současné době je v Bosně a Hercegovině taková situace, že stát nemůže hospodářsky ani politicky existovat bez asistence dalších zemí. Tento fakt se odráží i na ekonomice jednotlivých rodin. Dobrá prosperita je většinou spojena s vazbami do zahraničí, do Chorvatska, do Srbska, ale zejména mimo území bývalé Jugoslávie. Důležité jsou zejména vyspělé západní země. Rodinní příslušníci zde pracují, někteří trvale bydlí, jiní pobírají ze západní Evropy důchody, zprostředkovávají dovoz zboží atd. V Bosně a Hercegovině se málo produkuje a spotřebovává zejména za prostředky získané jinde. Česká republika je obyvateli Bosny a Hercegoviny zahrnována mezi dobře prosperující státy, kde lze najít určitou perspektivu a dobře žít. Současně se jim, na rozdíl od západní Evropy, jeví jako špatně dostupná. Uchytit se zde je obtížné.

Obyvatelé Bosny a Hercegoviny mají zájem o prostor České republiky, ale nechtějí zde živořit nebo pouze pracovat. Potřebují, aby jejich život zde měl určitý smysl. Mnohokrát jsem v Bosně slyšel vyslovenou úvahu, že by nebylo špatné se do České republiky oženit nebo vdát. Ale nikoli odcestovat za jakýchkoli podmínek.⁵⁴

Obyvatelé Bosny a Hercegoviny mají představu o evropském standardu života a s prací a pobytem v zahraničí mají více zkušeností než obyvatelé České republiky. Pokud jim pobyt v České republice nepřipadá perspektivní, obracejí se jinam. Pouze někteří, kteří si dovedou najít odpovídající zdroj obživy nebo mají k českému prostoru hlubší vazby, a těch je menšina, zůstávají. I ti však dlouho váhají, zda toto řešení považovat za dočasné nebo trvalé.

⁵⁴ Empirické znalosti získal autor na výzkumných pobytech v Bosně a Hercegovině v letech 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001.

Literatura

- Drbohlav D. 2001: The Czech Republic. In: Wallace C. – Stola D.: Patterns of Migration in Central Europe. Basingstone, Palgrave.
- Matušek J. 1996: Češi v Bosně a Hercegovině. In: Přehled kulturních, literárních a školních otázek XVI. Daruvar, NVI Jednota Daruvar.
- Murko D. 2000: Češi v Bosně a Hercegovině ve středověku a v období turecké nadvlády. In: Uherek Z. a kol.: Češi v Bosně a Hercegovině. Úvod do problematiky s výběrovou bibliografií. Praha, Etnologický ústav.
- Pavlík Z. – Kučera M. (eds) 2001: Populační vývoj České republiky 2000. Praha, PČF UK.
- Uherek Z. 1998: Češi v Sarajevu: Menšina v městském prostoru. Český lid 85, 1998, 2: 129 – 146.
- Uherek Z. 1999: Bosnian Czechs: A Lesson from the Theory of Ethnicity. Ethnologia Balcanica 3: 141 – 154.
- Uherek Z. – Lozoviuk P. – Toncrová M. 2000: Bosnia, Bosnian Czechs, and Migratory Bridges. Praha, Institute of Ethnology.
- Uherek Z. – Valášková N. – Kužel S. – Dymeš P. 2003: Češi z Kazachstánu a jejich přesídlení do České republiky. Praha, Etnologický ústav.
- .

Úspěšné a neúspěšné strategie integrace cizinců

Závěry terénních výzkumů

Zdeněk Uherek

Společenskovední poznatky a problematika integrace

Řešení problematiky integrace cizinců do společnosti není izolovaným problémem, který může být pojímán nezávisle na dalších společenských procesech. Sama integrace a integrovanost do společenských dějů je otázkou stejně tak majoritního obyvatelstva jako cizinců. Pokud nemá společnost nástroje k integraci vlastních občanů, stěží může takové nástroje vytvářet pro cizince.

Existence procesů integrace a marginalizace probíhajících uvnitř společnosti si byli vědomi již zakladatelé moderní sociologie Herbert Spencer a Emile Durkheim. Naznačili odlišná řešení, jež můžeme považovat za dvě protichůdné polarity přístupů k tomuto problému. Oba autoři si položili tutéž otázku: Jak je možné dosahovat určitého konsensu, jednoty nebo vzájemné integrace v diferencované a individualizované společnosti? Spencerovou odpovědí bylo, že tato jednota je vytvářena přirozenými „neviditelnými“ silami, aniž by bylo nutné uplatňovat vnější společenský tlak. Durkheim předpokládal působení „organické solidarity“, která je vyjádřena strukturou norem zakotvených v sociální zkušenosti vzájemně se doplňujících rolí v rámci pracovního procesu, jež si uvědomujeme a podporujeme právními normami a veřejnými institucemi. Durkheim rozlišuje mechanickou a organickou solidaritu. Na jeho myšlenku jednoty vyplývající ze stejnorodosti a jednoty vyplývající z rozmanitosti navazoval i Talcott Parsons. V současné době lze obrazně vyjádřit, že mechanickou solidaritu reprezentuje konsensus o základních lidských politických a sociálních právech a organickou solidaritu konsensus o respektování pluralismu diferencovaných hodnot a norem různých sociálních skupin.

Pro sociální antropologii znamenal důležitý mezník v chápání daného tématu důraz na koncept distributivnosti kultury. Tento koncept zohledňuje poznání, že kultura dané skupiny není monolitním solitérem, který zná každý jednotlivec žijící v dané kultuře, ale že naopak každý zná jen její malou část a jenom souhrou diferencovaných činností jednotlivých aktérů, jejichž chování je vzájemně předvídatelné, vzniká performance jevící se vnějšímu pozorovateli jako kultura. Tento koncept sehrál ve vývoji dalšího uvažování o integraci důležitou úlohu. Byl to Fredrick Barth, který snad poprvé zdůraznil, že vzájemnou performancí rolí mezi příslušníky téže skupiny nedochází ke sbližování těchto rolí, ale spíše k jejich utvrzování. Každý si znovu a znovu uvědomuje, kde je jeho místo. A byl to také Fredrick Barth, který se snad poprvé zeptal reverzibilně. Položil si nikoli otázku, jak dochází ke sbližování jednotlivých etnik, ale jak je to možné, že etnické skupiny žijí celá staletí vedle sebe, dochází mezi nimi k výměně zboží, idejí, dochází i k migraci osob z jedné skupiny do druhé a přes to si skupiny zachovávají kulturní jinakost. V dnes již legendárním úvodu ke sborníku *Ethnic Groups and Boundaries* z roku 1969 představil multisegmentární model etnicity, z něhož je patrné, že skupina brání svoji koherenci a jedinec identitu tak, že pokud je jedinec nucen část svého života otevřít

jinoetnickým vlivům, soustředí etnoidentifikační vzorce do jiného segmentu svého života. Dnes již ve stejně legendární studii o sociálních kontaktech Paštunů a Balúčů na afghánsko-pákistánském pomezí zároveň tento mistr nekonvenčního myšlení ukázal, že ani zdánlivá otevřenost, pohostinnost a svobodomyslnost společnosti jednoznačně nepodmiňuje zvýšenou schopnost integrovat jedince do lokálního prostředí. Naopak že hypertrofování instituce hosta znamená také vytváření distance mezi hostem a hostitelem (kdo je host, není domácí) (Barth 1969) .

Díky knize *Ethnic Groups and Boundaries* a několika dalším autoritativním textům si antropologové uvědomili, že pro poznání skupinové identity a zjištění, co daná kultura z pozice aktérů znamená a jak se chová ve vztahu k jiným kulturám, včetně podnětů přicházejících zvenčí, je především třeba prozkoumávat hranice, oblasti kontaktu, oblasti střetávání kultur. Antropologové těmto tématům věnovali zvýšenou pozornost zejména v 80. a 90. letech 20. století. Odrazilo se to i na programech bienálních konferencí Evropské asociace sociálních antropologů, jedné z vrcholných institucí antropologického světa.

Pojednáváná témata často v 90. letech korespondovala s duchem postmoderního kulturního relativismu, ale vzhledem k silnému vlivu britské školy sociální antropologie docházelo i k reminiscencím na funkcionalismus, radcliffe-brownovským úvahám o struktuře apod. Na konferenci v portugalské Coimbre v roce 1990 také zazněl příspěvek švédského urbánního antropologa Ulfa Hannerze, který se stal později předsedou této organizace a který rozvíjel jiné téma britské sociální antropologie, síťovou analýzu.

Síťová analýza, poznávací nástroj vyvinutý a rozvíjený zejména tzv. manchesterskou školou k výzkumu sociálních vztahů v urbanizovaném prostředí, kde přestávají hrát klíčovou roli příbuzenské struktury, se uplatňovala především při sondách do lokálního prostředí k rozkrytí sociálních kontaktů jednotlivců a malých skupin. Ulf Hannerz však použil obrazu sítě jako metaforu ke zpodobení kontaktů v globální společnosti a k vyobrazení centrum-periferních vztahů ve světovém měřítku. Aplikoval tak do antropologie Wallersteinův koncept světového systému a z hlediska teorie a metodologie se (s částečným úspěchem) pokusil řešit problém skloubení makro- a mikroantropologie, mezi nimiž tradičně zeje propast. Z hlediska tématu integrace cizinců je podstatné, že zobrazil světový systém, ve kterém probíhají migrace, jako síť sítí a převedl do analytických pojmů poznatek, že každý jednatel s významy, hodnotami a normami, jež putují po sítích centrum-periferních vztahů, pracuje trochu odlišně, přetváří si je k svému obrazu a používá jich k dosažení vlastních cílů tak, aby korespondovaly se situací v lokálním prostředí. Hannerz uvažoval o čtyřech modech, jak s globálními významy může jednatel pracovat. Termíny *encapsulation*, *segregativity*, *integrativity* a *solitude* vyjadřují, že například imigrant může podněty nového prostředí (1) zahrnout (doslova zapouzdřit) do svého stávajícího systému hodnot a norem, nebo se (2) od nich distancovat, (3) včlenit sám sebe do nového hodnotového a normativního systému, anebo (4) s novými hodnotami zcela nezávisle, kreativně pracovat (Hannerz 1992).

Tento model, původně vytvořený spíše ve vztahu k otázce přijímání globálních hodnot než lokálních hodnot v cílovém prostoru, pak aplikuje i na případ integrace cizinců. V textu Stockholm Doubly Creolizing z roku 1990 se zabývá právě aplikací svého přístupu na otázku emigrace a integrace a rozvíjí téma kulturního ovlivňování, difúze a reakce majoritní společnosti na společnost imigrační (Hannerz 1990). V jeho textu sledujeme nezadržitelně probíhající proces, jenž by mohl být předobrazem budoucích dějů v českém

prostoru. Z praxe však vidíme, že obraz cizince, který je v českém prostředí vytvářen, tomuto procesu často spíše brání.

S negativním obrazem cizince mají sociální antropologové západní Evropy relativně bohaté zkušenosti nejméně od 70. let, kdy oblastí západní Evropy otřásla krize. O tom, co se tehdy stalo ve Francii, nás informuje článek snad nejvýznamnějšího francouzského urbánního antropologa Gérarda Althaba nazvaný *Construction de l'étranger dans la France urbaine d'aujourd'hui*, jenž uveřejnil ve sborníku *L'Europe entre cultures et nations* (Althabe 1993: 215 – 225). Althabe se zde soustředil na xenofobní reakce Francouzů v městském prostředí a text postavil na myšlence, že pokud se chceme zabývat reakcemi Francouzů na ty druhé (zejména cizince), je nutno studovat nikoli ty druhé (cizince), ale Francouze.

Gérard Althabe se vrací v historické retrospektivě do Francie 50. let a připomíná prudkou vlnu poválečné industrializace, která restrukturovala francouzský venkov a povýšila standard francouzské dělnické populace. Dětem dělníků a dětem venkovského obyvatelstva migrujícího do města dala tato vlna industrializace a urbanizace stejné šance na vzdělání a společenské zařazení jako dětem ze středních vrstev a urbanizovala jejich způsob života. Dělníci nebo venkované, kteří tuto šanci na lepší způsob života nevyužili, nebo nemohli využít, a těch byla menšina, se stali lidmi na okraji, kterým je určena instituce sociální sítě, stali se sociálními případy, předmětem sociální péče. Přestože se jednalo o menšinu, byla tato menšina důležitým tématem společenské komunikace ve smyslu „symbolických aktérů“, již nejsou subjekty komunikace, ale jsou „vyloučení třetí“ – objekty, o kterých se komunikuje, ale se kterými se nekomunikuje. Objekty sociální péče se staly negativním obrazem sociálního vzestupu a do určité míry i jeho měřítkem. Ve velmi volné parafrázi Gérarda Althaba bychom mohli říci, že se jednalo o vymezení toho, čeho by se chtěl Francouz vyvarovat a kam by jeho status neměl klesnout.

Gérard Althabe nechává při této historické retrospektivě cizince stranou svých úvah, i když právě po druhé světové válce byl jejich příliv do francouzských měst poměrně rozsáhlý. Říká, že jejich podíl na vytváření sociálních hranic nebyl velký, že stáli mimo diskusi a spíše se jednalo o jakýsi odraz třetího světa kdesi za hranicemi francouzských měst. Situace se však změnila v polovině 70. let jako důsledek hospodářské krize ve Francii a rostoucí nezaměstnanosti. Chudoba mohla nyní postihnout i rodiny, jež byly subjekty společenského růstu 50. let, chudí nezaměstnaní mohli být i sousedé přes chodbu činžovního bytu. Tito chudí nezaměstnaní si však za každou cenu snažili uchovat středostavovský standard, a tím více byli mementem, že takový osud může postihnout každého. Tehdy podle Gérarda Althaba došlo k posunu hodnot a byl vytvořen negativní obraz „toho druhého“ stigmatizovaného etnický. Přispěla k tomu i celá řada dalších okolností: slučování rodin zahraničních dělníků, jejich vzájemné ideové, náboženské a jiné institucionální provázání, zvýšená koncentrace zahraničních dělníků atd. Přenos obrazu společenského neúspěchu vytvořeného uvnitř národní společnosti vně na příslušníky jiných etnik zde však podle Gérarda Althaba sehrál snad nejpodstatnější roli (Althabe 1993).

Česká společnost takto jednoznačně jinakost nestigmatizuje. Na lokální úrovni není odlišná etnicita, cizí státní příslušnost ani status zahraničního dělníka obecným znakem sociálního neúspěchu. Konjunkce těchto pojmů nedává jasný význam, neboť každý z těchto pojmů může za určitých podmínek pro Čecha znamenat ne-li úspěch, tedy alespoň zdroj nových možností. Sociálně, kulturně, názorově nebo etnický kodifikovaná jinakost je však většinou vnímána jako potenciální ohrožení koherence lokální společnosti, jejíž

soudržnost je třeba zachovat ve vztahu k vnějšímu světu, který lokální společnost překračuje.

Ilustrativní důkazy poskytují výzkumy autora textu uskutečněné v rámci širšího dotazníkového šetření ve vybraných českých městech v letech 1991 – 2001, v němž respondenti odpovídali mimo jiné na otázku, zda ve městě existuje skupina lidí, která se svými názory nebo jednáním liší od ostatních.⁵⁵ Obyvatelé sledovaných měst odpovídali přibližně ze 75% negativně a proklamovali tak homogenitu lokální společnosti.

Samotný charakter města se do postoje respondentů promítal jen málo. Signální informace o výsledcích dotazníkového šetření v roce 2000 ukazuje, že při srovnání charakterem odlišných měst, jako je Český Krumlov a Blatná, je postoj respondentů dotazníkového šetření k existenci odlišných skupin ve městě velmi blízký. Český Krumlov zde reprezentuje město velké etnické i sociální diverzity. Jde o město dosídlované po roce 1945, po odsunu německé menšiny. V současné době je Český Krumlov v létě přelidněn cizinci a žije zde množství podnikatelů v oblasti turistického ruchu, z nichž mnozí se přistěhovali až po roce 1989. Město je charakteristické také početnou romskou komunitou, která reprezentuje přibližně 4% obyvatel města.⁵⁶ Blatná je naopak poklidné město se stabilizovanou strukturou obyvatel. I zde sice docházelo v 50. a 60. letech k demografickým změnám způsobeným migrací, nebyly však zdaleka tak výrazné jako v Českém Krumlově.

Přestože města svým charakterem patří do jiných kategorií, uvádí v Blatné 82% obyvatel, že zde nejsou skupiny, které se názorem nebo způsobem života liší od ostatních, a v Českém Krumlově tento postoj zaujímá 74% obyvatel.⁵⁷ Postojová rovina, kterou obyvatelé Českého Krumlova vyjadřují, tedy téměř neodráží reálnou etnickou, sociální nebo kulturní diverzifikaci ve městě. Domnívám se, že spíše vyjadřuje přesvědčení respondentů, že ve městě nedochází k velkým názorovým, etnickým nebo sociálním střetům, že soužití mezi skupinami probíhá bez větších problémů. Je vysoce pravděpodobné, že pokud probíhá soužití bez problémů, znamená to, že respondenti se ve velké míře přiklání k hodnocení, že se obyvatelé města navzájem příliš neliší. Negativní vnímání sociální diverzity zde zřejmě souvisí s egalitářským étosem, na nějž v českém prostředí upozorňovala celá řada publicistů a naposled jej analyzoval z úhlu pohledu sociální antropologie Ladislav Holý (Holý 2001, zejm.: 141 – 145).

Zaměřme se však nyní na onu přibližně jednu čtvrtinu obyvatel zkoumaných měst, kteří odpověděli, že ve městě skupina odlišná od ostatních žije. Charakteristiky skupin odlišných od ostatních se v každém městě poněkud liší. Při srovnávání jednotlivých měst

⁵⁵ Empirická kvantitativní a kvalitativní šetření proběhla v rámci projektů katedry kulturologie FF UK v Praze, naposledy jako součást výzkumného záměru FF UK č. 206001 „Globální a lokální kultura. Transformace městských komunit v kontextu evropských integračních procesů“. Empirická šetření, která prováděl širší výzkumný kolektiv, vedl doc. dr. Martin Matějů. Výzkumy probíhaly zejména ve městech Blatná, Český Krumlov a Velké Meziříčí.

⁵⁶ Podle periodického sčítání lidu, domů a bytů v Českém Krumlově v roce 1991 žilo 107 Romů. Podle městských odhadů se však počet obyvatel romského původu pohybuje kolem 600 občanů (srv. http://www.ckrumlov/uk/mesto/soucas/i_romove.htm. Sdružení Oficiálního informačního systému Český Krumlov 1999).

⁵⁷ Viz: Transformace městských komunit. Kulturní a sociální změny v lokální společnosti. Výzkum obyvatel města Blatná. Signální informace z výzkumu prováděného v letech 1992 – 2000. Praha, FF UK 2000: 14; Transformace městských komunit. Kulturní a sociální změny v lokální společnosti. Výzkum obyvatel města Český Krumlov. Signální informace z výzkumu prováděného v letech 1992 až 2000. Praha, FF UK 2000: 14.

lze konstatovat, že vymezení „těch druhých“, na rozdíl od demonstrování homogenity, mělo ve zkoumaném vzorku přímou souvislost s tím, že každé zkoumané české město má poněkud jiné etnické složení a potýká se s odlišnou škálou problémů. Proto i rozhraní mezi jinakostí a koherentní „majoritou“ je vedeno jinak.

Český Krumlov je městem s vysokou koncentrací Romů, a proto je soužití Romů a ostatního krumlovského obyvatelstva otázkou každodenního života. Zejména mládež je s Romy ve školách, na diskotékách a při procházkách městem v časté bezprostřední interakci. Proto mládež při rozhovorech uvádí řadu osobních zážitků z tohoto soužití. Při výzkumech jsme se mezi mládeží setkali s velkými názorovými rozdíly, které tvořily škálu od kritiky Romů až po zřetelné sympatie. Dospělá populace má méně bezprostředních zkušeností. Jak jsem však již uvedl, větší část z ní vnímá jinakost spíše v negativním smyslu. Pokud tedy Romy vyčleňují jako skupinu obyvatel lišících se od ostatních, dělají to většinou proto, že mají vůči skupině určité výhrady. Při dotazníkovém šetření 9% respondentů uvedlo, že Romové jsou skupinou, která se svými názory a chováním liší od ostatních. Obyvatelé Českého Krumlova⁵⁸ takto Romy vymezili jako nejvýraznější „odlišnou“ skupinu, a jinakost tudíž vytyčili pomocí etnických hranic. Je však třeba upozornit na malé procento respondentů, kteří skupinu vyčlenili (91% respondentů Romy jako skupinu, která se výrazně liší od ostatních, neoznačilo) a na to, že počet respondentů, již vnímají Romy jako skupinu, která se liší od ostatních obyvatel města, od roku 1992 klesá.

V roce 1994 v Českém Krumlově existovalo rozhraní jinakosti také na sociální bázi a vyčleňování byli jako odlišní také krumlovští podnikatelé. Cizince vnímá jako odlišné přibližně 1% - 3% respondentů.

V Blatné a ve Velkém Meziříčí, kde probíhalo identické šetření, je hranice jinakosti vedena zejména z pozice světonázoru a také respektu k vlastnímu soukromí. Koncentrace Romů je v obou městech velmi nízká a ti, kteří se chováním a názory liší od ostatních, jsou podle respondentů šetření spíše příslušníci náboženských sekt. Konkrétně respondenti hovořili o Svědcích Jehovových. Při rozhovorech respondenti kritizovali nejen odlišné názory, ale snad nejvíce jejich způsob propagace víry, který je založen na osobním přesvědčování, zvonění u cizích dveří, donášení literatury. Osobní kontakt a přesvědčování tváří v tvář celou řadu obyvatel českých měst spíše odrazuje a vzbuzuje v nich nenávisť.

Ve Velkém Meziříčí navíc, zřetelněji než v ostatních sledovaných městech, byla tvořena hranice jinakosti na bázi sociální. Obyvatelé města více než v Blatné a v Českém Krumlově kritizovali na jedné straně boháče, kteří se podle nich chovali amorálně a přezíravě k ostatním, a na druhé straně „ty z Kepaje“, domků ve velmi špatném stavu, kde přebývali bezdomovci a lidé bez práce, tedy lidé na okraji společnosti. Kepaj dělala podle názorů obyvatel městu ostudu a respondenti při rozhovorech uvažovali o její likvidaci, oplocení nebo jiném oddělení od města. Dallas, vilová čtvrť nových domků v americkém stylu, jež si staví lépe situovaní obyvatelé nad městem, i Kepaj, baráková kolonie při výjezdu z města směrem na Brno, se staly symboly, na které část městských obyvatel hleděla s despektem. Diskuse o Kepaji vyvrcholila v roce 2000 a její odezva proběhla i

⁵⁸ V náhodném výběru dotazníkového šetření byli zahrnuti samozřejmě i Romové.

regionálním tiskem.⁵⁹ Na podzim roku 2000 se město rozhodlo tento symbol destruovat a na jaře 2001 byli obyvatelé Kepaje vystěhováni a Kepaj zbořena.

Z uvedeného příkladu vidíme, že situace v České republice není z hlediska rozhraní „cizí“ kontra „vlastní“ jednoznačná. Imigrant může být, pokud je konformní, zařazen mezi „vlastní“ a naopak část autochtonů vytlačena za hranice těch, kteří se neliší od ostatních. Být přijat mezi „vlastní“ však může mít celou řadu stupňů a pro cizince, který není identifikován jako odlišný, to ještě neznamená, že je v lokální společnosti plně akceptován.

Otázkou interetnických kontaktů, jejich konsekvencí a efektů se však ještě podrobněji než Gérard Althabe zabýval Thomas Hilland Ericksen ve své knize *Ethnicity and Nationalism*. Z jeho rozborů, které částečně navazují na koncept disorganizace chicagské školy a disekvilibríe školy manchesterské, lze vyčíst, že komunikace mezi skupinami lze dosáhnout jen za předpokladů, že dané skupiny budou ochotny ve prospěch vzájemné komunikace obětovat něco ze své kultury a přijmout globálnější, společně sdílené komunikační (a tudíž i kulturní) kódy. Proces je u několika případů vzorově popsán, jeho průběh však má variabilní schéma podle konkrétní situace, ve které se skupiny nacházejí.

Česká společnost při interetnickém vyjednávání doposud vycházela z několika často se opakujících kulturních předpokladů, jež popsal v knize *Malý český člověk a skvělý český národ* britský antropolog českého původu Ladislav Holý. Jeho závěry se mohou zdát diskusní, přinejmenším jsou však látkou, se kterou lze dále pracovat a jeho závěry dále upřesňovat.

Sociální antropologie, resp. etnologie, staví své poznání především na studiu jinoetnických společenství nebo na studiu skupin v kontaktních situacích. Lze však najít účinné integrační nástroje studiím etnických hranic?

V sociologii slavilo téma diferenciací a integrace svůj návrat na scénu priorit v 90. letech. V roce 1992 například Dánská rada pro výzkum v sociálních vědách (The Danish Social Science Research Council) právě toto téma určila jako svoji základní prioritu a na její popud v roce 1993 dánští sociologové vytvořili výzkumné Centrum pro sociální integraci a diferenciaci (Centre for Social Integration and Differentiation). Výzkumný program, který zde dánští sociologové společně se svými švédskými kolegy zahájili, dostal název *Nové struktury a změny každodenního života* (New Structures and Changing in Everyday Life) (Mortensen 1995). Integrace v tomto pojetí neznamenala jen integraci cizinců, ale základní otázkou bylo, jak společnost začleňuje své příslušníky do svých institucí. Tento komplexní pohled je při řešení otázky integrace cizinců nanejvýš potřebný, protože cizinci při integraci do lokálních společností využívají také integračních mechanismů, které lokální společenství vytvořila k integraci svých vlastních členů do místních sociálních institucí. Sociologický diskurs 90. let navíc při řešení tématu opět bere v úvahu otázku globalizace, úlohy národních států a národních kultur v nadnárodních celcích a otázku vzájemných vztahů lokálních, národních, nadnárodních a globálních struktur.

⁵⁹ Viz např.: Obyvatelé velkomeziříčské části Nová Říše se obávají lidí z Kepaje. *Vysočina* 18. 5. 2000: 3; Hladík P.: Lidé z Kepaje: Nejsme žádní vrazi. *Vysočina* 18. 5. 2000: 3; Obávanou Kepaj srovná město se zemí. *Vysočina* 26. 10. 2000: 3; Klapalová M. 2000: Kepaj k demolici. *Velkomeziříčsko* 22. 11. 2000: 1; Horká I.: Pro někoho „matiční zed“, pro jiného normální plot. *Velkomeziříčsko* 29. 11. 2000: 1.

Komparace výsledků šetření jednotlivých skupin cizinců

Materiál Rady Evropy, Rámcová integrační politika (Cousseyová 2000), vymezuje následující oblasti integrace do majoritního prostředí: 1. právní opatření, 2. zaměstnání, 3. bydlení, 4. zdravotní a další služby, 5. kultura a náboženství, 6. vzdělávání (2000: 8-9). V dalším rozboru jsem se nedržel zcela tohoto členění, ale většina z uvedených oblastí je v textu zohledněna. Důraz byl kladen zejména na ty, které sami respondenti zdůrazňovali nebo v nich shledávali problémy. Vzhledem k tomu, že jednotlivé skupiny nepřicházely ve stejnou dobu, ale jednalo se o dlouhodobější procesy, lze poměrně zřetelně sledovat, jak se jednotlivé oblasti integrace měnily a jak společnost v různých obdobích jednotlivé své segmenty integraci otevírá nebo uzavírá.

Hodnocení přiměřenosti podmínek pro cizince

Nejen z terénních šetření, ale též z charakteru výzkumných zpráv etnografů vyplývá, že cizinec i majoritní společnost neustále porovnávají, jaké podmínky má cizinec v zemi původu a v cílové zemi. Vedle úvahy, zda má cizinec stejné možnosti, perspektivy a postavení jako člen majoritní společnosti, vyvstává na druhém místě otázka, zda se má hůře nebo lépe než v zemi původu. Pokud se má cizinec hůře než v zemi původu, považují to obyvatelé, ale i autoři pojednání o cizincích za politováníhodné, pokud se mají cizinci lépe než v zemi původu, jsou ochotni akceptovat, že mají podstatně méně možností než majoritní obyvatelstvo. Tento relativismus pohledu na různé skupiny cizinců má zřejmě celou řadu podob a zasluhoval by si více pozornosti.

Lokace vybraných skupin cizinců a bydlení

Z výsledků šetření vyplývá, že cizinci shledávají v novém prostředí nejvíce šanci v urbanizovaných centrech, v centrech společenského a hospodářského dění, kdežto majoritní společnost je spíše vytlačuje na periferii. V České republice tomuto jevu napomáhalo, že české pohraničí není na mnoha místech ještě dodnes „dosídleno“.

Nedosídlenosti pohraničních oblastí při lokaci cizinců se využívalo zejména při řízených migracích, kdy ubytování zabezpečoval stát, nebo kdy stát k hledání ubytovacích kapacit delegoval vybranou instituci. Pro hromadné ubytovávání většího počtu osob bylo jednodušší sehnat ubytovací kapacity v příhraničních sídlech často vzdálených od městských center a špatnou dopravní obslužností. V případě námi zkoumaných skupin tuto charakteristiku splňují zejména hromadně přesídlení Řekové, kteří přišli do České republiky v letech 1949 – 1951 v počtu přibližně 14 000 osob. Z dosídlovaného pohraničí teprve postupně individuálně migrovali do vnitrozemí a do velkých měst. Ze směrů druhotné migrace řeckého obyvatelstva z původních sídel na území České republiky vyplývá, že velká část svoji lokaci po příchodu do Čech a na Moravu záhy shledala jako provizorní. Z výsledků sčítání domů, lidu a bytů v roce 2001 vyplývá, že např. v Krnově,

který byl někdy označován jako „malé Athény“ a kde bydlelo na počátku 50. let téměř 2 500 cizinců z Řecka, se vlivem migrace do jiných center v České republice, reemigrace do Řecka, ale též tím, že někteří jeho obyvatelé ze smíšených manželství řecký původ nedeklarují, ale naopak ve sčítání uvádí český, snížil počet Řeků na 186 osob. Nyní tvoří pouze 0,7% obyvatel obce. Naopak v Praze, kde je bydlení drahé a obtížně dostupné, sčítání lidu v roce 2001 zachytilo nejméně 236 Řeků (v době vyhodnocování výzkumu měl autor textu k dispozici výsledky šetření z Prahy 1, 2, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 14, 15).⁶⁰

Problém lokace cizinců do sídel, kde se prostorově ocitají na okraji společnosti a kde mají i fakticky snížené možnosti integrace, přetrvával i v 90. letech při řízených migracích krajanů z ohrožených oblastí. Uvedeným skupinám, které však nebyly předmětem tohoto výzkumu, byla ze strany státních institucí věnována relativně velká pozornost a jejich integraci hodnotíme většinou jako velmi úspěšnou. Nicméně charakter sídel, kde se podařilo nalézt pro tyto cizince (nyní již velmi často občany České republiky) bydlení, komplikoval jak integraci, tak i možnost obživy. Jednalo se zejména o skupiny přesídlené z Ukrajiny a Běloruska z oblastí postižených černobylskou jadernou katastrofou (přesídlení se realizovalo v letech 1991 – 1993) (podrobněji Valášková – Uherek – Brouček 1997; Uherek – Valášková – Brouček 1997) a do určité míry o skupiny přesídlené podle *Zásad politiky vlády České republiky ve vztahu k přesídlování cizinců s prokázaným českým původem (krajanů) žijících v zahraničí č. 72 ze dne 17. ledna 1996*, zejména v případě Čechů z Kazachstánu (podrobněji Uherek – Valášková – Kužel 1999). Bydlení bylo v případě skupiny z Ukrajiny a Běloruska v letech 1991 – 1993 velmi často nacházeno v sídlech a objektech, které opustila na počátku 90. let sovětská armáda. Tato okolnost v některých sídlech komplikovala kontakty s místními starousedlíky (např. Mimoň nebo Rokytnice nad Orlicí), neboť zde měli s ruskojazyčným obyvatelstvem z předchozích let negativní zkušenosti. Ještě v roce 1996, kdy bylo šetření této skupiny uzavřeno, můžeme konstatovat, že druhotná migrace do příhodnějších sídel teprve začínala. Jednotlivci, kteří se rozhodli stěhovat, potřebovali většinou nejméně tři až čtyři roky, než shromáždili dostatek prostředků a zkušeností, aby migraci do nových sídel uskutečnili (podle našich informací většina těchto přesídlenců setrvává v původních sídlech dodnes).⁶¹

Situace přesídlenců přesídlovaných podle *Zásad politiky vlády České republiky ve vztahu k přesídlování cizinců s prokázaným českým původem (krajanů) žijících v zahraničí č. 72 ze dne 17. ledna 1996*, byla v oblasti lokace pro krajanů příznivější než situace přesídlenců přesídlovaných z humanitárních důvodů z oblastí zasažených černobylskou jadernou katastrofou. Individuální přístup umožnil ubytování v různých typech sídel s diferencovanými pracovními příležitostmi. Také díky tomu, že migrace probíhala delší dobu (1996 – 2001),⁶² byly jednotlivé rodiny schopny vytvořit síť, shánět příbuzným výhodná sídla k bydlení a účinně tak podpořit proces druhotné migrace. Na přesídlencích, kteří migrovali v rámci řízených migračních akcí, je charakteristické, že skupina jednoznačně neusilovala o lokaci ve velkých městech. Vysoké procento respondentů naopak vyjádřilo přání bydlet v menších městech nebo ve venkovských obcích v blízkosti měst.⁶³

⁶⁰ Procentuálně se v Praze ani v jednom případě nejedná o větší podíl na počtu obyvatel městské části než 0,1%. Také nelze jednoznačně prokázat, do jaké míry jsou Řekové v Praze druhotnou migrací z pohraničních okresů. Uvedená čísla však vystihují trend, který v dané oblasti probíhá.

⁶¹ Následný výzkum, který by přinesl přesnější data, doposud nebyl uskutečněn.

⁶² Některé rodiny přišly dříve, první již v roce 1994.

⁶³ Výzkum skupiny přesídlenců z oblastí zasažených černobylskou jadernou katastrofou prováděli pracovníci Etnologického ústavu AV ČR v letech 1991 – 1996, výzkumy přesídlenců z Kazachstánu v letech 1994 – 2001.

Ve skupinách sledovaných v rámci šetření Úspěšné a neúspěšné modely integrace cizinců můžeme spontánní druhotnou migraci sledovat u všech skupin. Stěhování do velkých center bylo v případě řecké skupiny dlouhodobým procesem, neboť probíhalo v době výrazného nedostatku bytů ve vnitrozemí. Navíc řečtí cizinci měli v pohraničí zabezpečenu práci. V případě arabské skupiny je spontánní usazování ve velkých městech zcela jednoznačné a během šetření nebyl zaznamenán případ pobytu příslušníka této arabské skupiny na venkově (výzkum se však na téma lokace speciálně nezaměřoval).⁶⁴

Ze sledovaných skupin byla méně výrazná spontánní potřeba bydlet ve velkých městech u obyvatel bývalé Jugoslávie. Vytvářeli sice větší koncentrace v městských centrech, ale bylo je možné zaznamenat i v prostředí malých měst a venkovských obcí.

Velká sídla však nemusejí znamenat pouze Prahu. Zejména cizinci zabývající se obchodem, prodejem a službami v menších soukromých firmách projevovali názor, že v Praze je vysoká konkurence a pro jejich podnikání je třeba vložit příliš vysoký vstupní kapitál. Například v Plzni jsme zaznamenali případy z řad cizinců - podnikatelů, kteří Prahu opustili a úspěšně podnikají v tomto městě.

Otázky bydlení a lokace spolu úzce souvisejí. Bydlení stejně jako lokace je podmínkou přístupu k dalším oblastem integrace do lokálního prostředí. Možnosti integrace v této oblasti jsou pro cizince poměrně komplikované. V první řadě je problematická dostupnost bytu, pro některé skupiny je též limitující cena bytu. Problematika obtížné dostupnosti bydlení se odvíjí od relativního nedostatku bytů u majoritní společnosti. S pomocí asistence státu je bydlení řešeno pro osoby spadající do státního integračního programu.⁶⁵ V rámci tohoto programu bylo přiděleno do listopadu 2001 celkem 275 bytů (především azylantům).⁶⁶ Ze skupin, které spadaly do výzkumu „Úspěšné a neúspěšné strategie integrace cizinců“, se státní integrační program dotkl především osob z Bosny a Hercegoviny s vážnými, zejména zdravotními, problémy, jež jim nedovolily návrat do země původu. V souladu s projektem *trvalého řešení situace osob v dočasném útočišti na území České republiky*, který byl schválen usnesením vlády č. 580 ze dne 13. listopadu 1996 a který se stal součástí státního integračního programu, bylo pro tyto osoby uvolněno v letech 1997 – 2000 celkem 41 bytů.⁶⁷

⁶⁴ Podobné výsledky jsou patrné z výzkumných zpráv vypracovaných v roce 2000 Janem Černíkem a Jaroslavem Marouškem a týkajících se gruzínské a arménské enklávy (Černík 2000; Maroušek 2000). Například v případě Arménů je však patrné, že se imigranti nefixují pouze na metropole, ale mohou se uplatnit i v menších městech, jako například v Jihlavě.

⁶⁵ V roce 1994 přistoupil stát k takzvanému státnímu asistenčnímu programu integrace. Ten umožňoval lidem žijícím v integračních azylových střediscích (resp. integračních pobytových střediscích) s uděleným azylem (resp. přiznaným statutem uprchlíka) získat samostatné bydlení v integračním bytě, který pro uprchlíka pronajalo Ministerstvo vnitra nájemní smlouvou, v níž bylo zakotveno regulované nájemné na dobu 10 let a 1 den. Ministerstvo vnitra poskytlo také dotaci na renovaci bytu a příspěvek na rozvoj obce. Program garantoval tehdejší Odbor pro uprchlíky a integraci cizinců Ministerstva vnitra České republiky ve spolupráci s okresními úřady.

Za dobu existence programu došlo k jeho různým drobnějším úpravám, ke změnám výše dotace na toto bydlení apod. V roce 1997 především došlo k rozšíření okruhu oprávněných osob, které mohou být do asistenčního programu zařazeny. Postupně se vytvořil fond bytů, jež bylo možné obsazovat azylanty, nebo též lidmi, kterým bylo poskytnuto dočasné útočiště.

⁶⁶ Z údajů Ministerstva vnitra pro jednotlivá období provedl výpočet autor textu.

⁶⁷ Počet takto ubytovaných osob byl 97.

Státní integrační program v oblasti bydlení hodnotíme jako velmi velkorysý a efektivní. Dotýká se ovšem malého počtu cizinců a jeho rozšiřování by bylo ekonomicky velmi nákladné. I zde však zaznamenáváme problém, že bydlení je někdy pronajato v místě, kde není zaměstnání.

Problémy s bydlením zejména u skupin, jež nejsou součástí státních programů, jsou v nynější podobě relativně nové. Cizinci, kteří přišli před rokem 1989, problémy s bydlením neuvádějí. Ze skupin, které byly součástí tohoto výzkumu, zřejmě nejsnáze byli schopni problémy s bydlením řešit příslušníci arabské komunity.⁶⁸ Důvodem byla zejména okolnost, že velmi často vstoupili do smíšeného manželství a koupi bytu mohla realizovat česká manželka.

Instituce soukromého pronajímání bytů se velmi rychle adaptovala na fakt, že v České republice pobývají cizinci. Pronajímatelé kalkulují s cizincem jako potencionálním zájemcem a často se na cizince přímo specializují. Nikdo z respondentů tohoto výzkumu neuvedl, že by si nemohl pronajmout ubytování proto, že je cizinec.

Zaměstnání

Zaměstnání považujeme za klíčovou oblast pro integraci cizinců. Zaměstnání cizincům nejen umožňuje získat prostředky k pobytu a kontakt s majoritním obyvatelstvem, ale vytváří i reciproční vztah, který je součástí hodnotového systému společnosti. Když Jens Lind analyzovala vztah mezi problematikou integrace a nezaměstnaností v dánské společnosti, napsala: „Založit proces integrace na něčem jiném než na integraci do ekonomiky a trhu práce je velice obtížné. Předpokládá to, aby vztah mezi produkcí a spotřebou byl anulován, a to znamená nové obecné chápání lidské aktivity a práce ve společnosti“ (Lind 1995).

Procentuální zastoupení cizinců na trhu práce v České republice činilo na konci roku 2000 přibližně tři procenta, která představovala 164 987 osob (Horáková 2001). Ze statistických dat vyplývá, že počet cizinců na trhu práce kulminoval v roce 1997, poté došlo k poklesu jejich počtu na 151 852 v roce 1999 a k opětovnému mírnému nárůstu v roce 2000 na uvedených 164 987 osob. Mezi cizinci převládají osoby zaměstnáváné na pracovní smlouvy jen velmi mírně nad cizinci, kteří nezávisle podnikají. V roce 2000 bylo v České republice 61 340 cizinců s živnostenským oprávněním (nejvíce jich bylo v roce 1997 – celkem 63 529 osob). Na rozdíl od zaměstnanců počet cizinců – živnostníků po roce 1997 neklesl tak výrazně a v letech 1999 a 2000 bylo možné zaznamenat jeho vzrůstající tendenci. Milada Horáková tento jev odůvodňuje takto: „Zaměstnanci najímaní na pracovní smlouvu jsou stále častěji nahrazováni podnikateli zaměstnávajícími sebe sama na základě živnostenského oprávnění. Ochrana zaměstnanců odpovídající evropským standardům a vysoké daňové odvody vedou k tomu, že je stále méně zaměstnavatelů ochotno násobit rizika svého podnikání přejímáním odpovědnosti za zaměstnance. Nárůst počtu cizinců podnikajících v ČR je toho dokladem. Počet podnikajících cizinců není regulován tak, jak je tomu u cizinců zaměstnaných na pracovní smlouvu. Proto mohou

⁶⁸ Otázka bydlení se v tomto případě jen obtížně hodnotí komplexně. Přesnější data by přinesl plošný výzkum se statisticky významným vzorkem.

zaměstnavatelé řešit dočasnou potřebu pracovní síly tímto, z jejich pohledu nejméně riskantním způsobem“ (Horáková 2001: 211).

V souboru respondentů výběrového šetření v rámci práce Úspěšné a neúspěšné modely integrace cizinců figurovali cizinci provenience, kde počet živnostníků převládá nad počtem zaměstnanců nebo se počtu zaměstnanců přibližoval (viz tabulka – pro cizince ze všech arabských zemí, vyskytujících se v šetření jsme neměli relevantní kvantitativní údaje).

Země	Povolení k zaměstnání	Živnostenská oprávnění
Afghánistán	7	68
Bosna a Hercegovina	146	327
Bulharsko	1523	1174
Chorvatsko	131	442
Jugoslávie	389	1294
Řecko ⁶⁹	21	94

Zdroj: Demografie 43, 2001, 3: 217. Tabulka modifikována pro účely tohoto textu.

Přestože řada cizinců podnikala, i mnozí podnikatelé měli určité zkušenosti jako zaměstnanci. Z rozhovorů vyplynulo, že byli k podnikání spíše dovedeni okolnostmi, než že by se ve všech případech jednalo o svobodný výběr. Především shánění zaměstnání bylo velmi často zdoluhavé, vysilující a probíhalo za nedůstojných podmínek. Tento problém se netýkal skupin, jež přišly před rokem 1989. Také před rokem 1989 cizinci velmi často získali uplatnění v oborech, na něž měli kvalifikaci (Výzkum především zachytil Řeky, Bulhary, Araby, v menší míře obyvatelé bývalé Jugoslávie, kteří přišli před rokem 1989).

Z příchozích po roce 1989 měli problémy s uplatněním jako zaměstnanci například Arabové, kteří v českém prostředí vystudovali. Řada z nich měla subjektivní pocit, že Češi cizince zaměstnávat nechtějí a že uchazeče ze zahraničí odmítají právě proto, že je cizinec.⁷⁰ V případě studentů již delší dobu pobývajících v České republice šetření zaznamenalo, že těsně po studiích je často živí česká manželka. Jak ukázalo toto šetření, pro Araby, kteří dbají na svoji prestiž a schopnost uplatnit se ve společnosti, je tento stav traumatizující. Cítí se poníženi a začínají o sobě pochybovat. Lékaři a absolventi technických oborů většinou po určité době najdou uplatnění ve své profesi, absolventi humanitních studií zpravidla nikoliv. Určité uplatnění nachází část Arabů (Řeků, Bulharů atd.) v oblasti žurnalistiky, překladatelství nebo umělecké činnosti.

Podnikatelská činnost sledovaných skupin vychází zejména z možnosti propojovat zemi původu se zemí pobytu. V námi sledovaných skupinách tuto možnost využívali především imigranti z Balkánu. Zakládání cestovních kanceláří (Řekové, Bulhaři, Chorvaté), dovoz potravin, spotřebního zboží, rukodělných výrobků a jejich následný prodej byl ve sledovaných skupinách frekventovaný. Někdy souvisel i s dvojí rezidencí obchodníka, jenž pobýval střídavě v České republice a v zemi původu. Poměrně časté bylo ve všech skupinách podnikání v oblasti automobilového průmyslu, prodeje potravin, zeleniny,

⁶⁹ Monografická studie, která je součástí tohoto rozboru, ale z části pravděpodobně nepojednává o Řecích uvedených v tabulce.

⁷⁰ Šetření Jaroslava Marouška v roce 2000 ukázalo, že v případě arménské komunity se Arméni snáze zaměstnávají ve firmách zřizovaných cizinci než Češi (Maroušek 2000).

provozování bister nebo restaurací. Zdá se, že jinoetnická provenience a možnost spojovat světy různých kultur k tomuto způsobu podnikání vybízí a cizinci zde zaplňují niku, v níž občané České republiky nebývají tak úspěšní. Jaký podíl v této činnosti hrají nelegální aktivity, jsme nezjišťovali.

Šetření ukazuje, že nejen legislativní pravidla, ale také subjektivní postoje a jednání společnosti otevírají více důstojnějších možností cizincům jako podnikatelům než zaměstnancům. V oblasti zaměstnanecké jim nechávají, až na zmíněné výjimky, prostor především jako nekvalifikované pracovní síle. Zdá se, že cizinec jako podnikatel byl v době výzkumu pro majoritní obyvatelstvo společensky přijatelnější než cizinec v roli zaměstnance. Role podnikatele, jež může přinášet i určitou sociální distanci, byla zřejmě společensky přijatelná i pro mnohé cizince, kteří před rokem 1989 působili jako zaměstnanci. V našem případě to byli zejména Řekové a částečně Bulhaři, kteří se přeorientovali na podnikání. Zda mají větší obavy občanů České republiky z cizinců jako zaměstnanců než z cizinců jako podnikatelů hlubší historické kořeny, je otázkou, již neumíme v tomto okamžiku zodpovědět.

Podnikání s propojováním země původu a cílové země může být sice pro zemi cílovou obohacující, ale jako integrační strategie má své limity, neboť pro podnikatele často není výhodné ani stimulující stát se státním občanem cílové země. Pokud existuje výběr, je ideálním řešením dvojí občanství, pokud nikoli, zachovávají si tito podnikatelé často občanství země původu (z našeho vzorku se týká všech skupin).

Rodina, rodinný život

Rodina hraje v integračních strategiích cizinců celou řadu úloh, které nejsou doposud řádně prozkoumány a doceněny. V první řadě založení rodiny svobodných imigrantů je důležitou strategií jak nezůstat sám, vytvořit nějakou hospodářskou jednotku, stát se částí nějakého organického celku. V terminologii Williama Isaaca Thomase nebo Roberta Ezry Parka to je jedna z cest, jak uniknout disorganizaci.⁷¹ Po migraci do nového prostředí je touto formou vytvořena struktura ve struktuře. Předností založení rodiny jako takovéto struktury v České republice je, že se jedná o strukturu běžnou, legitimní (na rozdíl např. od gangu) a že se tato struktura stává imigrantovi jak hospodářskou jednotkou, tak citovým zázemím a oporou. Brzké uzavírání sňatků v novém prostředí je u imigrantů frekventovaným jevem a může být i určitým signálem, že imigrant se hodlá v zemi usadit, stabilizovat svou pozici ve společnosti a stát se součástí i dalších společenských struktur.

Na druhé straně sňatek, včetně smíšeného manželství, ještě neznamená plnou integraci do majoritní společnosti, ale může vyústit v určitý druh rodinného autismu. V průběhu výzkumu se opět potvrdilo pravidlo, že komunity cizinců úspěšněji komunikují mezi sebou, i když jsou diferencované provenience, než s majoritním obyvatelstvem. Je otázkou, do jaké míry jsou partneři cizinců opět členové cizineckých komunit nebo autochtoni, kteří jsou sami do majoritní společnosti špatně integrováni.⁷²

⁷¹ Disorganizaci se miní vyvázání z primárních a sekundárních sociálních vazeb, do nichž byl jedinec v zemi původu začleněn.

⁷² Výzkumy imigračních komunit např. v Bosně a Hercegovině nebo v Kazachstánu, které autor textu prováděl, ukazují, že v daném prostředí imigranti také preferovali imigranty (viz např. Uherek 1998; Uherek

Názory na partnerský život, manželské soužití a rodinný život se v různých kulturách odlišují a odlišuje se i praxe rodinného soužití. V prostoru České republiky převládá tradice patriarchální rodiny, která se zvolna oslabuje ve prospěch rovnocenných a komplementárních vztahů mezi partnery. Zejména městská industriální a postindustriální společnost vytvořila typ samostatné, vzdělané, ekonomicky aktivní ženy, jež sama řídí svůj osud a je spolutvůrkyní etických norem společnosti.

Současné chování Čechů v rámci rodinných vztahů ovlivňuje v českém prostředí tradice tzv. *famille souche*, to znamená *jednonástupnické rodiny*, která se konstituovala v celé řadě regionů západní Evropy, ale která již není běžná např. na Slovensku.⁷³ Dalším dlouhodobým charakteristickým rysem české rodiny je její častá brzká nuklearizace (což ještě v předindustriální době souviselo s jednonástupnickou rodinou, v industriální éře počet nukleárních rodin zvýšila migrace do měst) (Králová 2001). Charakteristickým rysem české rodiny jsou také tradičně problematické mezigenerační vztahy. Hlavní ekonomickou aktivitu přebírají děti ještě za života rodičů – česká společnost již řadu staletí není gerontokratická. Důležitým rysem současné rodiny v České republice je pak sekularizace instituce manželství a relativně vysoký sňatkový věk, který má rovněž dlouhodobou tradici (industrializace jej poněkud snížila, výrazně jej pak snížila komunistická éra) (Králová 2001) a nyní opět stoupá.

Uvedené charakteristické rysy řada námi sledovaných cizineckých skupin nemá nebo jsou modifikovány. Obyvatelé balkánského poloostrova jsou velmi často pod vlivem tradice mnohonásobných rodin s institucí nedílu. Zatímco v západoevropské tradici přebírá zkušenosti, znalosti a majetek za ideálních podmínek nejstarší syn (ještě za života rodičů) a ostatní sourozenci odcházejí, nebo pracují pod jeho vedením, v tradici balkánské majetkem, zkušenostmi a pravomocemi vládnou rodiče až do své smrti a s nimi, pod jejich vedením, hospodaří děti. Dcery se pak ve sňatkovém věku provdají mimo původní hospodářství a synové si pod rodnou střechu přivedou partnerky. Dvojice rodičů vládne majetkem, mocí a autoritou a spolu s ní žije několik mladých manželských párů.

Tento model se rozpadá migrací do měst i dalšími vlivy, třígenerační soužití je však v balkánských zemích běžnější než v České republice, běžnější je také hospodářská kooperace rodičů a již ekonomicky samostatných dětí, a i dnes při stavbě nebo renovaci domu stavějí rodiče tak, aby s nimi mohly bydlet rodiny dětí, i když je mnohem pravděpodobnější, že z dané lokality odejdou (celá podlaží domů pak zůstávají prázdná a nezařizená). Tradiční společné hospodaření dětí (resp. rodin dětí) pod vedením nejstarší dvojice (tzv. nedíl – který se již v původní podobě na Balkáně rozpadá) vede ke kooperativnosti, potřebě často komunikovat se sourozenci i dalšími příbuznými a k egalitarismu.

Po migraci do České republiky se rodiny z Balkánu velmi často stmelí a pozůstatky tradičního rodinného uspořádání, které přežívají v preferovaných hodnotách a normách, sehrávají relativně pozitivní roli. Rodiny mohou snáze kumulovat prostředky při podnikání, vzájemně si vypomáhat, pracovat na stejném podniku atd. Úspěch dětí je v souvislosti s tímto kolektivistickým étosem úspěchem rodičů – úspěšná integrace není

– Valášková – Kužel 1999). V prostředí Bosny a Hercegoviny byly důvody tohoto výběru dány nejen blízkostí osudu a podobnými pocity a zkušenostmi v novém prostředí, ale i náboženstvím.

⁷³ Právě česko-slovenská hranice je důležitou hranicí mezi dvěma odlišnými typy rodin (srovnej např. Švecová 1989).

záležitostí jednotlivce, ale rodinného kolektivu.⁷⁴ Rodinná, kolektivistická strategie, která má samozřejmě celou řadu úskalí, přináší v českém prostředí pozitivní výsledky.

Individualističtější přístup české společnosti k rodinným vztahům je z hlediska balkánských imigrantů někdy kritizován. Na druhé straně industrializace a urbanizace difference v rodinných vztazích již značně setřela. Ve smíšených manželstvích se tento rozdíl výrazně neprojevuje. Úskalím může být patriarchalita vztahů, která je výrazná jak v chorvatských, tak v srbských partnerských vztazích. Žena zde má důležité postavení, často rozhoduje o klíčových záležitostech, ale poslední slovo, alespoň formálně, musí mít muž.

V současné době evokují státy bývalé Jugoslávie i Bulharska obraz chudých, špatně prosperujících zemí. Rodiny českého autochtonního obyvatelstva proto sňatkům s partnery této provenience často nepřejí a mladý smíšený pár riskuje, že po sňatku bude bez podpory rodiny českého partnera.

Zatímco smíšený sňatek mezi partnery z Balkánu a z České republiky (řeckou menšinu již v této souvislosti nelze brát v potaz, protože by se jednalo o sňatek osoby žijící již ve třetí generaci v Čechách, a tudíž bychom jej zřejmě neměli posuzovat jako sňatek autochtona s cizincem) je sňatkem mezi příslušníky relativně blízkých kultur, sňatek s imigrantem z arabského světa je v tomto ohledu komplikovanější. Je evidentní, že manželství může úspěšně fungovat jen v případě, že partnerovi a partnerce vyhovuje určitý typ soužití a že jsou na něj připraveni.

Zatímco svět střední a západní Evropy dospěl k rozsáhlé komplementaritě mužských a ženských rolí v manželském a rodinném životě, arabský svět mezi úlohou muže a ženy v rodině výrazně diferencuje. Žena nedělá to, co muž a muž nedělá to, co žena. Manželský partner, který chce dělat totéž, co jeho protějšek, v takto smíšeném sňatku nemůže uspět.

Tradiční muslimská rodina je patriarchální a partilineární. Tato charakteristika, původně shodná pro křesťanskou i muslimskou rodinu, má však v arabském světě, na rozdíl od sekularizovaného českého prostředí, dodnes svou váhu a znamená superioritu mužů při řízení chodu věcí v domácnosti a superioritu synů nad dcerami. Manželství se uzavírá manželskou smlouvou mezi mužem a mužským zástupcem budoucí manželky (znamená to, že příbuzenstvo z manželčiny strany musí se sňatkem souhlasit).

Být ženatý – mít manželku, je součástí života člověka a je to znakem, že muž je po všech stránkách v pořádku a dobře prosperuje, neboť podmínkou uzavření sňatku je, aby byl muž schopen dát manželce přiměřený dar a byl ji schopen přiměřeně svému stavu uživit. V tradičních muslimských komunitách si může muž vzít za ženu i nemuslimku, měl by si však vzít osobu, která věří v Boha (křesťanku, židovku atd.). Žena – muslimka si však nemuslima vzít nesmí. Děti ze smíšeného manželství s nemuslimkou jsou tradiční muslimskou komunitou vnímány jako muslimové. Rozvod manžela s manželkou je možný dokonce několikerým způsobem. Ženě pak zůstává dar, který jí náleží svatební smlouvou. Ostatní majetek zůstává muži.

⁷⁴ V této souvislosti se relativně často setkáváme s jevem, že rodiče, kterým se nepodařilo získat odpovídající zaměstnání a žijí ve skromných podmínkách a někdy i sociální izolaci, hodnotí svoji integraci jako úspěšnou, neboť dětem se podařilo dostudovat, získat dobré zaměstnání atd.

V některých muslimských státech je dodnes povolena polygynie (z ekonomických důvodů však není zcela běžná), v některých povolena není. Žena pečuje o děti, stará se o domácnost, na veřejnosti se chová zdrženlivě, neprovokuje jiné muže, nevychází do společnosti sama. Rozsah jejích společenských kontaktů usměrňuje muž. Muž by měl být věrný a oddaný rodině, ale je především na něm, jak se s touto otázkou vyrovná. Tak jako křesťanství, i islám předpokládá, že žena vstupuje do manželství jako panna. Islám, stejně jako křesťanství, je proti potratům a antikoncepci. Sňatkový věk žen je v muslimských státech nižší než v Čechách. U mužů je doba sňatku diktována ekonomickou soběstačností.⁷⁵

Z uvedeného neúplného výčtu vidíme, že praktikující muslim, pokud by se chtěl oženit, by musel ze svých zásad v českém prostředí výrazně ustoupit. Na druhé straně je však třeba připomenout, že imigranti z arabských zemí v České republice často nejsou praktikujícími muslimy, jejich přesvědčení není zcela v souladu s vládnoucími ideologiemi v jejich zemích a žení se většinou až po delším pobytu na území České republiky.

Výzkum prokázal, že vyhledání české partnerky je pro Araby žijící na území České republiky velmi frekventovaným aktem vykročení z uzavřenosti vlastní komunity a navázání kontaktu se širším společenským okolím. Již v této době nezřídka kladou na partnerky určité nároky, aby se nestali terčem posměchu ve vlastní komunitě (např. vyžadují věrnost a omezení kontaktů s ostatními muži), výzkum však prokázal určitý rozpor imigrantů z arabských zemí v představě partnerky předmanželského a manželského soužití. Zatímco na partnerce předmanželského soužití jsou ochotni tolerovat samostatnost a soběstačnost, na manželce jim tyto vlastnosti často vadí. Díky tomuto úskalí dochází někdy k rozpadu manželství.

Relativně velkým problémem je pro arabské manžele (včetně ne-muslimů), že zpravidla nemohou v českém prostředí vystupovat jako výhradní živitelé rodin. Zvláště po studiích, když nemohou najít práci, nebo pokud přijdou o zaměstnání, jsou vysoce traumatizováni, že neplní svoji manželskou roli a musí se nechat živit manželkou. Jejich systém rodinných hodnot se tím rozpadá. Trauma vlastní nedostatečnosti muže se jistě přenáší i do života celé rodiny. Na druhé straně však hypotéza Ilony Kolářové a Barbory Drápalové, že trauma z problémů s ekonomickým zajišťováním rodiny (a z toho plynoucího pocitu ztráty autority) kompenzují muslimští manželé ve zvýšené míře domácím násilím, např. týráním dětí, se jejich výzkumem nepotvrdila (Kolářová – Drápalová 2001). Naopak všechny paralelní výzkumy, včetně textu Simony Hoškové, který je součástí této komparativní studie, ukazují, že řada smíšených manželství Araba s Českou⁷⁶ může v českém prostředí fungovat relativně harmonicky (srv. Kolářová – Drápalová 2001; Deriánová 2001). Množství ani charakter manželských konfliktů z těchto výzkumů však nelze odhadnout. Arabové považují manželství za věc přísně soukromou a komunikují o ní sporadicky. Při manželských konfliktech je nepravděpodobné, že by navštívili manželskou poradnu nebo podobnou instituci. Také arabská občanská sdružení se k této otázce nevyjadřovala.

Stejně jako v případě rodin z Balkánu, také v arabském světě je společenský život rozšířené rodiny bohatší, než je tomu v Čechách. Návštěvy příbuzných nahrazují ženě limitované mimorodinné kontakty. V českém prostředí tento fenomén částečně odpadá. Navíc je velmi frekventované, že vztahy smíšeného manželského páru a rodiny autochtonního partnera nejsou dobré. Rodina autochtonního partnera je zpravidla proti

⁷⁵ Podrobněji k problematice muslimské rodiny a rodinného práva viz např. Kropáček 1993: 127 – 133.

⁷⁶ Případ Arabka – Čech se v našem výběrovém souboru nevyskytoval a v praxi je doposud relativně vzácný.

sňatku a k imigrantovi se chová rezervovaně. Partner tento handicap může vyrovnat kontakty s přáteli a pracovními kontakty. V horší situaci jsou imigrantky – ženy. Ve výběrovém souboru jsme neměli partnerku – Arabku, jedna Čečenka a jedna Afghánka byly součástí výzkumu smíšených manželství v Plzni zpracovaného pro stejnou komisi jako tento text (Drápalová – Kolářová 2001). Z osudů žen, muslimských i nemuslimských, ze smíšených manželství, které imigrovaly bez příbuzenského zázemí z jiných než arabských zemí, však víme, že velmi často zůstanou izolovány, rodinou partnera nepřijaty, a pokud jim partner není dostatečnou oporou, ústí jejich situace často do vážných psychických obtíží. V případě muslimských dívek navíc hrozí nebezpečí pronásledování ženy vlastní rodinou, která se může snažit sňatku s nepřijatelným partnerem zabránit.

Z výzkumů provedených v roce 2001 vyplývá, že děti z takto smíšených manželství se dobře integrují do majoritní společnosti. Na jejich původ ve smíšených arabsko-českých rodinách odkazují především arabská jména chlapců (děvčata dostávají zpravidla jména česká). Integrace prostřednictvím školy je v této oblasti spolehlivá. Výzkumy také ukázaly, že imigranti z islámských zemí v České republice, kteří jsou velmi často intelektuálové nebo nepraktikující muslimové, dětem frekventovaně nevnucují hodnoty a normy, jež jsou obvyklé v jejich zemi původu.

Na rozdíl od imigrantů z Balkánu je pro obyvatelstvo z arabských zemí smíšené manželství často jen malý krok k integraci do majoritní společnosti. Tato strategie je sice vytrhne z uzavřeného okruhu minority a získá jim partnerské nebo rodinné zázemí, velice často je však dále majoritní společnosti nepřiblíží. Někdy do lokální komunity proniknou teprve v roli rodičů dětí, které začnou vodit do školy.

Vztahy s majoritním obyvatelstvem

Kontakty s majoritním obyvatelstvem a jejich kvalita jsou konkrétním obrazem úspěšnosti integračních strategií. Z dnešního úhlu pohledu již obtížně vyhodnotíme přesný obraz vzájemných kontaktů při příchodu řecké komunity do České republiky, z rozhovorů však vyplývá, že před rokem 1989 byla situace pro imigrační skupiny v mnohém přímočařejší než v současnosti. Pokud byl imigrant akceptován státem, bylo povinností občana akceptovat jej též, a to jak v oblasti zaměstnání, bydlení, vzdělávání i sousedských vztahů. Centralistický stát byl do všech těchto oblastí schopen zasahovat. Stát mohl cizinci, měl-li zájem, cestu do společnosti buď otevřít, nebo zcela uzavřít. Osobní názory autochtonního obyvatelstva měly v této oblasti malou váhu. Byly lokalizovány do sféry zcela soukromé a na veřejnosti byly potlačeny. Proto také cizinci, kteří byli před rokem 1989 akceptováni státem, většinou uváděli, že s integrací do společnosti neměli žádné problémy, nebo pocíťovali spíše marginální poruchy mezilidských kontaktů.

Po roce 1989 se situace změnila a imigranti se začali diferencovat podle integračních strategií a jejich úspěšnosti. V některých případech hrají roli individuální hodnoty a kvality imigrantů, jindy dispozice daná jazykem, kulturou a náboženstvím, jež spojuje imigranty do širších celků.

Mezi sledovanými skupinami z Balkánského poloostrova nebyly zaznamenány výraznější konflikty s majoritním obyvatelstvem. Jako relativně efektivní integrační prvek se ukázaly církve, integraci podporuje škola, ať již imigrant vystupuje jako žák, nebo jako rodič.

Velmi úspěšná integrační strategie je integrace prostřednictvím sportu. O schopné sportovce je zájem bez ohledu na zemi původu. Je pozoruhodné, jak rychle v lokálních komunitách adaptovali zahraniční model, že lokální komunitu může reprezentovat sportovec jakéhokoli původu. V současné době se mezinárodní složení týmu považuje za prestižní i v soutěžích na nejnižší úrovni. Integrace do lokálních společností prostřednictvím začlenění do kolektivu sportovců byla při výzkumech mnohokrát zmiňována.

Jiná forma integrace do lokálních struktur je prostřednictvím nabídky vyhledávaných dovedností nebo zboží majoritnímu obyvatelstvu. Právě řemeslníci, autodopravci, obchodníci často zaplní v lokální společnosti důležitou niku a z profesní úrovně postupně dochází k přátelským kontaktům s majoritním obyvatelstvem, i když tato cesta je někdy zdoluhavá.

Méně častá je integrace prostřednictvím zájmové činnosti nebo umělecké činnosti, přesto existují pozitivní příklady například v oblasti umělecké fotografie.

Další cesta je prostřednictvím zaměstnání v zaměstnaneckém poměru. S popisem této strategie jsme se při výzkumu na téma Úspěšné a neúspěšné strategie integrace cizinců setkávali méně často. Neznačená to však, že by tato cesta byla neefektivní, ale zřejmě zde sehrál roli charakter zaměstnání respondentů zařazených do šetření. Poměrně dobré vyhlídky na integraci do lokální společnosti prostřednictvím zaměstnaneckých poměrů měli např. lékaři.

Zatímco imigranti z Balkánu využívali úspěšně celou jmenovanou škálu strategií, mnohem těžší situaci měli Arabové. Jejich výpovědi a subjektivní hodnocení vztahů s majoritním obyvatelstvem byly do značné míry ovlivněny tím, že se terénní šetření odehrávalo ve stínu teroristických útoků ve Spojených státech a války v Afghánistánu. Šetření ukázalo, že v cestě k hlubší integraci stojí často nejen kulturní specifika a vzájemná nedůvěra skupin, ale také politické názorové rozdíly, rozdílné etické hodnoty a odlišné komunikační strategie. Dvojí komunikační modus, na jedné straně důvěrná upřímnost pro blízké přátele a na druhé straně slušný až servilní přístup, ale současně chladný odstup pro méně známé komunikační protějšky, který ve svých studiích popisují Simona Hošková i Lenka Deriánová, je zřejmě typ interakce, v němž se majoritní obyvatelstvo obtížně orientuje. Určitou rezervovanost z arabské strany někdy diktuje také strach z odmítnutí.

Za jasně problémovou oblast při rozvíjení vzájemných komunikačních strategií mezi imigranty z arabského světa a českou majoritou identifikovaly sondy Simony Hoškové, Lenky Deriánové, Ilony Kolářové a Barbory Drápalové, zařazené do tohoto kompletu, průmět politických událostí ve světě do mezilidských interakcí jednotlivců. Ve všech studiích bylo zřetelně poukázáno na to, že světové politické dění na konci roku 2001 vzájemnou komunikaci ovlivňovalo. Zatímco ve studii Ilony Kolářové a Barbory Drápalové se hovoří o zhoršení komunikace, Simona Hošková spíše zaznamenává zájem o specifická komunikační témata. Bez ohledu na tyto konkrétní události se dále ukázaly jako určitý komunikační blok názory velké většiny Arabů, s nimiž byly v rámci šetření

prováděny rozhovory, na izraelsko-palestinský konflikt, na úlohu Spojených států a tím i NATO ve světové politice a někdy též na proamerickou orientaci České republiky.

Diskuse na politická témata jsou mezi imigranty z arabského světa velmi oblíbené a ve výše naznačeném duchu do nich lze jen obtížně včlenit také autochtonní obyvatele. Arabští imigranti proto často zůstávají, pokud je to možné, spíše uzavřenou skupinou, která otevírá některé komunikační segmenty vnějšímu světu, ale v jiných je po dlouhou dobu pobytu v České republice vůči majoritě rezervovaná. Tuto rezervovanost podporuje zřejmě i poněkud odlišná představa o pohostinnosti a zábavě, neboť Češi se Arabům jeví jako uzavření a nepřátelští.

Potřeba vzájemně komunikovat vede Araby k zakládání národních nebo kulturních spolků. Protože však nejsou jednolitou skupinou a panují mezi nimi různé politické orientace (imigrace, která přišla před rokem 1989, se velmi často názorově a postojově odlišuje od současných studentů, existují rozdíly a řevnivost i mezi příslušníky různých arabských zemí a věkových kategorií), existuje celá řada spolků a společností s rozdílně orientovanou klientelou. Vůči české veřejnosti tyto spolky vystupují jako kulturně vzdělávací nebo orientované na rozvíjení česko-arabských kontaktů.

Existence arabských spolků a klubů sama osobě neznamena poruchy v integraci. Naopak např. chicagská sociologická škola považovala zakládání takových spolků a jejich orgánů (např. tiskovin) za přirozenou reakci imigranta na nové prostředí a dobrý signál pro další integraci (vytváření struktury ve struktuře v tom pozitivním slova smyslu). Při porovnání se skupinami z bývalé Jugoslávie je zajímavé si povšimnout početnosti těchto spolků. Komunikační úlohu dále sehrávají Lybijská a Egyptská škola, o kterých je více uvedeno v textu Simony Hoškové.

Důležitou problémovou oblastí je, že řada Čechů spojuje Araby s nelegálním obchodem. Arabští respondenti velmi často uváděli, že je majoritní obyvatelstvo frekventované spojuje s prodáváči drog na Václavském náměstí a že je pro ně únavné neustále vysvětlovat, že ne všichni Arabové jsou drogoví dealeri, extremisté a že islám není extremistické náboženství.

Relativně úspěšné strategie integrace na úrovni partnerských vztahů u skupiny Arabů jednoznačně neimplikují úspěšné strategie při pronikání do širších lokálních společenství. Na druhé straně jsem však při studiu uprchlických kolektivit zaznamenal někdy i relativně rychlé navazování přátelských vztahů mezi Araby a jinými uprchlíky, včetně těch, kteří pocházeli z katolického nebo pravoslavného prostředí.

Vztahy se zemí původu

Vztahy se zemí původu ovlivňuje politická situace v zemích původu, vzdálenost těchto zemí, příbuzní a známí, které zde imigranti zanechali, a také obživné aktivity. Právě dostupnost země je velmi důležitá v případě obyvatel Balkánu. Zatímco Chorvaté, obyvatelé Bosny a Hercegoviny, Bulhaři a Řekové zejména v poslední době spíše upevňují kontakty se zeměmi, odkud migrovali (často až do stádia dvojí rezidence), Makedonci mají podle Roberta Vindiše tyto kontakty méně frekventované. Pravidelné linky Praha –

Záhřeb, letní linky do Splitu, Puly a dalších lokalit, provozované často chorvatskými cestovními kancelářemi, celoroční autobusové spojení Praha – Sofia přes Bělehrad provozované bulharskými dopravci, skýtají rychlé a levné komunikační možnosti. Makedonie je v tomto smyslu limitovaná. Jak jsme již řekli, obživné aktivity některých příslušníků jmenovaných národů jsou přímo založeny na vzájemném navštěvování.

Poměrně frekventovaná je také komunikace imigrantů z Bosny a Hercegoviny se zemí původu, i když zde není přímé spojení (lze použít například autobusové spojení Praha – Vídeň provozované českou firmou a dále pak spojení Vídeň – Sarajevo provozované Bosenci žijícími ve Vídni; dopravu mezi Čechy a Bosnou a Hercegovinou provozuje po dohodě osobním automobilem také jeden z imigrantů z Bosny a Hercegoviny do České republiky). I zde má vzájemná komunikace často charakter obchodní.

V případě Bosny a Hercegoviny je však frekvence komunikace se zemí původu velmi individuální. Někdy do Čech postupně přesídlily větší skupiny blízkých příbuzných a není důvod zemi původu navštěvovat. V některých případech se bývalí obyvatelé Bosny a Hercegoviny po traumatizujících válečných zážitcích do země původu bojí. Jindy, protože se národní identitou cítí spíše jako Chorvaté nebo Srbové než teritoriálně jako bývalí obyvatelé Bosny a Hercegoviny, navštěvují spíše Chorvatsko nebo Srbsko než Bosnu a Hercegovinu.

Arabské skupiny mají kontakty se zeměmi původu zpravidla méně četné. V případě, že se jedná o politickou emigraci, nebyli mnozí z nich v zemích původu od doby, kdy emigrovali. S rodinami a příbuznými se občasně kontaktují například prostřednictvím telefonu. Ne všichni mají také příbuzné tam, kde se narodili, někteří mají část rodiny v České republice nebo v západní Evropě a navštěvují je tam. Někteří se setkávají se známými a příbuznými ve třetích zemích, kde jsou demokratičtější režimy (může se jednat také o arabské země). Představy o rozvíjení kontaktů se zeměmi původu se u Arabů velmi liší. Někteří imigranti se zemí původu prakticky nekalkulují, jiní předpokládají návrat nebo mají výčitky svědomí, že emigrovali, a bojí se o své známé a příbuzné, kteří v místě původu zůstali.

Vztahy s úřady a institucemi

Naše šetření bylo prováděno mezi legální migrací a bylo ovlivněno tím, že cizinci respektují výzkumníky (pracovníky akademie věd a české studenty) sice jako nezávislou instituci, ale také jako součást majoritního obyvatelstva. Proto negativní zážitky v této oblasti spíše potlačují.

Z výpovědí respondentů vyplývá, že jednání s cizinci na úřadech probíhá relativně korektně. Hodnocení ze strany cizince je však podle našich zkušeností velmi závislé na zemi původu a srovnání s tamními poměry. Proto bývá hodnocení cizinců z vyspělých západních států často mnohem negativnější než ze států východní Evropy nebo Balkánu.

Častou negativní zkušeností jsou fronty a čekání na úřadech. Pro cizince z toho vyplývá poznání, že jeho čas nikoho nezajímá. Dále cizinci mívají problém s komunikací. Někdy neovládají češtinu na takové úrovni, aby se mohli na věci podrobně zeptat, být dostatečně

informování. V tomto smyslu v České republice nejsou vypracovány dostatečné pomocné mechanismy.

Osobní zkušenosti s jednáním na zastupitelských úřadech v zahraničí se odlišují případ od případu. Zajímavé byly názory, že centralizace úřadu cizinecké policie pro celou Prahu na jedno místo úřední jednání pro cizince spíše zkomplikovala, než zjednodušila. Problémem, který sice nebyl zmiňován při tomto výzkumu, ale při rozhovorech s cizinci se s ním frekventovaně setkávám, je komolení jmen cizinců při vystavování českých dokladů. Z důvodu, že jméno je součástí osobní identity, bývají tyto omyly pro postižené osoby velmi nepříjemné..

Představy do budoucnosti

Sledované skupiny jsou generačně diferencované a liší se dobou příchodu do České republiky. Věk a délka pobytu na území České republiky determinovaly aspirace respondentů více než jejich provenience. Otázku, zda setrvat nebo odejít do jiné země, řešili především respondenti těsně po studiích nebo do věku přibližně 35 let. I někteří starší respondenti, zejména z arabského světa, naznačovali, že váhají, zda setrvat v České republice, nebo přesídlit například do některé arabské země. Podstatnou roli ovšem hrál ohled na životního partnera nebo na děti (některé partnerky by byly k přesídlení ochotné, jiné nikoli). Řada respondentů si také uvědomovala, že adaptovala mnoho kulturních prvků, které jsou běžné v České republice, a že by si na jiný životní styl a rytmus již obtížně znovu zvykala (nepatří nyní ani jedné kultuře). Podstatnou úlohu v tomto rozhodování mají samozřejmě možnosti, jaké cizincům poskytne Česká republika v oblasti podnikání, výdělků, seberealizace, jaké zde bude společenské klima vůči nim atd.

Zatímco členové arabské komunity frekventovaně řešili naznačená dilemata, imigrantům z Balkánu tyto otázky většinou nepřipadaly tak tíživé. Blízkost jejich země původu a relativně dobrá prostupnost hranic jim umožňují zemi původu často navštěvovat a případně svá rozhodnutí, v které zemi zůstanou, snadno revokovat. Jak jsme již uvedli, řada z nich z majetkových nebo obchodních důvodů nespěchá s přijetím státního občanství České republiky, byť by splňovala podmínky pro jeho udělení. Mnozí si raději ponechávají občanství původní. Platí to zejména o imigrantech z Jugoslávie. Řecká enkláva, která se vytvořila na konci 40. let, ve své většině občanství cílové země přijala ještě před rokem 1989. Mezi Bulhary je o občanství České republiky větší zájem než mezi obyvateli bývalé Jugoslávie, kteří zaujímají vyčkávací strategii. Tato situace se však může radikálně změnit se vstupem České republiky do Evropské unie.

Výzkum ukázal některé strategie integrace cizinců do prostředí české společnosti a jejich úspěšnost či neúspěšnost. Specifika jednotlivých skupin jsme se pokusili zvýraznit jejich porovnáním. Z provedené komparace vyplynuly i obecnější závěry, jež ukazují, že prozatím nejúspěšnější jsou ty strategie, které směřují k institucím integrujícím do společnosti také Čechy samotné, to znamená k institucím, které byly k integraci do společnosti speciálně zkonstruovány (například školství). Dále se ukázalo, že některých strategií se česká společnost obává více než jiných. Je otázkou dalších šetření, zda je tomu

tak odůvodněně. Velmi zajímavé je například provedené srovnání zaměstnanců a podnikatelů.

Ukazuje se, že prostor, který cizincům vytvářejí státní instituce a ve kterém jim pomáhá nestátní sektor, je relativně bohatý a díky tlaku mezinárodního práva a snahy harmonizovat právní řád České republiky se státy Evropské unie skýtá cizincům relativně mnoho možností. Mnohem horší je situace na bázi konkrétních mezilidských interakcí v lokální společnosti. Autochtonní obyvatelstvo ve výpovědích respondentů nevystupuje agresivně vůči cizincům, ale často se chová odmítavě, velmi rezervovaně, a i když jsme naznačili strategie, jak se do neformálních lokálních struktur bylo možné začlenit, je patrné, že tato cesta není otevřena všem.

Řada respondentů jednotlivých šetření zmínila, že postoje veřejnosti k cizincům se mění generačně a že mladší generace používají při zaujímání postojů vůči cizincům více osobní zkušenost než předsudky. Pokud je tento odhad správný, lze i na bázi lokálních neformálních struktur očekávat pozitivní změny.

Provedená šetření byla omezena jen na několik vybraných lokalit České republiky. V oblastech života, kde se neprovádějí statistická šetření, je prakticky nemožné, vzhledem k disperzi komunit, uskutečňovat reprezentativní kvantitativní odhady. Domnívám se však, že v řadě oblastí je důležitější lokalizovat problémy a současné trendy než zaznamenávat kvanta, která nebudeme schopni úspěšně interpretovat. Na druhé straně je třeba řadu naznačených trendů ověřit v dalších lokalitách.

Jak již bylo řečeno, obraz cizince v české společnosti není jednoznačný a česká společnost cizince neidentifikuje jako anomálii nebo symbol společenského neúspěchu. Linii „my“ a „oni“ v závislosti na lokální situaci velmi často neurčuje podle místa narození nebo země původu členů lokální společnosti. Tato skutečnost je pro cizince dobrou příležitostí. Na druhé straně však lokální společnosti v Čechách považují homogenitu za pozitivní charakteristiku. Cizince proto bude zřejmě ještě dlouho limitovat, že se do české společnosti nelze integrovat tím, že cizinec společnost obohatí svoji odlišností, ale především tím, že cizinec společnost přesvědčí, že se od ní neliší.

Literatura

Althabe G. 1993: Construction de l'étranger dans la France urbaine d'aujourd'hui. In: L'Europe entre cultures et nations. Collection Ethnologie de la France. Regards sur l'Europe. Cahier 10. Paris, Maison des sciences de l'homme.

Barth F. 1969: Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference. Bergen, Universitets Forlaget.

Cousseyová M. 2000: Rámec integrační politiky. Vydavatelství Rady Evropy.

Černík J. 2000: Gruzie v Čechách. Nepublikovaná výzkumná zpráva. Praha, Etnologický ústav AV ČR.

- Deriánová L. 2001: Situace Arabů v Plzni. Nepublikovaná výzkumná zpráva. Praha, Etnologický ústav AV ČR.
- Hannerz U. 1990: Stockholm: Doubly Creolizing. International Conference of the Organization of Diversity: Botkyrka, Sweden as a Multicultural Setting. June 13 – 16, 1990.
- Hannerz U. 1992: The Global Ecumene as a Network of Networks. In: Kuper A. (ed.): *Conceptualizing Society*. London, New York, Routledge.
- Hill C. 1970: *Immigration and Integration. A Study of the Settlement of Coloured Minorities in Britain*. Oxford, Pergamon Press.
- Holý L. 2001: Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Praha, Sociologické nakladatelství.
- Horáková M. 2001: Současný vývoj pracovních migrací v České republice a jejich dopad na trh práce. *Demografie* 43, 3: 209-220.
- Kolářová I. – Drápalová B. 2001: Smíšená manželství v kombinaci muslim/ka – Čech/ška. Nepublikovaná výzkumná zpráva. Praha, Etnologický ústav 2001.
- Kelley N. – Trebilcock M. 1998: *The Making of the Mosaic. A History of Canadian Immigration Policy*. Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press.
- Kráľová L. 2001: Manželská rodina v tradičnej Európe. *Demografie* 43, 1: 32-39.
- Kropáček L. 1993: *Duchovní cesty islámu*. Praha, Vyšehrad.
- Lind J. 1995: Unemployment Policy and Social Integration. In: Mortensen N. (ed.): *Social Integration and Marginalization*. Frederikoberg, Samfunds literatur: 183-205.
- Maroušek J. 2000: Integrace Arménů do české společnosti. Nepublikovaná zpráva z výzkumu pro Ministerstvo vnitra ČR. Praha, Etnologický ústav.
- Mortensen N. 1995: Preface. In: Mortensen N. (ed.): *Social Integration and Marginalisation*. Frederiksberg, Samfundsliteratur.
- Švecová S. 1989: Dva typy tradičnej roľníckej rodiny v Československu. *Český lid* 76, 4: 210-222.
- Uherek Z. 1998: Češi v Sarajevu: menšina v městském prostoru. *Český lid* 85, 2: 129-146.
- Uherek Z. – Valášková N. – Brouček S. 1997: Češi z Běloruska. *Český lid* 84, 3: 177-190.
- Uherek Z. – Valášková N. – Kužel S. 1999: Potomci českých emigrantů v Kazachstánu. *Český lid*, 86, 3: 235-270.
- Uherek Z. – Valášková N. – Kužel S. – Dymeš P. 2003: Češi v Kazachstánu a jejich přesídlení do České republiky. Praha, Etnologický ústav Akademie věd ČR.
- Valášková N. – Uherek Z. – Brouček S. 1997: Aliens or One's Own People. Czech Immigrants from the Ukraine in the Czech Republic. Praha, Institute of Ethnology.